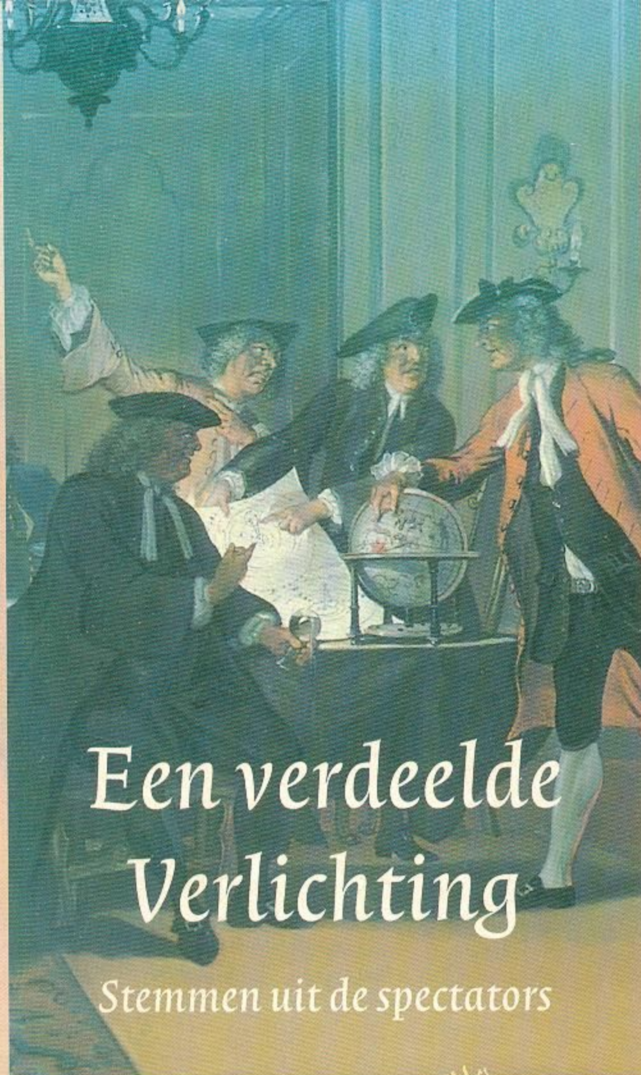

GRIFFIOEN

Teksten uit achttiende-eeuwse opiniebladen

Een verdeelde Verlichting
Stemmen uit de spectators

Samenstelling: Dorothée Sturkenboom

Athenaeum—Polak & Van Gennep
Amsterdam 2001

Deze uitgave is mede tot stand gekomen op initiatief en met een subsidie van het Prins Bernhard Fonds.

Athenaeum—Polak & Van Gennep is een imprint van Em. Querido's Uitgeverij BV, Amsterdam.

Omslag: Bram van Braal
Omslagillustratie: Cornelis Troost, *Loquebantur omnes*, 1740. Den Haag, Mauritshuis.

ISBN 90 253 5878 0 / NUGI 300
www.boekboek.nl

Inhoud

Vrouwen en mannen

De Mensch Ontmaskert
(Maandag, de 23e mei 1718)

De volgende brief is mij in de voorleden week ter hand gekomen, en ik heb goedgevonden die aan het gemeen° bij de eerste gelegenheid mee te delen. Ik meen dat de schrijfster uit mijn vaardigheid° in dezelve te beantwoorden zal zien, hoe grote ijver ik heb om haar bevelen op te volgen en hoe zeer ik mij door het verzoek, hetgeen zij mij op zo aangename wijze gelieft te doen, vereerd acht.

BRIEF aan de schrijver van het werkje genaamd *De Mensch Ontmaskert*

MIJNHEER,

Wij zijn verscheidene vrouwen die malkander dagelijks gemeenzaam zien en wij hebben 's maandags, onder anderen, een vast gezelschap. Wij zijn verder alle grote liefhebsters van poëzie en andere nieuwigheden die er uitkomen; en dit is de reden dat wij onder ons besloten hebben dat diegene aan wiens huis wij 's maandags te samen komen, gehouden zal zijn, zodra men de thee te trekken zet, het halfblad° van de *Mensch Ontmaskert* hetgeen diezelfde dag uitgekomen is, op de tafel te doen leggen, hetgeen dan door een van ons onder het drinken overluid gelezen wordt.

Om Uw Ed.° de waarheid te zeggen, Mijnheer, uw wekelijks werkje staat ons tot nog toe niet kwalijk aan: het heeft zijn leerzaams en vermakelijks erin. Vooral heeft het ons wonderlijk behaagd te zien, dat de liefde Uw Ed. weer is om het hart geslagen. Rechtuit gezegd, wij zijn daar verheugd om, en wij hopen van de omgang die Uw Ed. thans weer met de wereld heeft, meer

goeds dan van uw eenzaam buitenleven. Zo gij verder zo wel praat als gij schrijft, Mijnheer, moogt gij u volgens onze gedachten met een heuglijk einde vleien. Wat ons belangt,° wij wensen Uw Ed. in uw *nouvelles amours*° alle bedenkelijk genoegen toe. Na zo grote goedheden, die wij Uw Ed. betuigen, en na het belang hetgeen wij in uw geluk nemen, menen wij, dat gij zo gij anders een wellevend man zijt, het volgende verzoek niet zult kunnen afslaan.

Zou 't het gemeen onaangenaam zijn, Mijnheer, zo de vrouwen van tijd tot tijd een halfblad in uw *Mensch Ontmaskert* hadden, waarin gij met uw gewoonlijke vrijmoedigheid uw gedachten omtrent hen en hun gedrag openbaarde? Zou Uw Ed. hier niet toe te brengen zijn? Wat ons belangt, wij vinden het redelijk; wij wensen hetzelve; wij verzoeken Uw Ed. hetzelve. Kan Uw Ed. zulks weigeren, daar de *Spectator* en de *Misantrope*° zelf Uw Ed. hieromtrent de weg hebben gewezen? Zeg ons, Mijnheer, in uw eerste *Mensch Ontmaskert,* wat Uw Ed. hierin doen wil. Zo gij wijs zijt, zult gij de vriendelijke raad die wij geven, opvolgen. Beef verder voor uw werkje, wilt gij ons geen genoegen geven. Wij prijzen het nu eenieder aan, en wij hebben voorgenomen het op het einde van het jaar, in een fraaie Franse band gebonden, in onze bibliotheken te pronk te zetten: maar wij beloven Uw Ed. zo gij u niet naar onze zin voegen wilt, zoveel eer niet. Behalve dat wij vastgesteld hebben uw werkje dan bij de gehele wereld als een verfoeilijke prul af te schilderen en dat wij ons daartoe zelfs van enige van onze galants,° die meesterlijk op kwaadspreken en het verachten van dingen die zij niet verstaan, afgericht zijn, menen te bedienen; zo is verder ons voornemen... Waar brengt de spijt° de vrouwen niet toe, Mijnheer? Wat mij belangt, die Uw Ed. deze brief uit naam van ons allen schrijft, het beste gebruik hetgeen ik van uw *Mensch Ontmaskert* denk te maken, zal tot het opdoen van mijn haar *en favorite*° zijn. Antwoord in acht dagen, of wij zeggen u de oorlog aan. Vaarwel. Amsterdam, de 12e mei.

PS Deze brief in het gezelschap gelezen zijnde, is dezelve goedgekeurd; alleen is raadzaam gevonden daarbij te voegen, wat ons mag bewegen om deze zaak zozeer ter harte te nemen. Ons is ter ore gekomen dat er twee of drie lafbekken zijn die, zich inbeeldende dat het de vrouwen veel eer is, zo zij zich willen vernederen van hen van tijd tot tijd 's avonds gezelschap te komen houden, over enige dagen° aan zeker bekend huis hebben beweerd, dat de schrijver van de *Mensch Ontmaskert* zo hij aan zijn titel wilde voldoen, nooit van de vrouwen spreken moest. Ik denk niet, dat het nodig is, Uw Ed. uit te leggen wat men uit dit onbehoorlijk gezeg° moet opmaken. In één woord, Mijnheer, wij wensten dat uw bedenkingen omtrent vrouwen, dergelijke lafbekken in het toekomende de mond snoerden en de wereld overtuigden dat zij *Mensen* zijn.

Gij wilt dan dat mijne onbedreven' hand
u ook, o Vrouwen, naar het leven af zal malen;°
Gij dwingt mij zelfs dan daar 'k mijn tong lei aan de band,
om ook uw zwakheên op te halen.
Welaan, 'k begin met vreugd zo schone schilderij.
Die stof zet mijn geschrift voortaan meer luister bij.

Ja, Mejuffers, ik beloof u een plaatsje in mijn *Mensch Ontmaskert*; en dewijl° gij mij hetzelve met zoveel vriendelijkheid vergt, zal ik de vrijheid nemen van u altemets° eens te onderhouden. Het gemeen beeldde zich echter niet in, dat ik op het voorbeeld van Juvenalis° en Despreaux,° om sommigen van u, die te berispen zouden mogen zijn, de gehele *sekse*° misverven° zal. De schrijvers die om enigen, die te veroordelen waren, het ganse vrouwelijk geslacht zwart gemaakt hebben, zijn, mijns oordeels, niet bekwaam geweest om de vrouwen recht te kunnen kennen, of zij waren niet welgemanierd genoeg om met hen te mogen omgaan. Zij hebben dus misschien uit haat, of spijt geschreven: misschien hebben zij ook het ongeluk gehad van niet

dan vrouwen te ontmoeten wier gedrag hatelijk was. Misschien ook hebben de vrouwen in het algemeen moeten lijden om enig bijzonder ongenoegen, hetgeen dergelijke schrijvers of hun vrienden tegen hun eigen of sommige andere vrouwen opgevat hadden.

De vrouwen hebben hun deugden en bekwaamheden, die hen niet alleen beminnelijk maar ook prijzenswaardig maken. Weet zich een man in de gemene° omgang der wereld aangenaam te maken, hij behaagt niet dan door hetgeen hij bij de vrouwen geleerd heeft. De toegevendheid en een zekere heusheid in al ons doen, zijn het wezenlijke van een prijzenswaardige wellevendheid. Waar is het, dat men zich beter tot die deugden, dan in het gezelschap der vrouwen, gewennen zal? Heeft een man het minste oordeel, hij zal zich zo hij bij vrouwen is, schamen zo hij zich ergens in misgrijpt of indien hij enige fouten in zichzelf ontdekt. Is hij oplopend,° hij zal zich inbinden. Verandert hij als de wind, hij zal trachten standvastig in zijn doen te zijn. Hoe na het geld hem aan het hart ligt, hij zal tonen een vijand van de gierigheid te wezen. Hij zal nooit spreken dan wanneer het pas geeft, en hij zal liever zwijgen dan dat hij iets onbehoorlijks zeggen zou. Het is misschien dat hij, om dit alles te doen, zich in het begin bedwingen zal; maar men ziet deze dwang haast ongevoelig° in beminnelijke gewoontes veranderen. Dus werd P. van een woest en ongebonden jongeling, een voorbeeld van geschiktheid en zedigheid, en dus won hij het hart van de bevallige H., aan wie hij zijn fortuin en aanzien alleen verschuldigd is. Weet nu iemand al deze voordelen uit de omgang met de vrouwen niet te trekken, aan wie is het die hij zulks dan° zichzelf en zijn kwade en onbuigzame aard, wijten moet?

Afbeelding 1 Huiselijke gezelschapsavonden zijn de gelegenheid bij uitstek voor jongedames en -heren om elkaar te ontmoeten.

Maar is het ook thans de mode om zich in hun gezelschap in te binden? Verre daarvandaan! Elk spreekt daar hedendaags hetgeen hij denkt en hem voor de mond komt. Wat zotternijen, wat buitensporigheden zijn er, die men bij de vrouwen niet onbeschroomd bedrijven mag? B. stelt dus bij hen zijn grootste eer in zijn los en onbehoorlijk leven en in zijn onwetendheid. Is hij in hun gezelschap, hij vloekt, hij schreeuwt, hij raast, mishandelt en hij bespot eenieder. Nu verhaalt hij, hoe hij enige tijd geleden met N. woorden kreeg, hoe hij hem twee suffisante souffletten° gaf, waarop deze hem voor de degen eiste. Hij vliegt door de kamer, rukt van leer, en toont de juffers, hoe een goed postuur hij in dat gevaarlijke gevecht hield. *Dus viel ik op hem aan*, zegt hij met hevigheid, terwijl hij elks oren door zijn gedurig stampen verdooft; *na hem een feint° of twee en een tierce° gemaakt te hebben, stiet ik hem een quart° over de arm. Ik kwetste hem boven in de schouder, en ik had hem meer als eens het leven kunnen benemen, had ik geen medelijden met de arme jongen gehad. Gisterenavond had ik nog een gevalletje met drie pluggen,° hetgeen bij mijn ziel ook van klink° was. Ik kwam van een amoureuze expeditie op de Prinsengracht, en ik had niemand bij mij; maar ik meen dat ik dat canaille° hun bekomst gaf. Ik stond meer dan een kwartier van een uur midden in de messen, zonder dat iemand van hen allen mij raken kon. O, ik versta mij° dat kunstje meesterlijk. Piet geef mij uw rotting° eens. Wat aan een kant, Juffrouwen; Kaatje, wat aan een zij, gij zult mij daar in de weg staan. Zie, wanneer men van pluggen aangerand° wordt, en men een rotting en degen heeft, tracht men eerst een boom of de kant van het water te winnen, om van achteren bedekt te zijn, dan... Maar hoe duivel nu! Lacht gij om mij? Of zou het ook zijn, dat iemand mijn verhaal in twijfel trok? Ik geloof dat ik aan die lachers zou kunnen tonen... Het smaakt mij hier niet langer; ik geloof bij mijn ziel, dat men hier komt om uitgelachen te worden. Waar is mijn knecht? Jan! Jan! Gerrit, wilt gij mee, ik ga nog eens naar de Comedie;° wij zullen net van pas komen° om het dansen van juffrouw La Forest te zien, en daarna kunnen wij samen naar de Kroon° gaan. Jan! Jan! waar blijft gij schurk? Allons! Adieu, petites diablesses;° de eerste maal, dat gij mij weer uitlacht, kunt gij staat maken, dat gij mij in geen zes weken weer ziet.* Schud uw hoofd niet, lezer, B. is een man naar de mode, die met de zedigheid en de wellevendheid de spot drijft en zich inbeeldt dat ongemanierd en onwetend te zijn, een teken is dat men verstand heeft.

R. is geen een dag zonder vrouwen te zien. Hij weet niet wat hij praten zal, zo hij u van zijn minnarijen° niet onderhoudt. Nooit ziet hij een vrouw, of hij veinst op haar verliefd te zijn. Onderwijl zegt men, dat R. niets bij de vrouwen geleerd heeft dan hovaardig, nijdig, koppig en kwaadsprekend te zijn: maar moet men daarom besluiten dat daarom de vrouwen waarmee R. dagelijks gemeenzaam omgaat, deze zwakheden hebben, en zouden die niet veeleer in het bedorven hart van R. zelf te zoeken zijn?

Maar ik eindig. Zijt nogmaals verzekerd, Mejuffers, dat uw verzoek zal voldaan worden; gij zult van tijd tot tijd een beurt hebben, en misschien begin ik wel eens met die lafbekken de mond te snoeren die durven staande houden, dat de vrouwen, zo ik aan mijn titel wil voldoen, niet tot de *Mensch Ontmaskert* behoren; ergo, dat de vrouwen geen mensen zijn.° Alle maanden zeg ik u een halfblad toe.° Ik meen, dat gij daar genoegen mee behoort te nemen. Geen oorlog vooral, geen oorlog, wat ik u bidden mag. Hetgeen gij mij van uw kwaadsprekende galants zegt, ontrust mij zozeer niet, dan uw eigen ongenoegen. Ik weet bij ondervinding waar een vrouw, wier hoofd niet wel staat,° bekwaam toe is.°

IN 'S-GRAVENHAGE,
GEDRUKT, EN TE BEKOMEN BIJ *H. SCHEURLEER*, EN DE WEDUWE VAN *G. GASINET*; TE AMSTERDAM BIJ *D. RANK*, *G. ONDER DE LINDEN*, *H. VAN DE GAETE*, EN *H. BOSCH*; TE GRONINGEN BIJ *FABRE*, TE LEIDEN BIJ *D. HAAK*, EN

J. de Knotter, en te Rotterdam bij *A. Willis*, Delft *R. Boitet*, Utrecht *Charlois*, Haarlem *Van Lee*, enz. 1718.

Te Amsterdam, bij de erfgenamen van *J. Lescailje* en *Dirk Rank*, is gedrukt en te bekomen *Zaida, prinses van Granade*, treurspel, hetgeen op de Amsterdamse Schouwburg is vertoond. Bij dezelve worden tegenwoordig ook gedrukt *Het onbesturven weeuwtje*, en *De dwarsdryfster*, twee blijspelen, die ook vervolgens op de Amsterdamse Schouwburg zullen worden vertoond.

De Verreezene Hollandsche Socrates
(no. 9 – de 27e februari 1741)

Si maritus vincatur et uxor dominetur, pax perversa est;
Sin uxor marito dominanti subsequatur, pax recta est.
Augustinus°

Mijnheer,

Voor enige weken, mij tot Amsterdam bevindende, begaf ik mij naar de beurs om die algemene vergaderplaats van allerlei koophandeldrijvende natiën met opmerking eens op te nemen. Terwijl ik met verbaasdheid stond te starogen op een chaos van kooplieden, makelaars, bankiers, assuradeurs,° schippers enz. die allen door malkander griemelden als bijen in hun korf, zo voelde ik mij onverwacht op de schouder tikken. Ik zag aanstonds om met een moeilijke° nieuwsgierigheid, alzo ik die gemeenzaamheid aldaar van niemand als van de een of andere onbeschaamde smous° afwachtte. Maar hoe groot was mijn verwondering, bij het ontmoeten van een vriend waarmee ik voorheen, als hij zich in mijn geboorteplaats onthield,° een nauwe vriendschap had onderhouden; en van wie ik sinds dat hij, als handeldrijvende, voor enige jaren naar Engeland was vertrokken, geen de minste tijding had gekregen.

Het is mij lief, Heertje, zei hij, *van je alhier aan te treffen. Ik verzoek je, uit aanmerking van onze oude vriendschap, dat je mij de gunst bewijst om deze middag op de portie bij mij te komen.° Je zult mij en mijn liefste daardoor ten hoogste verplichten.* Nadat ik mijn *reciproque compliment* had afgelegd° en voorts over zijn wedervaren, terugreis en tegenwoordig verblijf ondervraagd, waarop hij mij omstandiglijk berichtte, vroeg ik hem met wie hij zich in de huwelijkse staat had begeven? *Wat haar persoon*

betreft, was zijn antwoord, na mij haar naam genoemd te hebben, *het is een mens daar ik altoos van jongs af de allertederste liefde en genegenheid voor heb gehad, en die, behalve haar schoonheid en grote middelen,*° *met vele weergaloze deugden begaafd is. Het is nu ruim drie maanden geleden dat wij tezamen zijn gepaard, en ik moet je zeggen dat, gedurende die tijd, haar gedrag mij meer en meer in liefde tot haar heeft verbonden. Het is wel waar dat zij wat heerszuchtig is,* vervolgde hij, *waardoor zij baas in haar huis wil wezen en ook, naar mijn gevoelen,*° *wat al te net en zinnelijk*° *is. Doch dat zijn lichte gebreken, die de vrouwelijke sekse bijna algemeen eigen zijn. Trouwens, wie is ooit volmaakt?* vroeg mijn vriend al lachende. *Ik voor mij verkies liever wat van mijn gezag over te laten aan een vrouw die, om haar verstand, beminnelijkheid en grote middelen zulks waardig is en verdient, als door onderlinge huiskrakelen*° *met ongenoegen mijn dagen te verslijten.*

Uit deze redenering besloot ik met geen geringe waarschijnlijkheid, dat hij maar al te veel door de liefdesstrikken van zijn schone eega geboeid en vastgestrengeld was, en dat haar betoverende lonken° misschien de oorzaak waren dat hij zijn gezag, hetgeen hem als man en heer over zijn vrouw toekwam, aan haar had overgelaten om in de plaats van zelf te heersen door zijn vrouw geregeerd te worden. Ik werd nog meer in mijn gevoelen gesterkt dewijl° mijn vriend, een persoon van verstand zijnde, anderszins wel zou nagelaten hebben mij zulk een voordelige beschrijving van zijn beminde mee te delen. De nieuwsgierigheid drong mij derhalve aan zijn aanbieding te omhelzen, om te zien hoedanig het te zijnent° geschapen stond.

Zodra ik aldaar was beland, leidde hij mij in *het salet,*° en liet zijn vrouwtje aankondigen dat hij een vriend had meegebracht om het middagmaal met hem te houden. Het scheen dat mijn bezoek niet al te aangenaam was, dewijl mejuffer, door de gang passerende, zich vrij wat te onzacht tegen de meid de volgende woorden liet ontglippen die haar man en mij in verlegenheid brachten: *Het is om hels en dol te worden, dat mijn man de impertinentie heeft, van allerhande slag van volk in mijn huis te brengen. Hij heeft mij nu zo dikwijls met zulke bezoeken gebruid,*° *doch ik verzeker hem dat, zo hij niet wil aflaten*° *met zoveel meesterschap*° *te gebruiken, dat ik het huis uit zal bruien*° *en hem alleen met zijn gasten zal laten omspringen.* Ik hield mij, ten respecte van° de man, om hem in geen meerder *confusie*° te brengen, alsof ik niet het minste woord had verstaan en mij naar mejuffer, die de kamer in trad, heen wendende maakte ik aan haar een beleefd *compliment* hetgeen zij dadelijk beantwoordde, doch zo koel en gedwongen, dat ik lichtelijk kon bemerken hoe mijn penning gangbaar was.° Ik werd in mijn mening nader bevestigd, als zij, met een gemaakte grimlach,° haar man toeduwde: *Hartjelief, het is mij altijd aangenaam dat je een vriend meebrengt. Maar in het vervolg, zo verzoek ik, dat je zulk bezoek gelieft na te laten in een tijd dat ik met de was op te doen en andere huiselijke beslommeringen bezig ben, dan weet je immers wel dat men geen mensen kan ontvangen. Je zou me tenminste bij die occasie*° *van tevoren eens hebben laten waarschuwen om mij daarnaar te kunnen reguleren.*° Welk heuselijk° verzoek mijn vriend, met generale termen beantwoordde: dat zijn engellief wel verzekerd kon zijn, dat ik met haar sobere dis mij vergenoegd zou houden, en dat ik wel zou dulden dat om mijnentwil geen buitengewone omslag mocht° gemaakt worden; hetgeen door mij met een deemoedige lichaamsbuiging bevestigd werd.

Wat haar persoon belangt:° ik moet zeggen dat zij schoon en welgemaakt was, en dat, indien de deugd met haar schoonheid was getemperd° geweest, men in weinigen haar gelijke zou gevonden hebben.

Het scheen, Mijnheer, alsof op die dag, mijn natuur gans veranderd was: want daar ik meestendeels van een hypochondrische complexie° vergezeld ben, bevond ik mij nu onverwacht daarvan ontslagen en, integendeel, mijn gemoed overhellen tot de vrolijkheid. Ik besloot derhalve mij van die vrolijke luim te bedienen en door kortswijlige boerterijen° het gemoed van die

juffer te doorgronden, om te zien hoever haar meesterschap zich uitstrekte, waartoe ik welhaast gelegenheid vond: terwijl wij over tafel zaten viel ons gesprek op de vrouwelijke sekse. Bij die gelegenheid begon ik vrij hoog te roemen het geluk van de Nederlandse vrouwtjes, die, door de goedaardigheid van hun mannen, een allergewenste vrijheid genieten en zoveel macht door een al te strenge gezagsoefening gebruiken, dat de mannelijke achtbaarheid door dezelve wordt ontluisterd; daar integendeel in andere landen, de vrouwen zo kort gehouden worden door een volstrekte heerschappij die de mannen zich over hen aanmatigen, dat zij veeleer hun slavinnen en lijfeigenen dan wettige huisvrouwen zijn.

Geen buskruit ontstak zo haastig in vlam, als de gramschap van dat zoete huisvrouwtje, hetgeen, door mijn woorden gevoelig geraakt, met een toornig gelaat de volgende belijdenis deed: *Ik geloof, Monsieur, dat je meer van dat slag van volk zijt, dat men vrouwenhaters noemt, die al hun genoegen vinden in hun vrouwen verdriet aan te doen en hen als honden te trakteren. Doch de Hemel zij gedankt! dat de vrouwen van ons vaderland zulk een heldinnengemoed bezitten, dat zij zich niet, gelijk als in andere landen, door zulke geweldenarijen laten overheersen maar hun recht bewaren, hetgeen hen al zo wel als het manvolk toekomt. Wat jou betreft, Monsieur,* voer zij voort, *jij zou graag een volstrekte heerschappij over je vrouw willen oefenen, waarom ik ook de arme sloof beklaag die jou te beurt zal vallen; en wat mij belangt, ik verzeker je dat als ik een man had die van jouw geaardheid was, dat hij al vrij veel moeite zou hebben, eer ik naar zijn pijpen zou willen springen.*

Het is mij ten hoogste leed, Mejuffer, antwoordde ik, dat gij mijn redenen° zo kwalijk duidt. Ik heb geenszins in het oog gehad het vrouwelijk geslacht te benadelen, of het recht te betwisten dat de natuur aan hetzelve verleend heeft. Het zijn alleen

80 DE HEERZUCHTIGE NARRIN.

HIer draagt de Vrouw de Manne py,
En gordt den Degen op de zy,
Ja ſchynt den Man als uyt te dagen;
Doch Sul-oom, ang en bang voor ſlagen,
Verdraagt dit leet, en neemt gedult,
Wat ſal hy doen? het is zyn ſchult.

Afbeelding 2 Afschrikwekkend voorbeeld: de vrouw heerst over de man.

dezulken° die ik bedoel, die een onbepaalde heerschappij en meesterachtig gezag over hun mannen zoeken te voeren. Twijfel niet, Madame, vervolgde ik, dat zo ik mij te eniger tijd in de huwelijkse staat begeef, mijn vrouw nooit zal behoeven te klagen dat ik haar in dit opzicht te hard en lastig zal vallen; dewijl ik al te wel weet, dat een goedaardig en bescheiden man verplicht is om zijn huisvrouw met liefde en achting te bejegenen, en aan haar de zorg en het bestuur van de huiselijke zaken moet overlaten. En weest verzekerd, vervolgde ik, dat indien mij een van uw aard te beurt viel, die de palen van bescheidenheid zou willen te buiten gaan met over mij te heersen, ik wel middelen zou weten werkstellig te maken die haar onbezonnen drift zouden beteugelen, om mijn recht te bewaren dat mij, als man en heer, volstrekt toe zou komen.

Ik had nauwelijks mijn gesprek geëindigd, of de juffer stoof van haar stoel op, en mij met een verwoed gelaat aanziende, snauwde zij mij zeer bits toe: *wat let mij, Kerel, dat ik je beestachtigheid niet beloon met je dit bord voor de kop te smijten, om je die kwaadsprekende bek te snoeren? Jij bent zeker een lief peuzeltje° dat mijn man zijn vriendschap waardig acht! Is dat het respect dat je aan jouw vriend betoont, met hem in zijn eigen huis te honen op zo een onordentelijke wijze, die mij genoeg doet kennen dat je meer met canaille dan met mensen van fatsoen verkeert? Is dat tot dankbaarheid voor dat je jouw hongerige madenzak met mijn lekkere spijzen hebt gevuld? Moet je nu nog mijn man gaan opruien, om een zwakke vrouw te mishandelen? Ik verzoek, Vent, dat je maar aanstonds mijn deur uitbruit, als je anders geen voeten wilt gemaakt worden.° En jij, Jonker!* zei zij, zich naar haar man toekerend, *zo jij ooit wederom zulk een onbeleefde schoft in mijn huis brengt, zal ik een eervergeten° beest zijn, als ik immermeer° mijn voeten bij jou zal ondersteken.°* Ik laat het aan uw eigen bedenking over, Mijnheer, te oordelen hoe onsmakelijk mij dit compliment geviel; ik beken dat zo een canailleuse behandeling mij moeilijk maakte.° Uit aanmerking dan hoe een onbescheiden°

vrouw meer mijn verachting dan gramschap waardig was, vergenoegde ik mij met te zeggen: dat ik mijn waarde vriend beklaagde, die met zulk een ongemakkelijk reistuig overweg moest gaan. De goede man werd onderwijl rood van schaamte, en zocht op allerhande wijze zijn engelinnetje te doen bedaren. Doch alles scheen vergeefs: en het was

Ut fabula qua surdo narrabatur,°
Vent, riep zij, hou je snater!
Weg vrouwenplaag en huisverdriet!
Ik ben doof, en acht jouw praatjes niet.

Totdat zij, na een oneindig getal van scheldwoorden uitgebraakt te hebben, de kamer verliet en al huilende zich naar een ander vertrek begaf, met beklag dat haar man zowel als ik haar, onnozele° duif, onmenselijk verdrukte en behandelde.

De goede man, die in de uiterste confusie van de wereld was geraakt, verzocht met de tederste uitdrukkingen° vergiffenis van de hoon mij aangedaan, en dat een vriendschap als de onze, door zulke onbetamelijkheden niet mocht worden afgebroken. Het jammerde mij° waarlijk van de man, dat hij zo ongelukkig gehuwelijkt was, en de achting die ik hem toedroeg, verplichtte mij hem edelmoedig toe te voegen: dat ik hem nooit hierom minder zou achten, of zo oneerloos zijn, van hem dit geval te verwijten, noch hem ten doel stellen aan° de bespotting van de kwaadaardige tongen; en dat zulks onze vriendschap met nog sterker banden als voorheen zou vestigen.

Door het verlopen van dat diep° waren de bakens geen kleintje verzet: want hij die voorheen door haar gedrag meer en meer in liefde was verbonden, bevond zich thans door hetzelve tot een hevige spijt losgelaten; dermate dat hij (als een zekere Duitser, die zich over een boos wijf beklaagde en daar aan *Secundum Germanicum* geen luttel lendenzalf, hoewel vruchtloos, versmeerd had)° was genoodzaakt, na een diepe verzuchting, zich alsdus te doen horen:

Ach! hat ich sie auf dem Todes-Bahr
Ich schonk sie dem Teufel zum neuen Jahr
o Himmel hilf mir! o Himmel hilf mir!
Denn ich lebe im Trübsal und ohne Pläsier.°

Ik kon echter niet nalaten hem voor te houden, dat het tegen de mannelijke achtbaarheid streed zich door een vrouw te laten ringeloren; dat hij verplicht was zijn gezag te doen gelden en de driften van een vrouw die hem het meesterschap in zijn eigen huis betwistte, moest beteugelen, met zulke middelen die een verstandig man kan bedenken in staat te zijn tot dit oogmerk te bereiken. Mijn vriend bedankte mij voor die raad, en het is met zijn toestemming dat ik u dit vertoog° doe toekomen, om aan die kwaadaardige vrouw te doen zien mijn hoonvergevende goedaardigheid en die geen geringe wanstaltigheid, die de schoonheid van het vrouwbeeld mismaakt en ontluistert, voor het gemeen° aan de dag te brengen.
Ik ben, etc.
MENTOR COLENDUS°
Leiden, de ... 1741.

DE NOODZAKELIJKHEID VAN EEN VOORZICHTIGE° KEUZE IN HET HUWELIJK

Bataafsch Musaeum
(no. 15 – de 8e april 1771)

Niets is gemener,° dan dat wij lieden van beide seksen over het huwelijk horen klagen. Hierdoor hebben sommigen geredelijk° verondersteld, dat het huwelijksgeluk maar een hersenschim is. Ik heb deze klacht menigmaal aangehoord, en erken, dat zij mij niet zelden verdroten heeft, dewijl° het huwelijk mij altoos voorgekomen is als een bron van vrede en huiselijk genoegen. Het zou mij zeer onaangenaam geweest zijn, indien de droevige ondervinding mij had genoodzaakt van gedachten te veranderen. Doch nadat ik de voor- en nadelen van het huwelijk met de vereiste nauwkeurigheid getoetst en overwogen heb, vind ik tot mijn groot genoegen, dat de eerste over het geheel genomen de laatste overtreffen. Zo het somtijds anders uitvalt, schijnt dit meest van een kwade keuze af te hangen. Gelijk een verstandig man in het uitzoeken van zijn vrienden zich alle moeite geeft om dezulke te kiezen, die in gemoedsneigingen en manier van denken met hem overeenkomen, zo behoorde men ook de uiterste omzichtigheid te gebruiken in het verkiezen van een voorwerp waarmee men levenslang dagelijks zal moeten omgaan.

Ondertussen is er bijna niets, waar de meeste mensen zo licht overheen stappen. Het tijdelijk belang of een blinde drift tot een voorwerp, welk zij nog niet recht kennen, doet hen al het andere in de wind slaan en, om zo te spreken, met een verhaaste tred zich in een poel van wederwaardigheden storten. Deze zijn meest ongelukkig, en de te laat komende nagedachten dat zij zich dit onheil door een al te grote onbedachtzaamheid op de hals gehaald hebben, vermeerderen hun verdriet. Daarentegen zijn die huwelijken zeer gelukkig, waar men van weerskanten op

de gemoedsneigingen zeer nauwkeurig heeft acht gegeven. Het geval° doet ons somtijds een voorwerp aantreffen, waarmee wij op het eerste gezicht geheel ingenomen zijn, zodat wij als° een voorgevoel krijgen van het geluk welk wij, daarmee verenigd, zouden kunnen genieten: doch hoe bedrieglijk dit zij, leert de ondervinding dagelijks, en wij handelen even onvoorzichtig wanneer wij ons aanstonds met zulk een voorwerp verenigen, als wanneer wij een zeer nauwe vriendschap aangaan met iemand die wij bij geval° ontmoeten, en wiens aard ons nog niet bekend is. Dagelijks gebeuren er gevallen,° waaruit men genoegzaam de aard en de gemoedsneigingen van iemand kan leren kennen, en eenieder die hierop gedurende enige tijd een nauwkeurig oog vestigt, zal zich zelden in zijn keuze bedrogen vinden. Om mij echter beter te doen begrijpen, wat ik versta onder die overeenstemming van gemoedsneigingen welke het ware geluk van het huwelijk uitmaken, zal ik onder verdichte° namen de geschiedenis van zulk een gelukkig paar verhalen, als er op aarde mogelijk ooit geleefd heeft.

Lindor was de enige zoon van een edelman van goeden huize, en werd tederlijk bemind door zijn ouders. Nauwelijks had hij de loop van zijn studiën ten einde gebracht, toen hij zijn brave vader verloor, wiens overlijden hem zo ter harte ging dat zijn vrienden het nodig oordeelden, dat hij een reis door *Europa* deed om zijn zwaarmoedigheid wat te verzetten. Een deugdzaam gemoed en een uitnemend verstand bezittende, bemoeide hij zich° onder zijn reizen in het bijzonder om de deugden van de volken die hij bezocht, na te streven, zonder dat hij hun dwaasheden of gebreken overnam. Dus verenigde hij in zijn gedrag de *Franse* wellevendheid met de *Engelse* rondborstigheid en de edele *Hollandse* eenvoudigheid. Daarenboven maakten zijn bevallige gedaante en houding hem op het eerste gezicht beminnelijk, en zijn oprechtheid, edelmoedigheid en goede aard stelden hem in de vaste bezitting van de achting van degenen die hem van nabij kenden.

In zijn vaderland wedergekomen zijnde, ontving hij van zijn vrienden vele gelukwensen wegens het voordeel welk hij uit zijn reizen getrokken had. Doch hier wachtte hem een veel groter heil, dan hun ijdele loftuitingen. Op zekere dag ontmoette hij een oud medestudent: de vriendschap die hij met hem in zijn jeugd gehouden had, toen zij van gelijke rang en dezelfde neigingen waren, was onveranderd gebleven. Lindor, door die vriend verzocht hem een bezoek te geven, nam dit met vermaak aan. De hemel geleidde hem zekerlijk tot Lucinda, de zuster van zijn vriend. De lichamelijke schoonheid van deze dame ging gepaard met een openhartige en innemende aard, en een vloeiende taal, die de glans en het vermogen van haar bekoorlijkheden merkelijk° vergrootte. Zonder veel woorden te gebruiken wist zij haar uitdrukkingen met een ongemene kracht en levendigheid voor de dag te brengen. Op het eerste gezicht kreeg Lindor genegenheid voor haar; en Lucinda scheen voor zijn verdiensten niet ongevoelig te wezen. Het goede vertrouwen is een bestendige gezellin van deugdzame gemoederen: de inspraak van de natuur, die zo onschuldig is als zijzelve, trekt vriendelijke harten altijd krachtig tegader° en noopt hen om in een nauwe vereniging te leven. Het genoegen, welk zij in elkanders gezelschap vonden, maakte dat de tijd die zij tezamen sleten hun zeer kort voorkwam. Zij waren beiden niet weinig aangedaan, toen Lindor Lucinda verlaten moest: doch hij beloofde, dat hij zijn vriend spoedig eens weer zou komen bezoeken.

Hij kwam binnen enige weken ook weerom. Hij vond Lucinda alleen: zij las, en haar ogen stonden vol tranen. In zulk een staat overvallen te worden, baarde haar enige verlegenheid: zij legde haar boek neer en draaide het hoofd om, om de tranen, die zoete getuigen van haar gevoelige teerheid,° af te wissen. Lindor verzocht verschoning° wegens zijn vrijpostigheid, en scheen door haar tranen ontroerd te worden, doch dwong zich echter een vrolijke houding aan te nemen. Hij begon met haar al te grote teerhartigheid te boerten,° en had vrijmoedigheid genoeg om

naar de reden van haar droefheid te vragen. 'Daar,' zei zij, 'lees dit, want onmogelijk kan ik het doen.' – Het was een brief, die Pamela° aan haar ouders schreef toen zij op het landgoed in het graafschap *Lincoln* bewaard° werd, en haar heer de Graaf B. de uiterste list gebruikt had om haar eer° te krenken. De aandoenlijkheid° van dit verhaal trof Lindor dermate, dat hij zijn gevoeligheid onmogelijk kon verbergen. De tranen ontliepen hem, in weerwil van alle pogingen die hij deed om zich te bedwingen. Hij bloosde. Lucinda werd ontroerd, en haar tranen raakten wederom bij menigte aan het vloeien. Intussen nam zij deze omstandigheid voor een overtuigend blijk van de overeenkomst van hun beider neigingen, en hij scheen haar thans beminnenswaarder te zijn dan tevoren. Het leed niet lang,° of er gebeurde een geval, welk deze gunstige gedachten nog meer bekrachtigde.

Lucinda werd met enige vrienden genodigd om aan boord van een schip te spijzen.° Het was een schone dag, doch geweldig heet, waarom het gezelschap op het verdek° at. Bij geval kwam er een zeer prachtig jacht voorbijvaren. Het gezelschap stond op en ging aan die zijde van het schip waar het jacht langsvoer, om er des te beter gezicht van te hebben. Daar staande schoot Lucinda's broertje, een kind van acht jaren, welk zij meegebracht had, onvoorziens overboord. De schrik van alle aanwezigen over dit ongeluk was zeer groot. Elk betoonde zich ten uiterste verlegen.° De verwarring belette de goede wil, iets te ondernemen. Lindor echter, die mede in het gezelschap was, behield de bezadigdheid,° welke in hachelijke omstandigheden geheel onontbeerlijk is. Hij sprong terstond in het water, om de broeder van zijn beminde te redden: hij greep hem en zwom met hem naar de sloep, die hij eindelijk na grote moeite bereikte. De vrees, welke het gevaar van beiden in allen veroorzaakt

Afbeelding 3 Huwelijksaanzoek door een ideale kandidaat: de gevoelige man.

had, werd thans in blijdschap en verwondering° veranderd. – Wat pen is bekwaam om het gemoed van Lucinda af te beelden! Zij ziet haar broeder en minnaar in het uiterste gevaar, en kort daarop hen beiden behouden weer aan boord komen. – Zij kust en omhelst haar broertje, en beschouwt haar minnaar met tedere ogen. Deernis, liefde en dankbaarheid en al wat zij nog meer in haar hart gevoelde, kon men uit haar ogen lezen.

Van die dag af aan, vestigde zij haar gedachten bestendig op de vereniging van hen beiden, waarnaar hun ouders ook even begerig waren. Ingevolge hiervan werd hun bruiloft ook kort daarna gevierd. Zij hebben malkander reeds twintig jaren sterk bemind, en hun liefde groeit nog dagelijks: zij hebben maar één wil en maar één ziel. De kinderen van dit gelukkige paar erven de deugden van hun ouders over, en zijn even beminnelijk als zij.

Dit is het grootste heil, waartoe wij stervelingen hier beneden kunnen geraken. Laten alle ongelukkige paren uit de bovenstaande geschiedenis leren, het huwelijk nooit enig onheil ten laste te leggen, dan dat zij door een betere keuze en verstandiger doorzicht hadden kunnen ontgaan: en laten zij die door deugd en liefde verenigd zijn, gerustelijk vertrouwen dat zij een dergelijk ongelukkig lot niet te vrezen hebben.

Hogergeplaatsten en ondergeschikten

MISSIVE VAN HET DOORLUCHTIG GENOOTSCHAP DER EDELEN

De Nederlandsche Criticus
(no. 72 – 1750)

Wij hadden onze lezers gaarne het gehele vertoog van D.° meegedeeld, doch wij vinden het noodzakelijk tenminste eenderde gedeelte achterwege te laten. De portretten zijn zo sterk geschilderd en gelijken al te natuurlijk naar voorwerpen die wij dagelijks onder het oog hebben. Wij vrezen indien dezelve geplaatst werden, dat het gemeen° ons bezwaarlijk° zou geloven, al gaven wij de sterkste verzekeringen dat het een vertoog was ons uit een naburige provincie toegezonden. En omdat wij niet voornemens zijn om met onze kennis iemand te beledigen of ten toon te stellen, zo passeren wij het fraaiste van dat vertoog stilzwijgend. Het is ons oogmerk

om d'ondeugd maar alleen te schilderen naar 't leven,
en door die verf de deugd een heldere glans te geven.

Wij zijn van gedachte om, eer wij met het vervolg van no. 71 verder gaan, het advies van de auteur deswege° af te wachten; en om onze buitenlandse correspondenten genoegen te geven, zo zullen wij hier ter plaatse invoegen een stukje dat ons uit den H....g.° toegezonden is. Ofschoon het de algemene smaak van onze landslieden niet in alles zo wel zal voldoen als de hedendaagse *Diogenes*,° zo zullen er vele van onze lezers hun portretten in kunnen vinden, indien zij met enige nauwkeurigheid op hun daden en dwaze verbeeldingen willen acht geven.

'Mijne Heren,
Men heeft al voor enige tijd in de Spectators, Snappers, of

Guardiaans,° het *ridicule* van verscheidene genootschappen afgebeeld. Maar dat zijn bij mij,° lage en armhartige gezelschappen, in vergelijking van de sociëteit waarvan ik de eer heb een medelid te zijn. Het is een *Sociëteit* van Edelen die wij sedert enige tijd opgericht hebben en gevestigd op zulke vaste en duurzame gronden, dat de allesverslindende tijd haar tanden eerder zal stomp knagen, eer onze *sociëteit* verbroken zal kunnen worden. Onze wetten en instellingen behoeven die van *Lycurgus*° of *Plato*° in verstand noch nuttigheid geenszins te wijken. Alle leden ons doorluchtig lichaam° uitmakende, zijn zo edel als men zich ooit kan verbeelden.

Denk niet dat ik railleer,° of grootse gasconnades° opsnijd.° Geenszins, wij zijn geen lieden van de degen, geen staatkundigen, geen rechtsgeleerden, wij zijn edelen! Edel van geboorte, edel van inborst en gevoelens, edel in onze bedrijven, wij leggen nergens anders op toe dan om onze Adel in zijn gehele uitgestrektheid te genieten. Daartoe wordt bij ons geen moeite gespaard, en geen middelen onbezocht° gelaten. Want wat is verstand, kloekmoedigheid, edelmoedigheid, geleerdheid, of wat al dergelijke blinkende bagatelles° meer, die bij het gemeen die zich verbeelden gezond te redeneren, voor heldendeugden geacht worden? Heeft een eerlijk man of een ouderwets burger wiens naam men voor dertig jaar° niet eens kende, heeft die, zeg ik, al deze hoedanigheden niet met ons gemeen? Dat zijn maar geringe hoedanigheden die de ellendigste° schepselen deelachtig kunnen worden, als zij maar deugd en standvastigheid genoeg bezitten. Maar de echte en ware adeldom kan door geen pogingen verkregen worden. Het is een gave van de geboorte, en die eens het geluk hebben om als lieden van rang geboren te worden, die zijn gevolglijk versierd met zulke distinctieve° hoedanigheden, waar alle deugden en bekwaamheden voor moeten zwichten. Een van onze doorluchtige medeleden, heeft dat gevoelen bevestigd gevonden door een vers van *Horatius*.° Hij heeft zich in zijn jonge tijd een weinig teveel aan de

studie verslaafd, maar nu stelt hij glorie die alle° te vergeten, uitgezonderd alleen deze spreuk die een weergaloze indruk op zijn gemoed gemaakt heeft: *nobilitas sola est atque unica virtus*. Dat is volgens zijn verklaring, *de adel is de voornaamste en edelste deugd*.°

Wij hadden alreeds besloten om ons op te schikken° als die vermaarde helden van de oudste en voortreffelijkste adel, om ons van die bastaardadel te onderscheiden, maar een van onze leden heeft daartegen ingebracht dat men ons zou kunnen aanzien voor beelden die uit deze of gene oude tapijten gedeserteerd waren en dat men ons zou noemen *Don Quichot*° *uit de Gobelins van Parijs*. Wij hebben daar echter een verstandig temperament° op gevonden dat, zo het geen anderen, tenminste ons allen in de hoogste graad behaagt. Wij zullen onze kleren om bovengemelde redenen naar de hedendaagse trant schikken en ons van het gemeen onderscheiden door deze of gene bijzondere kentekens van de oudheid,° als een fraaie *diamantring* van welke de stenen onder het goud als begraven liggen, of een paar *gouden gespen* naar het model van de oude Noormannen, of door een almachtig lange degen op zijn Gotisch versierd, een vierde door een wandelstok van een affreuze° lengte door de Scythen° veeltijds in hun reizen gebruikt werd. Op deze wijze zullen wij niet ongelijk zijn aan die aloude adellijke kastelen die men, om ze niet geheel tot puinhopen te doen vervallen, een weinig opsiert, die alschoon° zij herbouwd worden naar de hedendaagse trant, echter nog deze of gene eerwaardige overblijfsels van de oudheid behouden.

Wij hebben ons daarom in een lichaam bij elkander gevoegd om de besmettelijke dampen van de burgerlijke lucht te vermijden, evenals men zich in pesttijden afzondert. Om onderling met woeker aan malkander te geven de nederigste bewijzen van de volmaaktste eerbied, die de menigte ons zo onbeschaamd durft weigeren. Hoewel zij ook daarbenevens te enenmale onkundig zijn, van het respect dat men onze geboorte verschul-

Afbeelding 4 Politieke spotprent op de hoogmoed van de aristocraat.

digd is. Het heeft nog dat voorrecht° voor ons dat wij, elkander eer bewijzende, kunnen zeggen dat wij geen onverdiende lof en geen offeranden van ongewijde handen ontvangen. Het is de zon niet mogelijk zich achter een dunne wolk te verbergen, zijn helder schitterende lichtstralen ontdekken° zichzelf, even zo onmogelijk is het dat wij door een burgerlijke schaduw geëllipseerd° zouden worden. Zal een verachte menigte kooplieden ons door *brillante equipages*° braveren,° of een vers gekipte° *Venetiaanse noble* van twee dagen ons verachten, kan de *Orde van de Kousenband* of het *Kruis van Louis*° tegen ons in de weegschaal komen, is een *markies* of *pair*° bij ons te gelijken, kunnen die in adel bij een edele van de *Saksische, Deense,* of *Noorse koningen* halen? Eenieder die maar enige droppels adellijk bloed in zijn aders voelt omlopen, kan gemakkelijk begrijpen dat dat alleen genoeg is om van spijt° te barsten.

Maar wij hebben gelukkig het geheim gevonden om ons voor zulke droevige uiteinden te bewaren. Wij wenden al onze moeite aan om ons schadeloos te stellen van de affronten,° die wij door de domme menigte in het gewoel van de grote wereld kunnen ontvangen. Wij hebben het ceremonieel dusdanig gereguleerd, dat de nauwkeurigste plenipotentiaris° op een congres daarover niet zou vitten. De tafel waaraan wij onze *edele* conferenties houden is een volmaakte cirkel; de vergaderzaal die op de wijze van een koepel gebouwd is, heeft 32 deuren, verbeeldende de adellijke kwartieren in een wapenschild. Zo het gebeurt dat er twee leden tegelijk aankomen en de naastbijgelegen deur mede bezet is, zo is de laatst aankomende verplicht om zich op te houden, zijn pruik in orde te schikken of zijn manchetten te reformeren; de voorste houdt zich maar alsof hij niets merkte, en de volgende laat niet merken dat hij opgehouden wordt. Dus neemt eenieder zonder omslag zijn plaats om alle disputen° te voorkomen. Wij denken daarom niet dat wij allen even edel zijn, geenszins, het staat niemand vrij daarover te redetwisten want zo wij dat toelieten zo zou onze vergaderplaats in een bloe-

dig slagveld veranderen. Het is ons niet geoorloofd iemand boven ons te zien dan met verlies van het leven, maar elk van onze leden heeft de vrijheid om zo voordelig van zijn adellijke stand te denken als het hem lust en gelieft. Alleen geloven wij maar tot nut van onze sociëteit allen van een gelijke adel te zijn, om door dat middel de eendracht te bewaren en tenminste alle weken eens onze adeldom in zijn grootste luister te genieten.

Wij vergaderen viermaal in acht dagen, en dat is zeker niet te veel. Kunnen wij wel te dikwijls bijeenkomen? Want daarin bestaat eigenlijk ons *edel* leven. Daarin menen wij op een waardige manier onze loffelijke voorouders te evenaren. Wij zouden het overige van de tijd kwijnende doorbrengen, zo wij niet in de tussentijd stof tot onze nutte° bijeenkomsten bijeen vergaderden; ik heb u reeds gezegd dat wij allen een edele onwetendheid boven een lastige en moeilijke geleerdheid prefereren. Maar dit moet onder enige bepaling begrepen worden. Wij zijn maar alleen onkundig van datgene dat het gemeen meest waardig acht geweten te moeten worden: de filosofie, de zedenkunde, staatkunde, het *Jus Nature*,° en wat dergelijke *pédantesque*° nasleep van geleerde wetenschappen meer zijn. Maar wij! wij zijn monsters° van geleerdheid in die wetenschappen die voor een burgerlijke ziel met een eeuwige duisternis overdekt zijn. Niemand is zo grondig onderricht van de oude vaderlandse historie, waar een oud adellijk slot gestaan heeft, *in welke tijd men zijn eigen rechter mocht zijn om een boer het doodslaan van een haas te beletten, al zag hij een gehele armee° van die dieren zijn gehele moestuin afweiden.*° De genealogie, de wapenkunde, het *point d'honneur*° in zijn gehele uitgestrektheid: dat zijn wetenschappen, onze loffelijke pogingen dubbel waardig, en waartoe een keurig° oordeel en een doordringend verstand vereist wordt.

Alhoewel ik gezegd heb dat wij van ons beroep *edelen* zijn, zo moet men zich echter niet verbeelden dat niemand van ons geen ander particulier beroep gehad heeft. Daar zijn er onder ons verscheidene die in hun eerste jeugd de wapenen gedragen hebben, en die zelf gedistingeerde posten in het militaire bekleed hebben. Maar nadat hun verstand wat rijper geworden is, hebben zij een bediening° die voor lieden van rang zo ondankbaar is, verlaten: het is allenig *de verdienste die hun fortuin maakt.* En in waarheid, daar is geen professie alwaar men minder acht geeft op het recht dat onafscheidelijk aan onze geboorte verknocht° is. Een soldaat van fortuin° gebiedt over een edelman van de eerste rang, en een krijgsraad durft zich het recht aan te matigen om een dusdanige edelman tot het arrest te condemneren° indien hij niet stiptelijk en in alles gehoorzaamt aan de orders van zijn onedele commandant. Laat ons daar nog bijvoegen dat niets ter wereld voor iemand van fatsoen zo ondraaglijk lastig valt als te zien dat een loffelijke daad, al is dezelve ternauwernood eerst voorgevallen, geprefereerd wordt boven de roemruchtige heldendaden van onze voorouders die reeds van aloude tijden door de historiën de onsterfelijkheid zijn toegewijd. Die oorzaak van zulk een rechtmatig misnoegen zal in het vervolg onze legers eenmaal van *Ezels** ontvolken.

Wij hebben reeds begonnen kohieren° van adel te formeren, bij die gelegenheid werd de vraag op het tapijt gebracht of men Vader Adam ook in de lijst van de edelen moest rekenen. Bij meerderheid van stemmen is hij gesteld in de klasse van de boeren omdat hij zich teveel met de landbouw ophield, omdat hij geen titel had, geen degen gedragen noch een adellijk wapen kon aantonen.

Al de leden van ons doorluchtig gezelschap hebben de verstandigste partij gekozen, een gemakkelijke ledigheid voor een vermoeiende arbeid schattende:° hun ernstigste bezigheden zijn om onophoudelijk zich te verwonderen over de roemruchtige bedrijven van hun voorouders. Hun zoetste vermakelijkheden en grootste divertissementen° zijn de visserij, de jacht of bij regenachtig weer een partij Piket° of Omber° te spelen, en

*Lees Edelen.

een nobel glaasje te drinken. Enige van onze medebroeders hebben in de twee eerstgenoemde kunsten weergaloze progressen° en verwonderlijke ontdekkingen gedaan.

De ridder *Snoekaart* bijvoorbeeld, is het eerste verstand van onze eeuw in alles wat enige relatie heeft, om allerlei soort van vissen de oorlog aan te doen. Hij weet zoveel krijgslisten en zeldzame *inventies*° te gebruiken die aan de verleden eeuwen absoluut onbekend geweest zijn en die de toekomende geslachten ongelooflijk zullen voorkomen, zo zij tot hun kennis konden overgebracht worden. Meer als duizend malen heb ik die wijze mond geraadpleegd en het heeft mij nooit gemist.° Altoos hadden wij een schone zood° tenzij een noordenwind, een kleine regen of een wolkje onze vangst belette. Want niets ontsnapt zijn nauwkeurige doorzicht,° hij geeft van alles bondige redenen. Hoe menigmaal heb ik die grote man geraden om de wereld zulke overdierbare geheimen, door een ontijdig afsterven niet te beroven van zulk een nutte en noodzakelijke schat maar de toekomende adel daarvan door de druk° te onderrichten. Wij hadden die resolutie° vastgesteld en reeds een *superbe° titel* volgens de hedendaagse trant° beraamd, maar tot groot ongeluk van het nageslacht zo had geen van ons beiden de schrijfkunst geleerd (die ook eigenlijk maar alleen voor kooplieden, procureurs en notarissen en zulk soort van volk uitgevonden is). Hij heeft voor ieder soort van vissen bijzondere vishaken van een nieuwe inventie uitgevonden en men zou zijn overgrote behendigheid in dat stuk° bijna voor toverij aanmerken. Dikwijls gaat hij met vrienden uit en plaatst zich te midden van hen. Terwijl de anderen zich halfblind zien en niets vangen, wordt alles voor hem overgelaten, het is alsof de vissen kennis aan hem hebben en alsof zij veel liever door zijn edele hand, dan door die van anderen gevangen wilden worden.

De *Baron Hazewindt, onze eerwaarde deken*,° is niet minder kundig op het stuk van de jacht, bovenal van haas en patrijs, die altoos zijn favoriet wild geweest zijn; niets is nuttiger, niets aangenamer, noch zielverrukkender, dan de discoursen° van die brave oude edelman. Ook moet iedereen bekennen dat hij een recht edel verstand bezit, hij heeft het nauwkeurigste en netste° geheugen van de wereld, hij weet u uit zijn hoofd als uit een boekje op te lezen een oneindige menigte van jachtpartijen die hij bijgewoond heeft met alle omstandigheden die daarmee vergezeld waren. Als hij daarvan aan het verhalen komt, zo volgt hij u een haas van dat hij opgedaan° totdat hij gevangen is. Geen fraaie sprong of gezwinde raam,° geen sloot, hek, heg, ja zelfs het minst aanmerkelijkste hoekje land wordt niet vergeten, geen stoute° loop of wakkere sprong, ja zelfs geen naam van een hond wordt er overgeslagen. In al die verscheidene schilderijen is een verwonderenswaardige *variatie* van voorwerpen, die één die niet ten enenmale ongevoelig is, als buiten zichzelf verrukken. Nauwelijks heeft hij al deze fraaie bijzonderheden begonnen te verhalen, of men ziet het gehele gezelschap met de diepste aandacht toeluisteren.

Ik oordeel U L.° genoegzaam van ons karakter onderricht te hebben, en geloof dat U L. als critici in consciëntie verplicht zijt om de wereld gevoelens van achting en eerbied voor onze sociëteit in te boezemen. Op die condities zullen wij aan uw drukker onze wetten overzenden, u daarentegen belovende in geval uw kritieke stof° uitgeput is, dat wij u dan het onderwerp van al onze conferenties zullen toezenden dat een onuitputtelijke bron van fraaie en nuttige stoffen voor U L. zal uitleveren.

Ik blijf
Uw vriend,
de weledele, hoog aanzienlijke, ontzaglijke, geduchte
J.D.T. Secretaris van het doorluchtig Genootschap der
Edelen.'

Wij verzekeren u op het woord van critici, dat ons het bovengemelde vertoog aldus is toegezonden; wij hebben er niets aan veranderd. Vaarwel lezer.

DEZE *NEDERLANDSE CRITICUS* WORDT GEDRUKT TE LEEUWARDEN BIJ ABRAHAM FERWERDA, EN IS TE BEKOMEN TE ZUTPHEN BIJ VAN HOORN, HARDERWIJK BRINCKINCK, DORDT WITTICH, HAARLEM BOSCH, DELFT VOORSTAD, LEIDEN HASEBROEK EN VAN DER EYK, DEN HAAG BOUQUET, ROTTERDAM BEMAN EN VAN DER LAAN, AMSTERDAM OTTENS EN ESVELD, UTRECHT BESSELING EN LOBEDANIUS, HARLINGEN VAN DER PLAATS, FRANEKER UDINK, GRONINGEN H. SPANDAW EN GROENEWOLD, ZWOLLE ROJAARTS.

TE LEEUWARDEN, GEDRUKT BIJ ABRAHAM FERWERDA.

De Vaderlander
(no. 46 – de 13e november 1775)

– – van Gods vrees geheel doordrongen,
betrachtte zij haar plicht met vlijt, en ongedwongen;
en deed het werk, 't welk haar Gods hand had opgeleid,
als in het licht geplaatst der tegenwoordigheid
van 't onbegrijpelijk en alvervullend Wezen.

Ag. Deken°

Eindelijk hebben wij een brief ontvangen, welke zonder van de oorzaken van het verval van de dienstboden te gewagen, alleen een middel voorstelt. Schoon wij niet weten, of dit immer zal beproefd worden, willen wij echter, om het zonderlinge van de inval, dezelve aan onze lezers mededelen.

Mijnheer VADERLANDER!

Zodra ik uw 34e vertoog° ingezien had, herinnerde ik mij onlangs in de nieuwspapieren gelezen te hebben, dat een zeker heer enige honderden *livres*° had uitgeloofd aan die jonge dochter, welke zich in de omtrek van zijn landgoed gedurende de tijd van een jaar het best omtrent haar ouders en in haar ganse omgang zou gedragen hebben. Ik vond het concept van die heer, hoe welmenend hij ook zijn mag, vrij onnozel. Want welke ouders zijn niet vooringenomen met hun kinderen en zullen, om deze of zichzelf te bevoordelen, niet het beste getuigenis dat men begeren zou, van hun lieve dochters afleggen? En genomen, wij waren al eens onbevooroordeeld en eerlijk genoeg om de waarheid te zeggen, welke jonge deern zou zich niet gedurende de tijd van een jaar kunnen inhouden en naar behoren in alle delen gedragen, wanneer er een sommetje nogal aanmer-

kelijk voor dat arm land, en wat meer is, wanneer er een vrijer mee te verdienen was? Want dit zou gewisselijk het heugelijk lot zijn van het gekroonde landmeisje. Ik vond deze uitvinding daarom niet aan het oogmerk en de uitgifte° voldoen, ja zeer gevaarlijk, wijl dezelve zeer geschikt is om onze sekse nog meer achterhoudendheid° en geveinsdheid te leren, dan ze doorgaans omtrent de tijd van huwbaarheid in acht neemt. Maar zou men zich, Mijnheer, niet met meer vrucht van een dergelijk middel omtrent de dienstboden kunnen bedienen? Het vooruitzicht van een beloning, en wel van een prijsbeloning, heeft ongemeen veel invloed op de mens die enige eerzucht heeft; en voor anderen is geen raad.

De ondervinding leert dat onder alle fatsoenlijke lieden, géén beter gediend worden dan die enig ambt te vergeven hebben. Zij houden hun boden het langst, en worden door dezelve met de meeste bescheidenheid en vaardigheid opgepast, omdat zij vrezen ontijdig weg te raken en daardoor hun oogwit° te zullen missen. Doch de minsten° hebben deze gelegenheid om hun volk dat zich wel gedragen heeft, na enig tijdverloop te helpen. Een heer van mijn kennis bezorgt° zijn boden, welke in zijn dienst oud geworden zijn; en zijn knechts en koetsiers kunnen zelfs op een genoegzame *douarie*° voor hun weduwen staat maken, wanneer zij getrouwd zijn en in zijn dienst komen te sterven. Wie, die enig vooruitzicht heeft, zou niet gaarne zich bevlijtigen om in de oude dag een goed leven te hebben, of de zijnen bezorgd te zien; maar iemand die het vermogen van mijn vriend niet bezit, of bij hetzelve° kinderen heeft, kan zulk een zware last niet op zich nemen. Derhalve zou het van algemener nut kunnen zijn, zo iemand die met zijn geld geen raad weet dan om het jaarlijks op te leggen° en verlegen is° aan wie hij het na zijn overlijden maken zal, een sommetje vaststelde; of zo een ge-

J. van Meurs, inv. L. Brasser, sculp.

Hier heb ik een vrije wooning,
Eetb're waaren en verschooning,
'k Zet nu't zorgen uit mijn hoofd . bl. 41.

Afbeelding 5 Oudere dienstmaagden, goed verzorgd in hun hofje.

zelschap van heren en dames in deze en gene steden van ons vaderland zich verbonden, om van hun overvloed jaarlijks iets uit te leggen° tot aanmoediging van zulke knechts en meiden die hun heren en vrouwen best gediend hadden na verloop van een bepaalde tijd, en die daarvan behoorlijke verzekering en getuigschriften konden geven. Of vond men het bezwaarlijk uit verscheidenen juist te weten wie de besten waren, dat men dan in het gemeen° een premie toeleidde aan zulken die in het vervolg van tijd vijf jaren achter elkander bij dezelfde meesters of vrouwen dienen zullen, onder toezegging van een nieuwe en grotere beloning zo zij het tien, vijftien of twintig jaren in dezelfde dienst zullen uithouden.

Zie daar, Mijnheer, schoon ik mijn hoofd met de andere delen van uw voorstel niet heb willen breken, echter, wijl mij dit als vanzelf inviel, heb ik niet kunnen nalaten deze gelegenheid te amplecteren° om ook eens naar de prijs te schrijven, in de hoop dat het enige goedkeuring mag wegdragen en tenminste waardig geoordeeld worden om gedrukt te worden. Anders zou ik mij vrij wat gebelgd° houden.

Ik ben
Lisetta R.

Of dit voorstel van juffr. Lisetta behagen zal, en of er zullen gevonden worden die lust en vermogens hebben om het ten uitvoer te brengen, zal de tijd leren. Inmiddels willen wij deze navolgende bedenkingen onze lezers mededelen.

Of het voor eerst niet behoorlijk was, dat er op het huiselijk bestuur en de opvoeding van de kinderen onder het gemeen,° uit welke de dienstbaren meest hun oorsprong hebben, beter acht gegeven werd? Deze lieden, geen behoorlijk inzicht hebbende van de uitgestrekte voor- of nadelen welke voor hen en hun kinderen uit een goede of kwade inrichting en tucht voortbrengen, moesten daaromtrent gedurig onderhouden en hun daarna vriendelijk de hand geboden worden, waartoe de leraars,° opzieners° en armbezorgers° onder allerlei gezindheden° de gunstigste gelegenheid hebben. De gewone huisbezoekingen zouden dan van dubbel voordeel zijn, mits dat ze tot allen die tot een zekere gemeente gerekend werden en niet alleen tot de ledematen° of communicanten,° werden uitgestrekt. De ouderlingen,° van wie het werk zich zeker niet alleen bepaalt bij het aanstellen van predikanten en mede-ouderlingen, of bij het acht geven op de leer en wandel van allen, zouden hierin de hand kunnen lenen en de nuttigheid van hun instelling veel verder kunnen uitstrekken: ja ik weet niet, of het oogmerk van hun roeping hen hiertoe niet verplichten zou, wijl zij zonder hetzelve alle mogelijke acht op hun schapen niet kunnen hebben. De armbezorgers hetzij diakens° van allerlei belijdenis, hetzij huiszittenhuisvoogden° zouden daardoor hun weldadigheid verdubbelen; en niet alleen een uitgestrekter barmhartigheid oefenen, maar ook door de tijd hun armenkassen merkelijk verlichting toebrengen wanneer zij de kinderen van hun patiënten telkens onderhielden, alle geschiktheid en onderwerping inboezemden, en zorg droegen dat dezelve niet alleen te behoorlijker tijd in een of ander werk of dienst geraakten, maar ook niet weer in huis genomen of gehouden mochten worden door hun ouders, wanneer ze om beuzelachtige° redenen van hun meesters of vrouwen waren weggelopen; of door dezelve om wettige oorzaken waren weggezonden.

– Of er ten tweede in openbare redevoeringen onder allerlei gezindheden (want wij schrijven voor allen en het verderf heeft zich vrij algemeen verspreid), wel gedurig en opzettelijk genoeg wordt aangedrongen op de plichten die de menselijke maatschappij, die de burgerlijke samenleving van elkeen vordert, die de minderen aan de meerderen, en de meerderen aan de minderen verschuldigd zijn? Het denkbeeld dat de godsdienst alleen of genoegzaam alleen bestaat in het uitoefenen van plichten die wij het Opperwezen verschuldigd zijn, geeft bij zeer velen veel te veel aanleiding tot een verzuim, dat beide tegen de

rede en de openbaring° strijdt. Gedurig te spreken van hetgeen overheden en onderdanen, ouders en kinderen, heren of vrouwen en dienstbaren aan elkander verschuldigd zijn, wordt overbodig en van sommigen misschien te laag geoordeeld; daar evenwel van het weten en betrachten van deze wederkerige plichten voor een groot gedeelte ons tijdelijk geluk, onze aardse vergenoeging en het welzijn van de burgerlijke maatschappij afhangt. Dat velen dit niet of kwalijk begrijpen, is integendeel de oorzaak van veel verwarring, bijzonder in het huiselijke, waarvan wij thans alleen handelen. Het was daarom van de uiterste noodzakelijkheid, dat velen hierin beter onderwezen zouden worden; dat de heren of meesters en vrouwen de zorg en het rechtmatig bestuur over hun dienstboden bij herhaling zou worden aanbevolen en voorgesteld, om, zoveel in hen was, voor hun geluk en wezenlijke belangen te waken en hun dienst zoveel te verlichten en te veraangenamen als zij verschuldigd zijn aan mensen, die naar hetzelfde beeld zijn geschapen, hetzelfde Opperwezen aanbidden en toebehoren, tot dezelfde verheven einden zijn geschikt:° opdat zij zo met hun handelen, als zij in de staat van dienstbaarheid zijnde, zouden mogen wensen behandeld te worden. – Maar niet minder noodzakelijk was het, dat men de dienstbaren deed begrijpen, dat zij om gewichtige redenen door de Goddelijke bestelling° in deze staat zich bevindende ook verplicht waren zich zo te gedragen, dat zij aan God, hun meesters, en hun gewissens° alle voldoening gaven; dat tegen hun heren en vrouwen gedurig zich te verzetten en zich aan dezelve gelijk te stellen, niet anders kon aangemerkt worden dan een opstand tegen het hoogste Wezen, en een moedwillige veroorzaking van wanorde in zijn wijze en onverbeterlijke schikkingen. – Daar integendeel een geschikte onderwerping, een vlijtige dienstbaarheid, een trouwe behartiging van aanbevolen werk en goed, een dienst niet slechts om beloning maar uit liefde, de Schepper ten hoogste aangenaam is en met zijn zegeningen staat bekroond te worden. Opdat niemand in het denkbeeld valt of volhardt, dat de mens, naarmate hij godsdienstig is, zich zou mogen onttrekken aan de bevelen en oppassing° van anderen, vooral van ongodsdienstige, en harde meesters en meesteressen. Geheel anders onderricht ons Gods woord, geheel anders gedroeg zich de Eusebia° van Ag. Deken:

De brave Eusebia – ten dienstb're staat geboren,
besloot die kring, waartoe God zelf haar had verkoren,
hoe laag in veler oog hij is of schijnen mag,
recht groot te maken door haar loffelijk gedrag.
'k Ben hier (dus dacht ze) alleen geplaatst om vroom te leven,
ik moet mijn kring, mijn kring moet mij geen luister geven.

Zij deed het werk, 't welk haar Gods hand had opgeleid,
als in het licht geplaatst der tegenwoordigheid
van 't onbegrijpelijk en alvervullend Wezen.
Zij heiligde alles, door in alles God te vrezen,
en 't minste huislijk werk, door hare hand verricht
veranderde in een daad van godsdienst en van plicht.

De lezer neme niet kwalijk, dat wij deze veelbetekenende regels nog eens uitschrijven; het ganse vers waaruit zij genomen zijn, verdient gelezen te worden, wijl het naar het leven geschetst is en het model vertoont van een mens, allervoortreffelijkst in haar rang, hoedanig elkeen die wel denkt, in zijn dienst begeren zou; ten bewijze dat de ware godsdienst de mens allergeschiktst maakt voor zijn rang en orde; schoon dweperij° en geveinsdheid ook wel eens aanleiding gegeven hebben, om het tegendeel te vermoeden.

Behalve deze beide middelen, die ter voorkoming van algemenere uitbreiding van het verval zonder enige kosten, zonder enig gevaar zouden kunnen en, onzes bedunkens,° zouden behoren in het werk gesteld te worden, al dorst men zich al de gewenste uitslag daarvan in dit opzicht niet beloven, is er nog een

eenvoudige raad, tot de opvolging waarvan allen die enig volk in hun dienst hebben, overlang zich moesten hebben verbonden, en wij twijfelen niet, of zij zouden er al enige gewenste uitwerkselen van hebben gezien. Deze bestaat hierin, dat men nooit aan meiden of knechts een getuigenis geve, dan naar waarheid, dat is te zeggen, *waarin niet alleen hun goede hoedanigheden en bekwaamheden getrouwelijk worden gemeld; maar ook hun gebreken en feiten die hen meer of min ongeschikt maken tot de dienst, indien ze plaatsgrijpen en men om dezelve genoodzaakt is geworden hen te laten gaan, worden opgegeven.* Een belachelijke schroom of verkeerd medelijden doet velen, vooral onder de vrouwen, hier juist het tegendeel betrachten, waardoor men zijn gewissen en de waarheid geweld aandoende, zijn onschuldige evenmens° moedwillig misleidt, aan kwade dienst en slechte behandeling waagt; en terwijl men dit alles onderneemt om een dienstbode te verschonen,° deze zelfs in het kwade stijft en verhardt, waar zij enige tijd moetende sukkelen en armoede lijden, dit mogelijk tot hun verbetering zou dienen en aanzetten om zich te schikken tot een goed gedrag in een andere dienst, wanneer zij verzekerd waren dat zij anders nimmer op een gunstige getuigenis, en zonder dit nimmer op een goede huur° konden hopen.

Maar wij willen onze lezers niet langer over dit onderwerp onderhouden. Het laatste waarvan wij gemeld hebben, vindt men uitvoerig behandeld in het achterste gedeelte van de *Noodzaakelijkheid van de godsdienst in huisgezinnen* enz. een werkje dat wij melden, niet omdat het bij de uitgever van deze bladen gedrukt is, maar omdat wij het aangenaam en voor velen nuttig gevonden hebben.

E.

De Vriendin van 't Vaderland
(no. 38 – 1799)

Het misdrijf, dat natuur, dat recht en wetten hoont,
't verfoeilijkst misdrijf kan de mensheid nooit onteren;
Neen – zij, die 't vlekloos beeld des hoge Gods vertoont,
zij houdt haar waarde, schoon de gruwelen haar bewolken.

Onder de menigvuldige liefdeloze handelingen die het menselijk geslacht onteren, is het verachten, het schuwen van misdadigers, die de kracht van de wetten moeten ondervinden, voorzeker een van de hatelijkste en om zijn gevolgen niet zelden het allerschadelijkste. Een laaghartige trotsheid doet niet zelden de mens de schijn van deugd veel hoger schatten, dan de eenvoudige deugd zelf. Hoevelen van onze natuurgenoten zouden van hun dwaalweg niet zijn teruggebracht; wat zeg ik? hoevelen zouden aan de afgrond waarin zij nu nedergestort zijn, niet hebben kunnen ontrukt worden, indien de algemene verachting hen niet ten diepste had vernederd! Een heilloos vooroordeel richt doorgaans een onoverwinbare scheidsmuur tussen de verdwaalde en zijn broeder, die wellicht minder aanleiding tot dwalen had, op. De ware mensenvriend zelf wordt wel eens door datzelfde vooroordeel teruggehouden, om aan de diepgevallen ellendeling minzaam de hand te bieden. God weet, hoevelen aan het verderf zouden ontrukt zijn, wanneer mensenliefde hen omhelsd en op de rechte weg had geleid. De grondbeginselen van de misdaden kunnen alleen de mens verachtelijk maken; en hoe menigwerf zijn die grondbeginselen niet veel dieper geworteld in het hart van hem die zich met de schijn van deugd maskert, die met eer en aanzien overladen is, dan in het hart van de ongelukkige die in de donkere kerker zucht, of

op een schandelijk strafschavot, ten zoen van° de geschonden veiligheid, aan het recht van de maatschappij wordt opgeofferd. Dan, helaas! het vooroordeel maakt niet slechts de misdadiger die onder het zwaard van de wetten bezwijkt, in het oog van zijn trotse broeder afschuwelijk; neen, dat vooroordeel doet ook de verachting op de schuldeloze bloedverwanten van de gestrafte rusten. Liefdeloos wordt niet zelden alle gemeenzaamheid° aan hen ontzegd. En daar het, waarlijk, enigszins grote zielen moeten zijn, die aan de eenvoudige deugd getrouw blijven wanneer de dierbaarste vruchten van de deugd, de hoogachting en liefde van anderen namelijk, verloren schijnen, vervallen de bloedverwanten van de gestrafte ook niet zelden mede tot ondeugd. De schande, die men op hen doet kleven, maakt hen verachtelijk in hun eigen oog; en ziet daar de schoonste drijfveer tot zelfvolmaking, ziet daar de eigenliefde misvormd!

Gevoelige mensenvrienden! gij die het misdrijf schuwt, maar de ellendeling die het bedreef, als uw broeder bemint, overwint moedig soortgelijke vooroordelen! Waarom toch zouden wij de onderdrukker van de armen, wanneer hij in een aanzienlijke levensstand geplaatst is, in de kring van de verkering° dulden? Waarom zouden wij de verdraaier van het recht, die met de tranen van de weduwen spot, die het laatste brood de schreiende wezen ontrukt, waarom zouden wij die volgens de aangenomen wetten van de welvoeglijkheid de schijn van hoogachting bewijzen, terwijl wij de onschuldigen van wie de echtgenoot, vader of broer om een openbare schending van de wetten gestraft is, uit de kring van verkering bannen en alle aanspraak op enige gemeenzaamheid ontzeggen?

De volgende geschiedenis leert ons hoeveel verstandige mensenliefde voor het wezenlijk heil van natuurgenoten° niet kan uitwerken.

Eén van de weldenkendste leraren° bij een christenkerkgenootschap, bekleedde zijn ambt in een volkrijke stad van ons Vaderland en betoonde zich, door zijn geheel gedrag, een van

de edelste volgelingen te zijn van zijn grote Meester, van de goddelijke Jezus, die zich ontfermde over alle ongelukkigen en de dwalenden liefderijk opzocht om hen te verbeteren. Filant,° dus noem ik de bovengemelde leraar, had zich in een schone zomeravondstond, aan het gewoel van de stad onttrokken om de Vader van de natuur in de bekoorlijkste eenzaamheid op het land te aanschouwen. Het werkzaam leven sluimerde en een lieflijke stilte, die het hart van de ware godsvriend verheft, legerde zich op de zwijgende velden. Filant bevond zich aan de oever van een golvende rivier, waarin de opkomende maan zich spiegelde. Op het onverwachtst wekte hem de stem van een jongeling die, zonder hem op te merken, enige schreden van hem af nederknielde. 'Grote God!' zuchtte de ongelukkige, 'Gij schenkt mij immers het leven niet, om vermaak te scheppen in mijn duldeloze° folteringen? Neem, neem het terug! Ik heb een afgrijzen van de wereld. Ik wil, ik moet alle banden verbreken. Alleen de dood belooft mij enige rust!' Dit zeggende, stond hij op en wierp zich in de rivier. Filant ontroerde:° hij stelde al zijn pogingen in het werk om de jongeling te redden. Doch daar deze alle hulp hardnekkig weigerde, zou hij waarlijk omgekomen zijn indien Filant niet enige landlieden had aangetroffen, die zich met hem verenigden om het leven van de rampzalige te behouden. Hij werd als een drenkeling, doch die nauwelijks nog zijn bewustheid had verloren, in de naaste woning gebracht en op de liefderijkste wijze behandeld. En na weinig ogenblikken bevond hij zich weer volkomen hersteld; doch de wanhoop sprak duidelijk nog in zijn verwilderde blikken.

Filant wilde hem de oorzaak van zijn zielensmart in de tegenwoordigheid van de landlieden niet afpersen, maar nodigde hem om, daar het reeds duister werd, mee naar de stad te wandelen. 'Hoe! gij vertrouwt u met een zelfmoordenaar?' vroeg de sidderende jongeling. 'Ontvlucht mij! ik ben door alle mensen verworpen.' 'Gij zijt ongelukkig,' antwoordde Filant, 'en alleen dit geeft u recht op de ontfermende liefde van uw natuurgeno-

ten. Wij mogen, wij kunnen geen sterveling verwerpen, want de goede God is de Vader van ons allen. Kom, meld mij uw lotgevallen. Wij hebben nog even tijd, om in de stad te komen. Wat kan u het leven doen haten?' 'Zou ik het leven niet haten?' riep de jongeling. 'Mijn vader heeft een moord gedaan, en verwacht heden in de kerker zijn doodvonnis. Mijn ongelukkige moeder ziet haar uitgehongerde kinderen van gebrek sterven. Ik, de oudste van de kinderen, leerde een handwerk hetwelk ons brood zou verschaft hebben, doch men heeft mij verstoten. Men schuwt mij, evenals een moordenaar. Nergens kan mijn moeder enig brood verdienen: verachting en schande overdekken ons. Zelfs de wrede rijkaard die ons een ellendige woning pleegt te verhuren, heeft ons verdreven, en het weinige dat wij bezaten, de schamele kleding van mijn moeder en haar kinderen, is tot betaling van kleine schulden aan ons ontnomen. Kunt gij een rampzaliger leven u verbeelden? Mijn wanhopende moeder heeft besloten om, het koste wat het wil, aan haar onschuldige kinderen brood te schenken. Zij wilde mij dwingen om in de aannaderende nacht mij buiten de stad, waar zij met haar kinderen moet vernachten,° te verschuilen en de voorbijgaanden aan te vallen en hun alles wat zij bij zich hebben, te ontnemen. Zijzelf, mijn moeder, die nimmer ondeugend° was, die mijn vaders misdaad meer dan haar eigen ellende bejammerde: zij, mijn moeder, zocht vol drift naar gelegenheid om een wreedaard die haar een stuk brood geweigerd heeft, te bestelen. Zeg mij nu, of zulk een leven niet hatelijk is? En dat leven hebt gij behouden. Uw mensenliefde is wreedheid; of ben ik behouden° om deze nacht de voorbijgaanden aan te vallen, om een rover te worden, of om mijn handen met bloed te bevlekken, en met mijn rampzalige vader op hetzelfde schavot te sterven?'

Filant hoorde hem, terwijl de sterkste aandoeningen zijn hart ontroerden. 'Nee, ongelukkige!' hernam hij, 'ik heb u behouden om u aan uzelf, aan de deugd, en aan de maatschappij weer te geven. Ik neem de zorg voor uw noodlijdende huisgezin op mij. Waar zijn de ellendigen?' 'Gij het geslacht van een moordenaar die op het schavot moet sterven, in uw bescherming nemen?' hernam Hendrik. 'O, gij zoudt in onze schande delen! Gij zult, gij moet ons verachten.' 'Zolang gij u niet verachtelijk maakt, is alle verachting waarmee men u behandelt, het afschuwelijkste onrecht,' was het antwoord, 'geleid mij bij uw moeder.' Hendrik deed zo en Filant vond, een weinig van de weg af, in een dichtbelommerd° bos een bitter wenende vrouw met een slapende zuigeling aan de borst, en vier om brood schreiende kinderen op de grond uitgestrekt. Nauwelijks herkende zij haar zoon, of zij vroeg, met een bevende stem: 'Wie is die vreemdeling, die u vergezelt? Is hij een van de onbarmhartigen, die gij met geweld beroofd hebt? Hij zie dan de ellende van deze kleine onschuldigen; en hij vergeve u de misdaad, indien het een misdaad is ons over zoveel wreedheid te wreken. Maar komt hij ons hier bespieden, om u en mij naar het schavot te doen slepen?' 'Droog uw tranen af, ongelukkige vrouw!' zei Filant, 'uw zoon heeft mij niet beroofd, alle mensen zijn niet onbarmhartig. Ik ben een vriend van alle ongelukkigen. Zie hier enige onderstand.° Voorzie u op de best mogelijke wijze, op dit ogenblik, van het nodige. Morgen zal ik meer voor u doen. Neem uw verblijf deze avond, op mijn kosten, in de gindse herberg waar ik u weer kan vinden.' De arme vrouw staarde met ontzettende bewondering op een weldoener, die zij onder de mensen niet meer dacht te kunnen aantreffen. Hij ontweek haar dankbetuigingen, en Hendrik drukte stilzwijgend de hand van de leraar aan zijn kloppende boezem.

De volgende dag werd een kleine gemakkelijke° woning door de brave Filant voor de ongelukkige familie gehuurd. Hij zelf geleidde hen in dezelve, en voorzag minzaam° in alle behoeften. Ook bezocht hij de beklagenswaardige vader van dat huisgezin in de kerker, schoon zijn post dit niet vorderde.° Het hart van de misdadiger was niet ongevoelig; de opvoeding had de eerste grond gelegd tot zijn bederf. Zijn levenswijze was nimmer ge-

schikt geweest om hem en zijn gezin de bekoorlijkheden van het leven te doen genieten. Werkeloosheid voerde hem tot alle buitensporigheden totdat hij eindelijk, door drift overheerst,° het bloed van een van zijn medegenoten had geplengd.° Knagend naberouw volgde zijn misdrijf. Hij was de macht van de richters° niet ontvlucht en de oprechtste bekentenis, die wel zijn vonnis verhaastte° maar de medelijdende richter bewoog,° getuigde dat zijn hart niet volkomen bedorven was. Filant was ook bij deze ongelukkige een weldoende vriend. Hij verzachte het bitterste zielenjammer door de ontfermende liefde van de rechtvaardige God, die de tranen van berouw aanneemt en de oprechte boeteling niet verwerpt, hem duidelijk voor te stellen.° Ook troostte Filant de bedroefde man en vader over het lot van zijn dierbare lievelingen. 'Bekommer u niet over hen,' sprak hij, 'zij zijn aan de liefde van hun medemensen, van hun broeders toevertrouwd; en ik weet, dat die liefde ook werkelijk voor hen waakt.'

Het vonnis werd eerlang° geveld. Lodewijk, dit was de naam van de misdadiger, wenste van zijn gade en kinderen in zijn uiterste ogenblikken afscheid te nemen. Filant bewerkte voor hen die gunst. Hendrik geleidde zijn moeder, door de kleine onnozelen° vergezeld, in de kerker. Snikkend vielen zij om de hals van de doodschuldige° Lodewijk. Geen woorden waren in staat, om het gevoel van de beklemde harten uit te drukken. Alleen de stamelende kinderen, die de handen van hun vader met traantjes besproeiden, zeiden vol vleiende onschuld: 'Gij gaat immers met ons, vader? Gij moet ook de goede heer Filant leren kennen die ons zo wel doet, die ons een huis gaf, en ons elke dag voedt.' 'Filant!' riep Lodewijk, 'ach! kent gij die naam, zo gezegend voor mijn hart? Filant heeft de wanhoop uit mijn ziel gerukt. Hij heeft mij de weg tot Gods ontferming aangewezen en mij vol vertrouwen op de goddelijke mensenvriend Jezus, die aan de gekruiste boeteling° vergiffenis schonk, leren sterven. Is

WELDOEN EN VROLIJK ZIJN.

J. van Meurs. inv. L. Brasser, sculp.

Men leeft niet voor zich zelv' alleen,
Maar ook TOT NUT VAN'T ALGEMEEN; bl.60.

Afbeelding 6 De jeugd leert de betekenis van weldadigheid.

hij ook uw beschermer? Mijn geliefden! Dank, dank zij dan de Almachtige, die voor onze dierbaarste belangen waakt.' Allen getuigden zij, onder het snikkend schreien, de zegenende weldadigheid van Filant, die hen door het edelst gedrag aan de deugd verbond. Filant zelf voltooide dit toneel. Hij trad in de gevangenis, eer nog het gezin van de ongelukkige was vertrokken. Hier aanschouwde hij de zuiverste dankbaarheid, doch de brave man zocht hen allen te overtuigen, dat hij niets deed dan de plichten die uit de betrekkingen van elke mens voortvloeien. 'Indien gij waarlijk dankbaar zijt,' dit was de taal van de brave, 'roemt alsdan uw Schepper, die ons allen gevoelig voor het leed van elkander vormde, en betoont uw dankbaarheid door een getrouwe betrachting van de zedelijke wet, die de zuiverste liefde voor God en voor al uw medemensen van u vordert.' Hendrik en zijn moeder beloofden plechtig aan de eerlang stervende Lodewijk, dat zij de deugd zouden getrouw blijven, dat de zedenlessen van de edele Filant die zo diep in hun ziel waren ingedrukt en van het gebruik waarvan zij éénmaal voor de Richter van hemel en aarde zouden rekenschap geven, het voorschrift zouden zijn van hun gedrag.

Lodewijk weende door vreugde en smart. Sprakeloos kuste hij de hand van Filant, en beurtelings omhelsde hij zijn dierbaarste lievelingen. Telkens rukte hij zich uit de armen van zijn gade, en dwong haar tot scheiden. Doch in hetzelfde ogenblik knelde hij haar weer aan zijn boezem, en drukte zijn gloeiende lippen op het gelaat van de kommerloos lachende zuigeling, die, van geen rampen bewust, nog het zoet van de onschuld genoot. Hij smeekte Filant om zoveel mogelijk het hart van de jonge telgjes te vormen en om zijn geliefde Hendrik, die reeds éénmaal aan de oever van de afgrond had gewankeld, de weg van de deugd en van het geluk standvastig te doen betreden. Eindelijk naderde het verschrikkelijk ogenblik. Zijn jammerend gezin werd uit de kerker gevoerd, en Lodewijk aangezegd dat het doodvonnis moest volvoerd worden. Filant nam nu ook afscheid van de strafschuldige, doch die de dood – nu op de vaderlijke liefde van de Eeuwige hopend – nu moedig durfde tegentreden. Dankbare tranen stroomden uit het oog van Lodewijk. 'God zal u zegenen!' stamelde hij. 'De gebeden van een ongelukkige die zichzelf met mensenbloed bevlekt heeft, zijn voor u, voor het afbeeldsel van de weldoende Godheid, veel te onrein. Maar al de zaligen in de hemel zullen uw weldadigheid roemen, en zich over mijn behouding verblijden.' Filant genoot een onbeschrijfbare wellust.° Alleen de weldadige mensenvriend kan zich hier een denkbeeld van vormen. Lodewijk hoorde zijn vonnis. Geduldig° onderwierp hij zich aan de stem van de wetten; hij beklom het schavot; hij zegende zijn richters; hij waarschuwde de samengevloeide menigte; hij stierf bedaard; en de beledigde maatschappij was bevredigd.

Filant bleef voor het achtergelaten gezin waken. Hij liet Hendrik zijn aangevangen handwerk volleren, en droeg zorg voor de opvoeding van de nog jongere kinderen. Ook de treurende moeder, door het voorbeeld en door de lessen van Filant aan de deugd voor altijd verbonden, verdiende het brood van de eerlijke vlijt. Doch het gedrag van Filant was nimmer in staat, om het hatelijk vooroordeel van het algemeen te overwinnen. De verachtelijkste verwijtingen griefden telkens het hart van de weduwe, en dat van haar kinderen. Hendrik, schoon zijn handwerk tot nut van zijn gezin beoefenende, bleef – als de zoon van een gestrafte moordenaar – in ieders oog geschandvlekt. Dit bewoog dan ook in het eind de gevoelvolle jongeling, om met zijn gehele familie een vreemd gewest op te zoeken, om daar onder een andere naam zijn geluk te beproeven. Filant keurde dit voornemen goed en schonk hun, zoveel zijn vermogen dit toeliet, van zijn bezittingen.

Jaren verliepen, eer Filant iets van dit gezin hoorde. Alle omstandigheden verenigden zich om het geringst bericht zelf terug te houden. Ook de brave Filant moest met het wisselend lot worstelen. Zijn redelijke denkwijze werd verdacht gehouden. Hij

werd met onrechtzinnigheid beschuldigd, en van zijn post als leraar ontzet. Kort voor de vernietiging van de vloekwaardige *Inquisitie*° in Spanje, kreeg de nu ambteloze Filant gelegenheid om aan zijn lust om wereldkennis door het reizen te verkrijgen, te voldoen en met twee van zijn beste vrienden een reis door Spanje aan te vangen. Dan, terwijl hij zich daar bevond, verbitterde° hij, schoon geheel onschuldig, een van de geestelijken; en eerlang werd hij als slachtoffer van de *Inquisitie* gedoemd.

Niets scheen zijn lot te kunnen veranderen. Zijn vrienden waren machteloos, en moesten hem in een vreemd land aan de wreedheid ten prooi laten. Dan, geheel onverwacht werd de kerker van Filant geopend, en zijn boeien hem afgenomen. 'Zal ik nu sterven?' vroeg hij. 'Neen!' was het antwoord, 'gij zijt vrij, ginds wordt gij door uw verlosser verwacht.' En waarlijk, een aanzienlijke geldsom waardoor Filant van zijn beulen gekocht° was, veroorzaakte zijn vrijheid en leven. Filant ijlde naar zijn verlosser. En wie was deze? Het was Hendrik. Het geluk had zijn handelingen gekroond. Hij was rijk en deugdzaam. Een reeks van wisselingen,° van aan elkaar geschakelde lotgevallen, had de zwervende familie in Spanje gebracht. Hendrik dreef daar koophandel; hij was gehuwd aan een rijk geslacht en zijn gade was beminnelijk; zijn moeder, zijn broeders en zusters, allen deelden zij in zijn voorspoed; allen waren zij braaf en verdienden de hoogachting van elk, die deugd en arbeidzaamheid hoogschatte. Hendrik was op een zonderlinge wijze° te weten gekomen dat Filant, zijn vriend, zijn weldoener, de behouder van geheel zijn geslacht, als een verlaten vreemdeling onder de gedoemden van de *Inquisitie* behoorde. Hij had meer dan de helft van zijn bezitting besteed, om de verfoeilijke eigenbaat te bevredigen en de onbevlekte onschuld te redden. Hij maakte zich bekend aan Filant. Hij voerde hem in de armen van zijn dankbare familie. De edele mensenvriend aanschouwde hier een aantal nuttige en gelukkige stervelingen, die hij aan het verderf ontrukt had, en zijn wellust grensde aan de gelukzaligheid van de Godheid.

TE AMSTERDAM, BIJ M. DE BRUIJN, IN DE WARMOESSTRAAT.

De Nederlandsche Spectator
(no. 45 – 1750)

Hoc fonte derivata clades
in patriam populumque fluxit.
Horatius°
't Bederf, uit deze bron oorspronkelijk afgeleid,
heeft over land en volk zich verder uitgebreid.

Indien men de herbergzaamheid,° mededeelzaamheid° en gastvrijheid neemt voor eigenschappen van een en dezelfde gemoedsgestalte in het gemeen,° zal men moeten toestaan, dat de lof daarvan met recht de Hollanders° van alle tijden af bij alle volken gegeven is; dat dit land is geweest de toevlucht voor alle verlegenen,° de bezorgplaats° voor behoeftigen en de gemeenschap van recht en vrijheid voor allen die daarin met dezelven delen wilden. Maar indien men die als bijzondere hebbelijkheden° in ieder afzonderlijk ten nauwste zal willen onderscheiden, zullen wij bevinden dat onze landaard in de middelste deugd boven alle andere van de bekende wereld uitmuntende, echter in de eerste en laatste ten aanzien van het uiterlijk gedrag voor anderen verre zwichten moet en tekortschiet.

Indien men voor herbergzaamheid houdt, wanneer een onbekende vreemdeling op het eerste ontmoeten ingehaald en alle beleefdheid aangedaan wordt, is het zeker dat dit niet de deugd van de Hollanders is die zeer stor° en ingetogen voor onbekenden, zeer boers, stijf en onbeleefd zullen gehouden worden en zichzelf overtuigd vinden, indien zij slechts in het naburig Brabant maar eens geweest zijn, daar zij een vriendelijk wezen en een uiterlijke onthaling zullen ontmoeten die alle mensen inneemt en daar men straks° met vreemden omgaat alsof zij van

lange tijd onze gemeenzame vrienden geweest waren, zijn tafel, huis en dak dikwijls aanbiedt, eer men zelfs nog de naam van de vreemdeling gehoord heeft.

Wat moeten de beleefdste Hollandse juffertjes denken, wanneer men hun vertelt dat een onbesproken fatsoenlijke jonkvrouw te Orleans een welgeklede vreemdeling op straat ontmoetende zal aanspreken, naar zijn verblijf vragen en hem aanbieden, indien hij een eerlijke verlustiging° zoekt, dat 's avonds aan zulk of zulk huis° de bijeenkomst van de aanzienlijkste jeugd zijn zal en hij, indien daarin vermaak neemt, welkom wezen en dat men alles zal aanwenden om hem de tijd niet verdrietig te doen zijn in een plaats, welke hij met een bezoek op zijn reis verwaardigd heeft.

Indien men ook de gastvrijheid op bijzondere personen en huisgezinnen wil toepassen, zullen de Hollanders op verre na de eerste niet zijn en zonder tegenspreken het gewonnen geven aan de gulle onthalingen van de Engelsen op het land en in hun zomer-buitenleven, daar men met zoveel vrijheid, aangenaamheid en toegevendheid onthaald wordt, zonder navraag of verwachting van een wederomreis, dat dit het begrip van lieden die zulks nooit bezocht hebben, verre te boven gaat.

Maar zo gij de gastvrijheid schat als een gemene° landsdeugd en van die kant beschouwt, zal er mogelijk geen volk op de aardbodem zijn, waar vreemden als gasten minder toegelaten worden om onder de gemene kostwinning hun brood te zoeken en in enige gelijkheid met de inboorlingen gesteld te worden. Brengt dit integendeel eens op ons thuis, en gij zult ondervinden dat het grootste gedeelte van onze voorouders uit eerlijke vreemdelingen is vergaderd,° die van tijd tot tijd uit zucht tot vrijheid en een zekere verwachting van onbedwongen consciëntie in het plegen van godsdienst, en op hoop van daardoor gelegenheid te zullen krijgen om hun vervallen en verlaten staat te herstellen, door toegestane rechten en vrijdommen om met de inboorling gelijk te worden herwaarts° zijn toegevloeid en met

hun kinderen alle voorrechten van burgerschap zonder onderscheid genoten hebben.

Doch de meegaande mededeelzaamheid om de nooddruftigen° uit een christelijke plicht en gemoedsbeweging te hulp te komen en van het zijne op de been te houden, is altijd de roem geweest van onze voorouders. En de lof daarvan is zelfs in vervallen en meer bedorven tijden ons bijgebleven, zodat wij naar gelang van vermogen daarin niemand hebben toe te geven, hetzij men op bijzondere personen hetzij men op het algemeen ziet. En die eernaam heeft de afgunst zelf° ons niet durven betwisten.

Indien wij derhalve in een ruime zin deze drie hoofddeugden onder een zelfde betrekking beschouwen, en niet de schijn van uiterlijke beleefdheden in vermaken voor een tijd of in vriendelijke woorden maar dadelijke aanhouding° en wezenlijke uitwerkingen daarvoor houden willen, meen ik, dat wij niemand te kort zullen doen indien wij zeggen, dat wij daardoor zijn opgekomen en dat de meesten van ons uit geherbergde vreemdelingen en heulzoekende buitengasten° zijn groot geworden. En dat onze voorouders dit land als hun vaderland, omdat het hen daar wel ging, erkend, bemind, verdedigd en naderhand als hun eigen met goed en bloed gekocht hebben.

Hoe hoofdig° ook en stijfzinnig de natie altijd op haar rechten en vrijheid mag geweest zijn, echter hebben steeds de nieuwigheden van de aankomenden iets van de meegebrachte zeden op hen doen hechten. En de gemakkelijkheid om hetgeen een ander beter scheen te hebben aan te nemen, heeft zo menigvuldige verandering aangebracht, dat men daarvan een grote onderscheiding zou kunnen maken. Ik wil nu niet spreken van Beierse, Bourgondische, vooral niet van Oostenrijkse rechten, dewijl° velen die voor gedwongen inbreuken in de vrijheid en tot bloedens toe tegengestaan° zullen noemen, en ook naar waarheid.

Laat ons maar eens denken aan die tijden wanneer onze voor-

vaders met een onverzettelijke moed, tegen alle bedenkelijke schijn het slaafse juk van ondraaglijke dwingelandij afgeschud, hun eigen recht tot vrijheid in de godsdienst met bloed gestaafd, en door een nadere Unie° een grond van regering gelegd hebben, waarvan tot nog toe niemand zich beklaagt en die al veel argwaan en wangunst bij anderen verwekt heeft. Hoe zijn toen naburige en verafgelegen volken als met gehele volksplantingen° herwaarts overgekomen om het genot van die vruchten, met zoveel moeite gewonnen, mee te plukken?

De woelige, onrustige, rijkelijk levende Vlamingen, godsdienstig maar heethoofdig en driftig, ontvloden straks° een vervolging en brachten, het is waar, met hun trafieken° de bronnen van rijkdom mee, zodat de zegen van de hemel hen scheen te volgen. Maar wat deden zij zich terstond hoog gelden bij die lieden, die uit medelijden hen als vrienden ingenomen hadden! Stelden zij niet in de godsdienstoefening de wet aan het vrije volk? En die hun bloed niet gespaard hadden om van een Spaanse Inquisitie zich te verlossen, moesten die niet bukken onder het voorschrift van deze hooghartige buitengasten? Heeft de heerszucht zich niet bediend van hun bijstand om de echte families, die de vrijheid nog eens handhaven wilden, uit te bonzen,° en door bloedige wonden zich zoeken te verzekeren van de teugel en de anderen af te schrikken van die te betwisten? De onverwinnelijke vrijheid heeft evenwel na wat dralen weer de oude stand gegrepen, en nog hebben de beweeglijke° Hollanders niet nagelaten even herbergzaam en mededeelzaam te zijn en hun kwade gewoonte van zich naar de manieren van hen, die zij ingenomen hadden te schikken, niet kunnen afleren.

Wanneer voor ruim een halve eeuw het machtig naburig koninkrijk° in rep en roer overeind stond door het vernietigen van voorrechten, in vorige tijden aan een gezindheid, in de open-

Afbeelding 7 De aantrekkingskracht van ons land voor vreemdelingen.

bare godsdienst verschillende, toegestaan en als onveranderlijk bekrachtigd; en door een koninklijk gebod, volgens hetwelk men alles wilde op een zelfde vorm geschikt hebben en over de consciëntie en godsdienst hetzelfde gebied° als over lijf en goed voeren, aan allen die niet gehoorzamen wilden, het land ontzegd, hun goed ontnomen, en door nog hardere kwellingen anderen de dwangwet gezet werd; kwam dat bedreigde en mishandelde volk met zo grote zwermen tot ons over, dat het scheen het getal van de inwoners te zullen evenaren en nauwelijks met woonplaatsen voorzien te kunnen worden. Zij werden niet alleen blijmoedig als broeders en geloofsgenoten ontvangen, maar met milddadige giften door allerlei gezindheden° verzorgd, en als gasten zonder schot of lot te betalen° met zonderlinge vrijdommen° alom begiftigd en begunstigd.

De innemende vrolijkheid door geen verdrukking uitgedoofd, de beleefde inschikkelijkheid om met buigzame onderwerping zich overal ingang te maken, deed hier straks zoveel werking op de gemoederen van het grootste en het beste gedeelte van de natie en zij gewenden alzo de zinnen naar hun manieren, dat het als een eer werd gerekend naar die uitlanderen° het meest te gelijken en de oude en geprezen vaderlandse manieren, het waar en oprecht merkteken van de standvastige Batavieren, te verwisselen met de lichtvaardigheid en losse zwier van de Fransen: zodat zelfs de landstaal niet slechts verbasterd, vervalst en met een grote verwarring vermengd werd, maar wie voor hoffelijk wilde gaan, moest zijn moedertaal kwalijk spreken en van de Fransen de lof behalen, dat hij zo heerlijk sprak alsof hij in het beste van Frankrijk geboren was.

In plaats nu dat die gedrukte en ongelukkige vreemdelingen met nederigheid zich zouden schikken naar de landswijze van die, welke hen als broeders innamen en gelegenheid gaven om opnieuw fortuin te maken, zo moest integendeel het gehele land gevormd worden naar die zeden, waarvan wij de grootste afkeer behoorden te hebben. Pracht,° opschik, zwier, verloksels, ontbloting van leden, stoute° vrijpostigheid, laffe vleierij, voornamelijk omtrent de tedere en schone sekse, een ongewone onderscheiding tussen burger en regent, waren behaaglijkheden die elk gretig aannam tot zover dat een gemeen° Frans vrouwmens zich wel schandelijk verkleind zou achten, indien men zei, dat ze eruitzag als een brave Hollandse vrouw. En men kon geen olijker vleierij gebruiken, dan aan een alleraanzienlijkste vrouw te verklaren, dat men dacht een aanzienlijke Franse van geboorte voor te hebben.

Dit misbruik ging immers° zover, dat men tegen een kindermeid *Demoiselle* zelfs onder de dienstboden zeggen moest, en deze achtte het wellevend genoeg, als zij tegen een welgestelde burgerin de naam van vrouwtje of meisje gebruikte. Allergeringste handwerkslieden gingen met zijden kleren, en schoon de armoe door de slechte° konkels° en slenters° heen stak, het gaf zich evenwel een zwier. En met dat Franse *air* braveerden zij zelfs die van welker handen en aalmoezen zij moesten leven tot zoverre, dat hartige lieden het zover wisten te brengen dat men dit met een spotnaam doopte en als dit bij sommigen enige spijt verwekte, zei men: *het zijn Fransen*, en dat was genoeg om het met verachting aan te zien.

Zelfs zou de inbeelding van die natie, die in inbeelding geen weerga van haar verdiensten heeft, zover zijn gegaan, indien niet lieden van oordeel en bestendige geestgesteltenis zulks belet hadden, dat men op raadhuizen en elders niet slechts in het Frans had horen het woord doen (want zulks is men al veel genoodzaakt geweest) maar dat men hen zelfs daarin antwoordde. En dat men dus de taal van de rechtstoelen,° hun ten gevalle,° alsof men zich dus beschaafder kon uitdrukken, veranderde, gelijk men in de krijgstucht reeds gedaan had, daar men de bevelen uit een verbasterd Duits eerst verfranst, nu weer met een Franse uitspraak na-apen moet.

Door al deze dingen is het gehele gedrag van het volk zo veranderd dat de ouders van voor ruim een halve eeuw slechts op-

ziende, niet zouden geloven te zijn onder een volk waaronder zij verkeerd hadden. De oprechtheid, eenvoudigheid, trouw, zuinigheid, nederigheid, is verkeerd° in list, vleierij, veinzen, onbeschaamdheid, overdaad, pracht, onderscheiding van personen, en de burgerlijke ommegang heeft nu niets gemeen met lieden van rang. Kinderen weten van fatsoen te spreken, leren dansen, schermen, zo haast zij kunnen. Rechtop te gaan, Frans te spreken, een vrouw in en uit te leiden, zijn wezenlijkheden die in een Franse school° geleerd worden. Kennis, wetenschap, oefening, arbeidzaamheid om zich tot zaken bekwaam te maken, wordt voor pedanten gelaten,° of voor zulken die hun kost daarmee winnen moeten en als grove en onbeslepen verstanden te boek gezet worden, van wie de verkouden hersens door de wasem van de zware poelen en ziltige moerassen niet vatbaar zijn voor de recht vernuftige aardigheden, die zelfs hier die begaafde Franse geesten bijblijft.

Men is wel enigszins daarvan herkomen, en het verlies dat de Hollandse vrome eenvoudigheid daarbij geleden heeft, is door de tijd wel ontdekt. Maar de zaden daarvan zijn zo wel geplant, dat wie de oude tijd herstellen wilde, niet alleen zou willen een moor° wit schuren maar door iedereen bespot worden – even alsof de hondse Diogenes° te Athene de verdartelde° burgers wilde overreden om, gelijk hij, hun wellusten te verlaten en zich in een ton als een genoegzaam verblijf te gaan behelpen. Zodat, gelijk onze staat door herbergzaamheid, mededeelzaamheid en gastvrijheid is opgekomen en machtig geworden, ook daarmee vele gebreken zijn ingeslopen die ras° besmettelijk zijn geworden, en wel zo, dat men die oude deugden zeer verminderd ziet, en hoe het vermogen groter geworden is, hoe de pracht opgestegen, ook meerder tot onderhoud nodig heeft en zich nauwelijks zelf kan staande houden. Hetgeen derhalve de oude spaarzaamheid bezuinigde en voor een ander over had, daarin komt de overvloed thans tekort en maakt die mededeelzaamheid bijna onmogelijk.

OVER HET VOLKSKARAKTER, ZIJN NATUUR EN OORSPRONG

De Borger
(no. 82 – de 17e april 1780)

Dewijl° er veel gesproken wordt van de onderscheidene karakters van de volken, aan elk waarvan men gewoon is een verschillend en de natie kenbaar makend karakter toe te schrijven, was ons oogmerk heden het een en ander omtrent dit onderwerp aan te merken.

Een volk is niets anders dan een verzameling van mensen die tezamen, door de banden van een burgerlijke maatschappij verenigd, onder een hoge overheid leven.

Het karakter van een volk is dan niet anders, dan het karakter van de mensen die een volk uitmaken. Maar, dewijl ieder mens zijn eigen karakter heeft – hetwelk meer of min van dat van anderen verschilt – is het volkskarakter niets anders dan dat karakter, hetwelk bij de meeste mensen die dat volk uitmaken, heersend is.

Wanneer men dan een volk een zeker karakter toeschrijft, geeft men niet anders te kennen, dan dat onder de ondeelbaren waaruit dat volk bestaat, velen zijn van zodanig een karakter.

Wanneer men dan zegt, dat de Franse natie van een vlug, levendig, gezellig,° geestig karakter is; dat het karakter van de Spanjaards statig, dat van de Turken droefgeestig en hoogmoedig; dat van de joden en de Chinezen diefachtig is; zegt men niets anders, dan dat men in Frankrijk zeer vele en meest vlugge, levendige, gezellige en geestige mensen vindt; dat de meeste Spanjaards statig, de meeste Turken droefgeestig en hoogmoedig, zeer veel joden en Chinezen diefachtig zijn; zonder daarom evenwel zo algemeen te willen wezen, van niemand uit die volken van de algemene regel uit te zonderen. Zeker, on-

der alle volken vindt men enkele mensen van een geheel andere inborst: men vindt in Frankrijk ook stompe, stille, eenzaamheid zoekende mensen; gelijk er levendige en vrolijke Spanjaards, blijgeestige en menslievende Turken, eerlijke joden en Chinezen gevonden worden. Alleen de geestneiging van de meeste mensen in een land, het karakter van het grootste getal van de ingezetenen, bepaalt en maakt het volkskarakter uit.

Het valt gemakkelijker de oorzaken aan te wijzen welke het volkskarakter formeren, dan bepaaldelijk aan te tonen hoe die oorzaken werken. Evenwel zullen wij trachten, iets over dit onderwerp te zeggen.

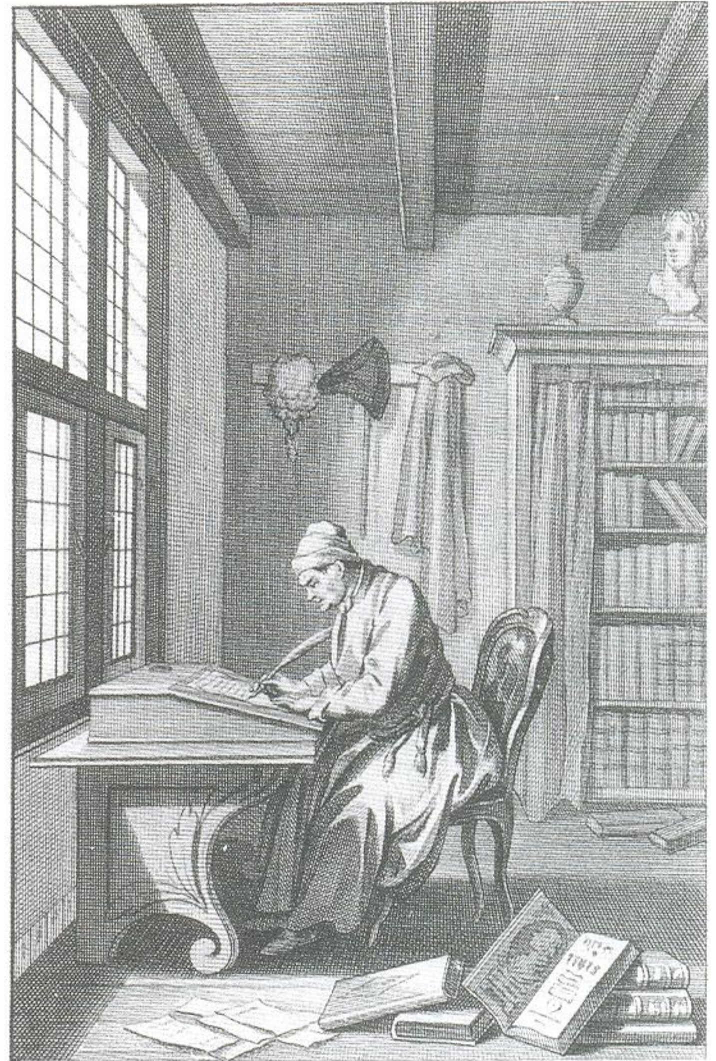
De oorzaken, die het volkskarakter formeren, zijn of natuurlijk of zedelijk.

De natuurlijke oorzaken moet men in de gesteldheid van lucht en grond, en in de levenswijze van de mensen zoeken, welke laatste oorzaak ook onder de zedelijke kan gebracht worden.

De gesteldheid van de lucht, de trap van warmte en koude, droogte en vochtigheid van de lucht, heeft een zo sterke invloed op het menselijk lichaam dat zij zelfs de kleuren van de mensen bepaalt, en ze zwart, bruin, rood of wit verft naar de maat van de hitte en droogte van de lucht in dewelke de mensen leven.

Heeft nu de lucht zulk een invloed op de uiterlijke delen van het menselijk lichaam, geen wonder, dat zij ook de vezelen° van hetzelve wijzigt, uit de samenstelling waarvan het werktuiglijke° van het menselijk lichaam bestaat.

Een koude lucht maakt de vezelen van de huid hard en ruw. Dit kan eenieder bevinden, die zich 's winters enige tijd aan een felle vorst blootstelt. Harde, ruwe vezelen worden zo licht niet aangedaan als fijne; daar wordt een sterker indruk van buiten vereist om de verstijfde vezelen te bewegen, dan tot het in beweging brengen van slappere. Een vochtige warme lucht daarente-

Afbeelding 8 Een schrijver aan het werk, omringd door inspirerende geschriften.

gen verslapt de vezelen en, door ze al te veel te verslappen, maakt zij ze even zo onaandoenlijk,° zo nog niet meer, als een droge koude lucht. Een gematigde lucht, noch al te heet noch al te koud, geen al te grote vochtigheid, onderhoudt in de vezelen die toon van beweegvaardigheid,° welke een vlug, vrolijk, geestig karakter uitmaakt.

Deze beschouwing wordt door de ondervinding zo sterk bevestigd dat men volgens dezelve, op het inzien van een aardrijkskundige kaart alleen, het karakter van de onderscheidene volken bijna zou kunnen bepalen.

De volken onder de Poolkring geplaatst, zijn zodanig door de koude verstijfd en verstompt dat zij bijna geheel onaandoenlijk zijn.

Daarop volgen wakkere, oorlogszuchtige, arbeidzame, sterke, welgemaakte volken, de Zweden, Denen, Duitsers, Britten en Nederlanders, van wie de vezelen door de koude van hun luchtstreek zulk een toon van spanning hebben verkregen, dat zij minder aandoenlijk zijn dan die van meer zuidelijke volken, doch meer dan die van de noordelijke natiën. Hiervandaan bij die volken een grote gehardheid tegen de ongemakken van de lucht, een standvastigheid in hun ondernemingen,° een liefde tot beweging en arbeid, en een onverschrokkenheid in de gevaren van de krijg, waarvan het gezicht op weinig aandoenlijke zenuwen zulk een indruk niet maakt als bij mensen, begaafd met veel beweegbaarder vezelen.

De volken welke in de gematigdste luchtstreken leven, bezitten de grootste aandoenlijkheid. Zij zijn daarom de levendigste en geestigste van alle volken, maar ook de geweldigste in hun driften. Dit is het heersend karakter van de Fransen, Italianen en Grieken.

In de verzengde luchtstreken worden de vezelen van de mensen zo verslapt en de lichamen zo ontzenuwd, dat men daar over het algemeen een heersende luiheid, zwakte van lichaam en geest, en wel felle driften doch nevens die domheid en lafhartigheid vindt. En waar de lucht tevens heet en vochtig is, wordt het menselijk lichaam het allermeest verzwakt, zodat bij sommige volken zelfs de driften nauwelijks te bespeuren zijn. Dit is het geval van de volken uit Zuid-Amerika tussen de Keerkringen.

De gesteldheid van de grond doet hier ook veel toe. Vooreerst brengt de grond, naar dat° hij droog of waterachtig is, hoog of laag ligt, een grotere droogte of vochtigheid van de lucht voort. Ten tweede, naar dat de grond vruchtbaar is en goed voedsel oplevert, wordt ook het menselijk lichaam als° verbeterd; en in de bloeiende staat van het lichaam deelt de geest. Schrandere waarnemers menen te hebben opgemerkt dat de bewoners van de vruchtbaarste streken van een en hetzelfde land gemeenlijk,° en alle andere dingen gelijk staande, ook vernuftiger, levendiger en arbeidzamer zijn dan hun landgenoten uit min vruchtbare oorden.

De levenswijze van de mensen doet ook zeer veel tot het formeren van het karakter: en deze oorzaak, welke half natuurlijk en half zedelijk kan genoemd worden, kan ons tot een overgang verstrekken tot de zedelijke oorzaken.

De levenswijze van de mensen heeft grotere of kleinere invloed op het volkskarakter, naarmate het gehele volk meer of min dezelfde levenswijze leidt. Een volk van jagers, veehoeders en rovers zal meer een bepaald karakter van zijn levenswijze ontvangen, dan een volk bestaande uit mensen van allerlei beroepen. En dit is zeer waarschijnlijk een van de redenen waarom men bij de wilde Amerikanen, bij de stropende Arabieren en Tartaren, het volkskarakter veel sterker ontdekt dan bij de beschaafde volken.

Dat de levenswijze het karakter van de mensen zeer sterk formeert, zal eenieder geredelijk toestaan die weet, wat invloed de gewoonte op de mens heeft. Een jager die altijd door de bossen zwerft, de ruwheden van lucht en weer tart, dikwijls een schrale maaltijd moet houden en in een gestadige beweging is, krijgt een lichaam, om zo te spreken, van ijzer en staal; wordt hard en

onaandoenlijk van gestel; en zijn geest, bijna geen andere denkbeelden bezittende dan welke hem de jacht oplevert, formeert een ruw, woest, onaandoenlijk karakter en de beginselen tot een geschikte krijgsman. Een boer, een leven leidende ook verre af van gemakkelijk en verwijfd° te zijn, doch gemeenlijk iets minder wild, wordt ook hard en ongevoelig, evenwel gemeenlijk minder dan de jager. Ook trekt men uit de boerenstand de beste voorraad voor de krijgsmacht. Een wever, integendeel, wordt stijf van leden door de houding in welke hij zijn werk doet; in stilte en rust zijn bestaan winnende, blijft zijn geest vreedzaam, veeltijds bloodaardig.° En zo is het met de overige kostwinningen van de mensen: naar dat hun levenswijze met een moeilijke arbeid en met gevaren vergezeld gaat, wordt hun karakter mannelijker en harder; daar rust, gemak en overvloed de geest zowel als het lichaam plegen te verslappen en verwijfd te maken.

Een volk nu, bij hetwelk een zekere levenswijze door een zeer groot getal van mensen geleid wordt, ontvangt een karakter dat meer of min gewijzigd wordt door de invloed van die levenswijze. Het volk, bijvoorbeeld, langs de zeekusten deelt gemeenlijk in de ruwheid van de zeevarenden; waar, integendeel, de bewoners van grote koopsteden veel zachter van karakter, zo niet veeltijds laf en verwijfd worden, en iets hebben van die heersende geest welke des koophandels is, namelijk: de zucht naar winst aan de ene kant, en een zucht naar verkwisting aan de andere, welke laatste uit de rijke overvloed, door de handel aangebracht, geboren wordt.

De geest van bedriegerij, het gros van de joden en Chinezen eigen, in zoverre dat men de dieverij en schelmerij bijna zou aanzien als uitmakend de hoofdtrekken in de karakters van die twee volken, ontstaat, denk ik, voornamelijk uit de levenswijze van die volken welke voor een zeer groot gedeelte van een kleine koophandel leven. Deze mensen, wier winsten geen grote sommen kunnen bedragen omdat zij niet handelen dan in het klein,

gehele dagen moetende zwoegen en ploegen om een kleinigheid te winnen, komen zeer licht in de verzoeking van door bedrog een klein voordeel te zoeken, hetwelk zij op een eerlijke wijze niet dan met grote moeite verkrijgen zouden.

Wat de overige zedelijke oorzaken welke het volkskarakter formeren aangaat, deze zijn juist dezelfde welke het zedelijke karakter van bijzondere mensen formeren, ik meen: zedelijke begrippen, godsdienst, gevoelens van eer, en goede burgerlijke wetten. De invloed van ieder van deze beginsels hebben wij breedvoerig elders aangewezen, waarom wij thans daar niet op zullen blijven staan.

De vrijheid heeft ook een machtige invloed op het volkskarakter. Een volk van slaven denkt laaghartig, en acht zich weinig omdat het geleerd heeft weinig geacht te worden. Een vrij volk, integendeel, gevoelende dat zij mensen zijn, wil ook op een menselijke wijze gehandeld worden. Een pasja° mag in Syrië en Egypte het volk knevelen; de mensen zijn daar gewend aan de onderdrukking en hebben nauwelijks een denkbeeld van vrijheid en de rechten van de menselijkheid. Maar bij vrije volken, bij mensen die weten dat zij mensen zijn, is alleen het denkbeeld van onderdrukking genoeg om een omwenteling te veroorzaken en het volk aan te zetten om, ten koste van zijn bloed, zich tenminste de waan te kopen dat het vrij is.

Macht en voorspoed enige tijd door een volk genoten, heeft ook invloed op het volkskarakter. Een volk, gewoon gevreesd te worden en in de oorlog te overwinnen, wordt gemeenlijk stoutmoedig en daardoor veeltijds, ja de meeste tijd, heerszuchtig en onrechtvaardig. Welk een hoogmoed was niet die van de Romeinen in de tijden van hun voorspoed; en welke was niet hun heerszucht en onrechtvaardigheid?

Ware of ingebeelde voordelen, van wat aard ook, hebben dikwijls insgelijks een machtige invloed. De hoogmoed van de Turken steunt ten opzichte van de Christenen voor een groot gedeelte op de verbeelding, dat zij de ware gelovigen en lievelin-

gen van de hemel en dat de Christenen, integendeel, verworpelingen zijn.

Behalve dit alles, zijn er dikwijls nog verborgen redenen welke een machtige invloed op het volkskarakter hebben. Oude vooroordelen en gewoonten, van welke de oorsprong reeds lang vergeten is, vermogen dikwijls zeer veel; en daar zijn niet zelden in de karakters van de hedendaagse volken trekken, waarvan men geen reden geven kan, omdat de oorzaak ervan gelegen is in bijzonderheden die voor vele eeuwen plaatshadden en waarvan het geheugen thans volkomen verloren is.

W.

De Denker
(no. 131 – de 1e juli 1765)

Hos Natura modos primum dedit.
Vergilius°

'Ik hoorde eensklaps,' schrijft de schrandere Rica° aan zijn vriend Ibben,° 'een verward gebrom rondom mij. "Hé, mijnheer is een Perziaan! Dat is wonderlijk! Hoe kan men een Perziaan zijn?"' Ziedaar, in dat belachelijk gebrom van de Parijzenaren, de gewone dwaasheid van alle volkeren van de wereld aangewezen! Een vreemdeling! Enige honderden mijlen ver buiten ons land geboren! Op een gans verschillende wijze gekleed! En een taal sprekende, die geen christenmens verstaan kan! Welk een wonderlijk schepsel! Welk een verschijnsel, waar men, ik weet niet wat aan verkijken zou. Dit is de gewone manier van denken van genoegzaam al die volkeren, die voor beschaafde volkeren gehouden worden. Zo beschouwt niet slechts het gepeupel, maar zo beschouwen zelfs zij die zich fatsoenlijke lieden noemen onder de Engelsen, Fransen, Nederlanders en door geheel Europa, een Turk, Mogoller,° Chinees of andere vreemdeling, welke, deze verwaande nieuwsgierigheid en blijkbare verachting vernemende, op zijn beurt niet weet of hij zich eerst over de ingebeelde meerderheid of wezenlijke laagheid van de Europeanen moet verwonderen.

Al van de oudste tijden af schijnt die zotte manier van denken de geest van de mensen beneveld te hebben. De verwaande Grieken gaven aan alle volken buiten hen reeds de beschaafde bijnaam van *Barbaren*. 'Ik schrijf dit niet,' zegt Galenus,° een van hun voorname schrijvers, 'voor Germanen en Barbaren, zo min als voor leeuwen of beren, maar voor Grieken.' Men dacht

de wijze *Anacharsis*° een geweldige schimp aan te doen, als men hem een *Scyth*° noemde, 'waar de Scythen echter een zeer rechtvaardig volk waren, de oude lieden als vaders eerden, die van gelijke jaren als hun broeders beschouwden, en de jongelingen in het algemeen als hun zonen aanmerkten en behandelden, terwijl de Grieken met al hun gewaande beschaafdheid geestig wisten te snappen° van zedelijke deugd, maar de beoefening daarvan aan de Scythen en Barbaren overlieten', gelijk de Scyth *Toxaris*° hen bij Lucianus° verwijt.

Het fraaist in dezen is, dat men malkander dit gunstig oordeel zo geregeld toekaatst en de ontvangen vriendschap zo trouw betaalt. De Aziaten beschouwen de Europeanen met even dezelfde hoogachting als deze henlieden, en de domste volkeren blijven ons hierin zo weinig schuldig als wij malkander.

De Chinezen, een verachtelijk volk inderdaad, in weerwil van alles wat hun verwonderaars° daarvan voorgeven mogen; een volk onder hetwelk een bijgelovige eerbied voor hun voorouders alle vorderingen belet en daar de kunsten en wetenschappen nog juist in dezelfde staat zijn als voor vierduizend jaren; een volk, zo laag, dat het denkbeeld van eer hun geheel onbekend schijnt te zijn, en dat zij alleen met de stok geregeerd moeten worden; deze zo verwonderde, zo geroemde en zo verachtelijke natie vergunt de Europeanen gunstiglijk één oog, terwijl de natuur hún alleen er twee geschonken, al de overige volkeren van de wereld blind geschapen heeft. Een ellendige natie onder de Arabieren durft ons als honden beschouwen. En ik heb, ik weet niet recht° in welke reisbeschrijving, gelezen dat een van de doorluchtige opperhoofden van een horde Tartaren,° zijn heerlijk° middagmaal op zijn matje gehouden hebbende, aan de ingang van zijn hut dagelijks laat uitroepen dat Zijne Hoogheid geëindigd heeft en dat thans alle vorsten van de wereld mogen gaan eten. De arme Kamtsjatskdalen,° in een allervruchtbaarst oord van de wereld opgesloten en volgens de nieuwste berichten van de Russen rampzalig° in hun levenswijze, ruw en barbaars in hun zeden, merken zich echter als die gelukkige natie aan° welke de natuur boven anderen begunstigd heeft. De negers zelf schilderen de duivel wit, uit verachting die zij de blanken toedragen. En wat hebben wij zo ver te gaan, om een gesteldheid en wijze van denken aan te tonen, welke zo algemeen als hatelijk is? Men hoeft slechts in Londen de vriendelijke groeten van *damn'd Dutchman* en *French dog* te gaan horen; men behoeft aldaar de heuse° behandeling van alle vreemdelingen zonder enige andere uitzondering dan die, welke een onmiddellijk eigenbelang onder dat *good-natur'd people* voortbrengt, te beschouwen; men behoeft de Parijzenaren slechts de beschaafdste vreemdeling te horen beklagen, dat hij het ongeluk gehad heeft van buiten de muren van hun stad geboren te worden; ja men behoeft de verachtelijke vertoning, welke één van hun schrijvers, in een nieuw werkje dat hij *Interets de la Patrie*° noemt, van alle Europese volkeren één voor één maakt, slechts te lezen, om overtuigd te worden hoe gemeen° dit hatelijk gebrek is om andere natiën met een verwaande trotsheid en als beneden zich te beschouwen.

Schoon° ons land door de toevloed van vreemdelingen grotendeels moet bestaan, en deze toevloed in onze eerste koopstad° misschien zo groot is als ergens in Europa, zo heeft dezelve echter daar, en nog minder in buitensteden en provinciën, dit aanstotelijk gebrek niet kunnen weren. Men beschouwt bij ons, gelijk overal, een mens die in een ander werelddeel thuishoort altoos min of meer met verachting, of, op zijn allergunstigst, met een verwaand medelijden.

Ik zal hiervan de reden niet onderzoeken; het wijst zich op de minste overdenking vanzelf dat gebrek van kundigheden wegens vreemde zeden en gebruiken hier met onze natuurlijke hoogmoed meewerkt, en ons meer gehecht maakt aan onze eigen zeden, gewoontes, taal enz., naarmate wij die van andere natiën minder met een wijsgerige oplettendheid beschouwd en onpartijdig met de onze vergeleken hebben. Dit is de gewone

partij welke onze verwaandheid kiest te verachten, als zij niet onderzoeken wil. Men weet het zeggen° bij Ménage:° *Puisque nous n'y saurions pas atteindre, vengeons-nous d'en médire.*° En gelijk derhalve alle geestelijken in alle godsdiensten rechtzinniger, of zo men wil, bitterder zijn naarmate zij onkundiger en met de gevoelens van hun partijen minder bekend zijn, zo is het natuurlijk dat naarmate een volk de zeden van andere natiën minder met een onpartijdig oordeel beschouwd, onderzocht en vergeleken heeft, hetzelve een dieper en geweldiger verachting tonen zal voor elk die een andere taal spreekt, andere zeden heeft, en op een verschillende wijze gekleed gaat. Als men een volk onderstellen kon waarin de beschaafdheid naar de voorschriften van gezond verstand geleerd werd, en dus ook oordeel en kundigheden meebracht, zo zou dit volk gewisselijk minst onderhevig zijn aan het gemelde gebrek. Want onkunde en verwaandheid, gelijk ik zei, is er de moeder van en het is onder het gepeupel, dat het voornamelijk thuishoort. Maar waar is die beredeneerde beschaafdheid onder het gros van een natie te vinden, en hoe weinig mensen zijn er onder alle volkeren welke, in een filosofische zin, niet onder het gepeupel moeten betrokken worden! Gelijk deze onze onbillijke verachting ondertussen zich nergens sterker dan tegen de Wilden vertoont en wij geen volkeren met zulk een hatelijke partijdigheid beoordelen, zo wil ik al wat ik tot hier toe gezegd heb, niet verder dan als een soort van inleiding hebben aangemerkt voor de volgende brief, die eigenlijk de hoofdzaak van mijn tegenwoordig vertoog° is.

MIJNHEER!

Ik heb de fraaie brief van Kakera Akotie° die gij in uw werk hebt uitgegeven, zo aanstonds° gelezen; met deze denkbeelden vervuld vat ik de pen op om u te smeken de rechten van het mensdom te willen verdedigen tegen de onbillijke verachting, die wij voor de Wilden hebben... *Wilden*! Hoe hatelijk is deze benaming ten opzichte van mensen die in geen ander opzicht

beneden ons zijn, dan in een gelukkige onkunde van een valse beschaafdheid, geveinsde vermomming en bedrieglijke plichtplegingen. *Wilden*! Zal dan een blind vooroordeel de mond een woord doen uiten, over welks verkeerd gebruik een menslievend hart moet kloppen. De menselijkheid in haar oorspronkelijke eenvoudigheid te bewaren; geen of weinig kunstbehoeftes te kennen; zijn hartstochten geen andere vorm te geven dan waarin zij door de natuur gegoten zijn; zijn lusten niet ten verderve van zichzelf uit te breiden en ten koste van anderen te voldoen; een gerust gemoed dat niets euvels° brouwt, met zich om te dragen; in alle omstandigheden vergenoegd te zijn en in de genietingen welke ons de gunstrijke Schepper zo mildelijk aanbiedt, gelukkig te leven. Is dat een Wilde zijn? En, aan de andere kant, de heiligste godsdienst zonder blozen door zijn gedrag te wraken; mensenliefde in de mond, vrekheid° in het hart te koesteren, zijn driften onder een valse glimp° te verbergen, en de hand van vriendschap toe te reiken aan hem, die men wenste het moorddadig staal in het hart te drukken; zich duizend gewaande behoeftes te smeden, onverzadigbare begeerten aan te kweken, in een lastige wellust te leven, en de zuivere vermaken van de natuur nauwelijks bij de naam te kennen; een kwijnend lichaam om te dragen, en in zijn luidruchtigste vermaken zelf van kommer te kniezen, of van smart te knarsetanden. Is dat die voortreffelijke beschaafdheid, waar we ons zo dwaselijk op verheffen?

Wij beschouwen de Wilden bijna als een soort van schepselen van een verschillende natuur dan de onze. Wij beschouwen ze naar de eigenlijke betekenis van het woord, en onze trotsheid vindt er haar rekening niet bij om die betekenis nader te onderzoeken. Het is echter meer dan tijd, Mijnheer, dat gij dit onwaardig vooroordeel uit het hart van onze landgenoten verbant en ons leert menslievender, of laat ik zeggen, billijker over deze onze medemensen te denken, ja hen hun deugden af te zien en met verzaking van alle hatelijke vooroordelen hen onszelf in

verscheidene opzichten ten voorbeeld voor te stellen. La Fiteau*° geeft van de Amerikaanse Wilden het getuigenis 'dat zij niet slechts een goed verstand, levendige verbeeldingskracht, gemakkelijke bevatting en wonderlijk geheugen hebben, – maar ook met koele moed te werk gaande en met een bedaardheid, die ons geduld zou afmatten, handelende, hun oogmerken langs zekere wegen bereiken. Uit een punt van eer,' vervolgt hij, 'vertoornen zij zich nooit en zijn hun driften altijd meester. – Zij hebben een gemoedsgesteltenis, welke rampen noch tegenheden° niet machtig zijn te verwrikken. Zij hebben een wellevendheid op hun manier, waarvan zij al de welvoeglijkheden in acht nemen: eerbied voor mensen die ouder zijn dan zij, en een achting voor hun gelijken, daar men zich over verwonderen moet. Zij liefkozen weinig en laten zich niet veel in dienstbetuigingen uit, maar oefenen desniettegenstaande omtrent vreemden en ongelukkigen een liefdadige herbergzaamheid, die alle natiën van Europa zou verstommen.'

Hoever zelfs hun kiesheid gaat in hetgeen de eerbaarheid betreft, hoever zij af zijn van die beestachtige wellust die men hun ten laste legt, blijkt uit een andere plaats van dezelfde schrijver.** 'Het is een oud gebruik,' zegt hij, 'onder de meeste wilde natiën, dat zij het eerste jaar nadat zij hun huwelijk gesloten hebben, zonder het te voltrekken doorbrengen. Vóór die tijd daarvan te spreken, zou een affront zijn voor de bruid, als had men haar trouw gezocht minder uit achting voor haar dan om zijn lust te boeten;° en een vrouw welke onder de *Abnakies*° in het eerste jaar zwanger bevonden wordt, verliest volstrektelijk haar goede naam.'

En deze *Abnakies* herinneren mij een geval, hetwelk ik mede onlangs gelezen heb en dat ik, uit een buitenlands papier vertaald, hierbij zal voegen omdat het u of uw lezers aanleiding tot

* *Zeden van de Wilden in America*, p. 54.

** *Zeden van de Wilden in America*, p. 283.

Afbeelding 9 Het exotische van volkeren overzee. Op volgorde van afbeelding: 1. Hurons en Irokezen, 2. de Algonkin, 3. Eskimo's, 4. bewoners van Groenland en Nova Zembla.

verdere aanmerkingen over dit onderwerp geven zal.

Gedurende de laatste oorlog in Amerika, werd een bende Engelsen door een hoop° wilde *Abnakies* verslagen. De overwonnenen konden hun vijanden die veel vlugger ter been waren en hen met de felste hardnekkigheid vervolgden, niet ontvluchten; en werden met een wreedheid, waarvan zelfs in die streken nauwelijks een voorbeeld was, mishandeld.

Een jonge Engelse officier, door twee Wilden die hem met opgeheven bijlen aanklampten in het nauw gebracht, had geen hoop meer de dood te ontwijken en was alleen maar bedacht zijn leven ten duurste te verkopen wanneer° een oude Wilde, met een boog gewapend, hem nadert en zich gereedmaakt hem met een pijl te doorboren. Doch, na wél gemikt te hebben laat hij de boog eensklaps zakken en werpt zich tussen de jonge Engelsman en de twee wreedaards, die op het punt stonden hem af te maken. Deze weken met eerbiedigheid achterwaarts. De grijsaard vatte de officier bij de hand, beurde hem op door zijn minzaamheid, en bracht hem in zijn hut. Hij behandelde hem met de uiterste zachtzinnigheid, minder als een slaaf dan als zijn metgezel: hij leerde hem de taal van de *Abnakies* en de ruwe kunsten° onder deze volken gebruikelijk. Zij leefden zeer vergenoegd met elkander, één ding alleen baarde de jonge Engelsman ongerustheid: hij zag dat de oude man somtijds zijn ogen sterk op hem vestigde en na hem lang en aandachtig beschouwd te hebben, enige tranen vallen liet.

Ondertussen begeven zich de *Abnakies,* met het aannaderen van de lente, in het veld om de Engelsen op te zoeken.

De grijsaard, die nog sterk genoeg was om de ongemakken van de oorlog te doorstaan, vertrok met hen, van zijn gevangene vergezeld. Zij legden door het midden van bossen en woestijnen een weg af van meer dan tweehonderd mijlen, en kwamen eindelijk op een vlakte vanwaar zij een legerplaats van de Engelsen ontdekten. De oude Wilde toonde dezelve aan zijn jonge metgezel, tegelijk op zijn houding nauwkeurig lettende. 'Zie daar uw makkers,' zei hij, 'zie daar hen die ons afwachten om ons te bestrijden! Ik heb u het leven behouden; ik heb u geleerd een kano te maken, een boog en pijlen te vervaardigen, de eland in de bossen te verrassen, de bijl te behandelen en de vijand zijn hoofdhaar af te scheren. Wat waart gij toen ik u in mijn hut bracht? Uw handen waren de handen van een kind; gij kondt uzelf noch voeden noch verdedigen. Uw ziel was in de nacht; gij wist niets; alles zijt gij mij verschuldigd; ik heb u tot een man gemaakt. Zoudt gij ondankbaar genoeg zijn om u wederom bij uw makkers te voegen en de bijl tegen ons op te heffen?' De jonge Engelsman antwoordde dat het hem tegen de borst was, de wapens tegen zijn landslieden op te vatten maar dat hij zulks ook nooit tegen de *Abnakies* zou doen, en zolang hij leefde altoos hun broeder wilde blijven.

De Wilde het hoofd neerbuigende, legde beide zijn handen op het aangezicht en na enige tijd in die houding gestaan te hebben, vestigde hij zijn ogen op de Engelsman en vroeg op een tedere en met droefheid vermengde toon: 'Hebt gij een vader?' 'Hij leefde tenminste nog,' antwoordt de jongeman, 'toen ik mijn vaderland verliet.' 'Ach!' barstte de wildeman uit, 'hoe groot is zijn ongeluk! Hij mist zijn zoon!', en na een ogenblik gezwegen te hebben, 'Weet gij dat ik ook vader geweest ben? Ik ben het niet meer: neen, ik ben het niet meer, ik heb mijn zoon in het gevecht aan mijn zijde zien neervallen, bedekt met wonden heb ik hem zien neervallen. Als een man heb ik hem zien sterven. Maar mijn hand heeft hem gewroken.'

Op het heftig uitspreken van die laatste woorden beefde hij, hij had moeite zijn adem te halen en scheen door zuchten met geweld in de boezem gesmoord, te verstikken. Zijn ogen waren wild en lieten geen tranen. Allengskens echter bedaarde hij en zich naar de kant van het oosten kerende, en de opgaande zon aan de jonge Engelsman vertonende, zei hij: 'Ziet gij dat schone licht van de hemel?... Schept gij vermaak in hetzelve te beschouwen?' 'Ja,' antwoordt de Engelsman, 'het licht van de

zon verheugt mij...' 'Ach! Dat vermaak is voor mij niet meer, ik heb mijn zoon verloren.' Na deze weinige woorden vielen de ogen van de Wilde op een bloeiende amandelboom. 'Zie die schone boom,' sprak hij tot de jongeman, 'schept gij vermaak in dezelve te beschouwen?' 'Ja, ik schep vermaak in hem te beschouwen...' 'Dat vermaak,' hernam haastig de oude man, 'is voor mij niet meer, ik heb mijn zoon verloren. Maar,' vervolgde hij in het zelfde ogenblik, 'ga, vertrek naar de uwen, opdat uw vader zich nog in de opgaande zon verheugen moge en vermaak scheppen in de bloemen van de lente te beschouwen.'

Ik ben enz.

D.

De Hollandsche Spectator
(no. 89 – De 1e september 1732)

γνῶθι σεαυτὸν°

Zo aanstonds° ontvang ik van een van mijn correspondenten, van wiens maaksel ik reeds de lezer iets fraais heb medegedeeld, een allegorische verbeelding dewelke ik goedvind zonder uitstel met de druk gemeen° te maken, hetgeen genoegzaam mijn oordeel omtrent dezelve te kennen geeft.

MIJNHEER,

Nadat ik de nevensgaande brief reeds laat in de nacht geëindigd had, viel ik op mijn leunstoel in een diepe slaap, in dewelke mij de volgende droom zeer levendig voor ogen kwam.

Mij dacht dat ik mij bevond op een brede weg, vervuld met een grote menigte van kinderen van beide de seksen, dewelke onderscheiden in jaren en krachten, allen met ongelijke treden naar het eind van dezelve, alwaar zich in het verschiet een tempel vertoonde, op het ijverigst voortspoedden. Doch hetgeen mij ten hoogste verwonderde, was dat ieder van die laffe hoop° en voornamelijk diegenen die mij als de jongsten en de zwaksten voorkwamen, zich van de overmaat van hun eigen sterkte verzekerd houdende, de anderen wegens hun kleinheid en kinderachtigheid onophoudelijk bespotten of beklaagden, en hetgeen meer is, dezelven voorbijdraafden.

Een pad van dicht ineengewassen° en even boven de grond staande kamille verstrekte de ganse weg tot een aangenaam vloertapijt, hetwelk door zijn grote zachtheid de gang zo licht en gemakkelijk maakte, dat men de voet neerzettende geen hardigheid ter wereld voelde, ja dikwijls twijfelde, of men de grond

reeds raakte. Vele soorten van welriekende bloemen waarmee de weg en de velden bezaaid waren, temperden door de tezamenvloed van hun lieflijke uitwasemingen de al te scherpe reuk, uit het middenpad voortkomende, en vulden door deze vermenging de lucht met een geurigheid die gevoeld, maar niet beschreven kan worden.

Verscheidene rijen van vruchtbomen en planten, mij bekend en onbekend, bepaalden van weerszijden de weg. De takken door hun aangename en nutte last terneergebogen, schenen de voorbijgangers tegemoet te komen en hun vruchten ieder op het vriendelijkst aan te bieden. Ik proefde vele van deze, waaronder de ananas, en schoon dezelve in de uiterste volmaaktheid was voorgeteeld, werd ze echter in geur en keurlijke° smakelijkheid door verscheidene anderen overtroffen.

De toppen van de zacht opgaande heuvelkens, dewelke ik van tijd tot tijd ontmoette en beklom, ontdekten mij° een wijde uitgestrektheid van overheerlijke landouwen° die voor de prachtigste lusthoven° niet behoefden te wijken.° Hier kon het oog zich onverhinderd verlustigen met het beschouwen van al hetgeen de natuur het allervolmaaktst ooit heeft voortgebracht. De verrukkende verwarring van grazige veerijke weiden, verscheidenlijk bezaaide velden, dichte bossen, kromlopende en tot zichzelf weerkerende stromen, beschaamden de netste orde en de kunstigste schikking. Door deze heerlijke gezichten zou ik gedwongen zijn geweest telkens stil te staan, indien ik niet als voortgetrokken was geweest door een melodie, verwekt door sommigen van degenen die voor mij uit dezelfde weg betraden en waarvan enigen zingende, anderen op velerlei instrumenten spelende, zulk een zielroerend geluid voortbrachten dat ik mij in een gedurige opgetogenheid, als aan mijzelf ontrukt bevond; te meer, vermits de ijverzuchtige vogeltjes hun lieflijk en onkunstig gekweel met de afgerichte stemmen daar geen Faustina° bij kan halen, vermengden. De nachtegaal scheen van spijt° zich te barsten te willen zingen, dewijl° hij zijn stem door de schelheid en bevallige buigzaamheid van vrouwenkelen overtroffen vond.

In dusdanige heugelijke staat een wijl voortgetreden zijnde, werd ik als uit een diepe slaap gewekt door een zachte maar tegelijk doordringende stem, dewelke onophoudelijk uitriep: *ken uzelve*. Vermits die stem hoe langer hoe duidelijker mij in de oren klonk en mijn aandacht, hoewel met moeite, van de verscheidenheid van de andere voorwerpen tot zich trok, keerde ik mij naar de plaats vanwaar dezelve scheen te komen. Ik zag in het midden van een open vlakte, niet ver van de voet van de heuvel op welke de tempel gebouwd was, een altaar waar ik op de tegenover mij gestelde zijde, in gouden letters de spreuk *ken uzelve* uitgedrukt zag. Van onder de altaar ruiste voort een heldere en zuivere beek, die zich in het rond verspreidende de toegang tot dezelve scheen te beletten. Terzijde van de altaar stond een achtbare grijsaard, in wiens wezen de statigste deftigheid° gepaard was met de aanlokkelijkste vriendelijkheid, en ik bespeurde welhaast dat het deze was die door het gedurig herhalen van die heilzame spreuk, de voorbijgangers, doch meest vruchteloos, nodigde om tot hem te naderen.

Wat mij aangaat, gedrongen door een onbekende kracht, die mij eer scheen ingestort als uit mijn boezem voort te vloeien, spoedde ik mij derwaarts en door de eerwaarde man met de zoetste minzaamheid begroet, werd ik door hem aldus aangesproken: Gelukkig zijt ge, o sterveling, dat gij, door al hetgeen u totnogtoe ontmoet is, uzelf niet ganselijk ontrukt, het oor aan mijn waarschuwingen hebt geleend en met roekeloze schreden tot de tempel niet zijt genaderd. Leer mij en het gevaar dat u omringt, kennen. De weg dewelke gij tot dusverre hebt betreden, is de *Weg van de Zinnen*° en het schitterende gebouw hetgeen gij vooruit ziet, is genaamd de *Tempel van de Eigenliefde*. Dat gij op de reis niets als elkander belachende kinderen hebt ontmoet, betekent dat diegenen die aan het grof vermaak van de zinnen zich verslaven en, mijn lessen verachtende, langs dat

betoverende pad zich tot het toppunt van eigenliefde trachten te verheffen, zich tot een altijd aangroeiende kindsheid doemen en naarmate zij in ware grootheid, waarde, en krachten wezenlijk afnemen, zich boven anderen sterker, waardiger, en verhevener wanen. Voor mij, ik ben *de allesoverwegende en op alles zijn rechte prijs zettende Rede*, en de bron die gij van onder de altaar ziet voortvloeien en dezelve onnaakbaar° schijnt te maken, is *Zelfonderzoek* genaamd. De grootste moeilijkheid om ze te doorwaden, bestaat in kloekmoedigheid° van er zich in te werpen. Onderwind u° mij sterk aan te zien: uw aandacht op mij gevestigd, zal u in een ogenblik nieuwe moed en kracht bijzetten. Treed toe, welhaast zult gij in staat zijn om al de hooggevoelendheid van uzelf, in de verborgenste schuilhoeken van uw hart verholen, op de *Altaar van de Zelfkennis* aan de oneindige *Rede* op te offeren; waarna ik u een veilig pad naar de *Tempel van de Eigenliefde* zal aanwijzen en een middel aan de hand geven, om dezelve zonder gevaar te beschouwen.

Hier zweeg hij; en dewijl ik mij door het ernstig beschouwen van mijn grijze raadsman met een verdubbelde sterkte van de ziel gewapend vond, gehoorzaamde ik zijn bevel met een volmaakt vertrouwen. Het was met mij in het begin, alsof ik in een grondeloze kolk wegzonk. Doch welhaast voelden mijn voeten een aangename vastigheid, die hoe langer hoe effener werd. Op iedere schrede verdubbelden zich mijn krachten, en, hetgeen mij als een wonderwerk voorkwam, het water dat mij van verre als dik en troebel was voorgekomen scheen, hoe meer ik mij in hetzelve bewoog, in heldere zuiverheid toe te nemen. Met een volmaakte vergenoeging bereikte ik de outaar,° en uiterlijk een weinig wierook op dezelve doende roken, volbracht ik met een inwendige gemoedsbeweging de wezenlijke offerande, die van mij gevorderd werd.

Doch met wat onuitsprekelijke verbaasdheid werd ik bevangen, zodra ik mij van die heilzame plicht had gekweten. Diegene die ik voor een stokoude grijsaard had aangezien, verscheen

Afbeelding 10 De vervoering door de zinnen leidt tot onvolwassen gevoelens. De zintuigen worden hier gesymboliseerd door dieren: uil (zicht), hond (reuk), aap (smaak), pikkende vogel (tastzin), hert (gehoor). Het Latijnse onderschrift luidt vertaald: 'In een kinderhart huizen onvolmaakte gevoelens/ er komt een dag die ze eindelijk volmaakt./ Cupido zelf speelt met zijn snelle boog, maar tevergeefs:/ zoals een bloem in het veld, zo snel sterft die liefde.'

voor mijn ogen als iemand, die even° de jongelingschap voor de eerste mannelijkheid verwisseld heeft. Al hetgeen zich in hem als verslenst° en vervallen had opgedaan, was in een frisse en zenuwachtige bevalligheid veranderd. Hoe ik hem sterker aanzag, hoe meer met de evenmatigheid° van zijn gestalte, zijn kracht en schoonheid schenen verdubbeld te worden. Een doordringend en onweerstaanbaar licht, dat bij geen ander licht de sterveling bekend te vergelijken was, schitterde met zo een sterke glans uit zijn ogen en gans gelaat, dat de gehele vlakte door hetzelve als overstroomd werd. Nadat die goddelijke man mij vriendelijk omhelsd, en met de lieve naam van zijn zoon vereerd had, bood hij mij aan een kleine gouden kruik vervuld met water uit de *Beek van het Onderzoek*, en mij op het ernstigste bevolen hebbende in het intreden van de tempel mijn ogen daarmee te reinigen, leidde hij mij met de hand op een enge weg genaamd het *Pad der beredeneerde Nederigheid*, langs hetwelk ik door een gedurige verwondering – wegens zoveel zeldzaamheden – opgetogen, in korte tijd de wijduitgestrekte ingang van de tempel bereikte.

Dezelve was geheel van spiegelglas van zo een bijzondere eigenschap, dat men daarin geen ander voorwerp dan zichzelf beschouwen kon. Bij de gemelde grote poort van dit blinkende doch brosse gebouw, vond ik twee aanlokkelijke nimfen gedurig bezig ieder van de intredenden met een welriekend water te besproeien. In het midden zat op een verheven en van goud en dierbare gesteenten schitterende troon een godin, die haar ogen strak gevestigd hield op een spiegel dewelke door een bevallige vrouw geknield en in een aanbiddende gestalte ondersteund werd. De muren waren aan alle kanten versierd met fraaie beelden, alle van een verscheide gedaante en houding, en voor de treffelijke° rijkszetel stond een altaar waarop allen die in de tempel waren iets, hetwelk mij onmogelijk was te onderscheiden, doch hetgeen zij uit hun boezem schenen te rukken, kwamen offeren. Ik stond gereed om mij mede van die gewaande° plicht

te kwijten, doch het *Water van het Onderzoek* hetwelk ik in mijn hand vond, deed mij de les mij gegeven, herinneren en boezemde mij het besluit in van dezelve op het spoedigste werkstellig te maken.°

Nauwelijks had ik mijn ogen twee à drie maal met hetzelve gewassen, of ik bespeurde dat dezelve gans bezet waren geweest met een lijmachtig vocht, ontstaande uit de besproeiing waarmee ik in de tempel als ingehaald was geweest. Hier kregen alle voorwerpen weer een andere gedaante, een nieuw wezen. De twee vrouwen die aan de ingang stonden, werd ik terstond kennende voor *Onkunde* en *Vooringenomenheid* die bij beurten, moeder en dochter, malkander telen en opkweken, en van elkander worden geteeld en opgekweekt. Een afschuwelijk wangedrocht wiens onevenmatige, en voor de ander niet gemaakte leden aan alle zijden met onbreekbare ketenen aaneengekluisterd schenen, had de plaats van de schijnschone *Eigenliefde* ingenomen. De spiegel vastgehouden door de neerknielende *Vleierij*, kreeg de gedaante van een cilinder, die door een verbazende uitwerking niets in zijn ware gestalte vertonende, dit wanschepsel aan zichzelf als in alle delen volmaakt deed voorkomen. Geen minder verandering bespeurde mijn gezuiverd gezicht in de overheerlijke troon, die zich voor hetzelve schielijk° opdeed° als een lompe hut van stro met stukjes glas en klatergoud opgesmukt, gelijk ook in de beelden die van tevoren zonder beweging de muren oppronkende, nu in rep en roer gesteld zich voor de verscheiden hartstochten en driften deden kennen, die dan eens met de andere verknocht dan weer strijdig, beurt om beurt, in hun onderlinge betrekking, overwinnaars en overwonnenen, heersers en slaven, hun rust in een onophoudelijke onrust schijnen te zoeken. Eindelijk, hetgeen de ganse menigte met een dolle ijver aan de *Eigenliefde* geofferd had, bleek mij met de uiterste klaarheid niets anders te zijn als het weinige hetwelk hen van hun ingeschapen rede was overgebleven, en hetwelk zij met haast en met geweld zich eens voor al° kwijt

maakten om zich van het onverdragelijk gekwel van een machteloze en niets uitwerkende berisping te ontlasten.

Terwijl ik bezig was al deze verbazende voorvallen met een aandachtig oog en een leergierige ziel te overwegen en te bespiegelen, werd de ganse tempel schielijk vervuld met zo een vieze en afschuwelijke stank dat mijn hersenen daardoor bedwelmd werden, hetgeen mij schielijk en met een soort van schrik wakker maakte. Gedurende enige ogenblikken was ik echter nog gedwongen te twijfelen of ik waakte of sliep, vermits dezelfde stank, spruitende uit een dikke en onaangename damp die mijn vertrek benevelde, volhardde op mijn zinnen dezelfde uitwerking te doen. Doch welhaast werd ik van die twijfeling ontheven. Ik begon duidelijk te bevroeden dat iets wezenlijks zich met mijn hersenschimmen had weten te verenigen, en dat het einde van mijn slaap en droom, door mijn kaars op het midden van mijn tafel in de pijp° uitbrandende, was veroorzaakt geweest.

DEZE HOLLANDSE SPECTATOR ZAL ALLE MAANDAGEN EN VRIJDAGEN TE BEKOMEN ZIJN: TE AMSTERDAM, BIJ *H. UYTWERF*; ROTTERDAM, *J.D. BEMAN*; DELFT, *A. BEMAN EN BOITET*; 'S-GRAVENHAGE, *C. BOUCQUET EN J. VANDER KLOOT*; DORDRECHT, *VAN BRAAM*; LEIDEN, *KERCHEM*; HAARLEM, *VAN LEE*; UTRECHT, *KROON*; MIDDELBURG, *MEERKAMP*; VLISSINGEN, *PAYENAAR*; LEEUWARDEN, *STRIK* ETC.

De Patriot, of Politike Bedenkingen, over den Staat der Vereenigde Nederlanden in 't jaar MDCCXLVII
(no. 27 – Dinsdag, de 26e december 1747)

– – qualis commotis excita sacris
Thyas, ubi audito stimulant trieterica Baccho
Orgia, nocturnusque vocat clamore Cithaeron.
Vergilius°

Het wekelijks gezelschap waarvan ik in mijn *eerste* vertoog° gewag gemaakt heb, bestaat uit leden van bijzondere aard, studiën en liefhebberij; doch allen komen ze hierin overeen, dat zij hun vermogens en oefeningen° ten dienste van hun landslieden zoeken aan te leggen. Wanneer ik de eer gehad heb van dit gezelschap bij te wonen, heeft het mij doorgaans niet weinig vermaakt elk iets bijzonders, naar zijn aard en bezigheden geschikt, tot welstand van het land op de baan te horen brengen. Somtijds verhaalt ons een dokter, dat hij op de weg is om een preservatief° tegen de veepest uit te vinden, welk hij terstond gemeen° denkt te maken. Dan horen we van een rentenier, dat hij een werkje onder handen heeft om zijn landslieden het beleggen van hun geld in vreemde fondsen af te raden. Zelfs beweerde een liefhebber van poëzie onlangs, dat men zijn tijd tegenwoordig nauwelijks nuttiger besteden kon dan in het samenstellen van straatliedjes, in welke de dapperheid, de trouw, de eendracht en dergelijke burgerlijke deugden aangeprezen worden. 'Zo hebben,' zei hij, 'onze voorouders, in de aanvang van de Spaanse beroerte,° gedaan. De deftigste en bekwaamste lieden hebben het zich niet te laag gerekend door straatliedjes op het gemeen te werken. Het bekende deuntje *Wilhelmus van Nassouwen* is gemaakt door iemand, die het ambt van Secretaris van de

Staten van Holland° bekleed heeft, en wiens pen nu en dan door de regering gebruikt geworden is om gewichtige stukken van Staat op te stellen.' Een ander lid van hetzelfde gezelschap, die de filosofie tot zijn geliefde studie verkoren heeft, laat zelden een bijeenkomst voorbijgaan zonder de politieke discoursen° te doormengen met enige filosofische aanmerkingen, die ook hun bevalligheid hebben. Voor enige weken stelde hij een nieuwe gedachte voor over de *politieke geestdrijverij*, gelijk hij ze noemde, die mij gelegenheid gaf tot enige overdenkingen met welke ik mijn lezer in dit vertoog zal onderhouden.

Wanneer wij de werkingen van onze geest gadeslaan, ontdekken wij in dezelve niets, dat enige overeenkomst heeft met de gedaante en de veranderingen welke wij in de stof gewaarworden. Verstaan, overleggen, oordelen, besluiten, willen, en alle andere wijzen van denken hebben niets gemeen met uitgebreidheid, figuur, vastheid, rust, beweging en hetgeen men meer in de lichamen bespeurt. De filosofen hebben hieruit de onstoffelijkheid van de ziel besloten. De nauwe vereniging die er echter is tussen de ziel en het lichaam, heeft sommigen doen vermoeden, dat er in deze beide delen van het menselijk wezen iets zijn moet, dat enige onderlinge overeenkomst heeft: iets, door middel waarvan de zinnen aangedaan zijnde, gewaarwordingen in de geest verwekken; of waardoor de geest bewegingen in het lichaam veroorzaakt. Mijn vriend, de filosoof, noemt dit iets *het punt, waarin geest en lichaam elkander naderen en raken kunnen.* Doch ik ben te onbedreven in de filosofie om te kunnen oordelen, of hij zich hierin wel° genoeg uitdrukt. Dit alleen weet ik, dat het uit hoofde van de enge betrekking tussen de geest en het lichaam somtijds moeilijk is te onderscheiden, of zekere wijzen van denken en zekere bewegingen welke wij gemeenlijk° daden noemen, meer moeten toegeschreven worden aan het onstoffelijke dan aan het stoffelijke gedeelte van ons wezen.

Duizend malen heb ik in mijn leven ondervonden, dat ik droom als ik op mijn rug slaap. Ik weet niet hoe het te pas kwam,

dat hiervan onlangs in het wekelijks gezelschap een woord gerept werd. Onze dokter zei ons toen, dat dit dromen veroorzaakt wordt door een sterke en ongewone drukking op de achterhersenen. Is dit zo, dan vraag ik, of het stoffelijke of het onstoffelijke gedeelte van ons wezen de eigenlijke oorzaak van deze wijze van denken zij? Als ik bij helder en lieflijk weer een matige wandeling doe, die het bloed en de sappen° van mijn bouwvallige *machine*° in een aangename beweging brengt en de uitwasemingen van de overtollige vochten° bevordert, vallen mij ongezocht allerlei vrolijke, klare, nutte bedenkingen in. Doch wanneer een bulderende storm uit het noordwesten mij dag aan dag ketent aan mijn kamer, waar mij het koude bloed schijnt te stollen in de aders terwijl ik de verdrietige tijd met proesten en kuchen doorbreng, wordt mij de wereld te bang. De staat van het land komt mij veel kommerlijker voor, dan bij lieflijke zonneschijn. Ik durf niets kopen noch verkopen. Mijn beste correspondenten zijn, ducht ik, op het punt van bankroet te gaan. Ik word gemelijk° zonder te weten waarom. Ik knor en mor op mijn huisgenoten om een beuzeling.° Is, vraag ik weer, het stoffelijk of onstoffelijk gedeelte van mijn wezen de voornaamste oorzaak van deze verschillende wijzen van denken? Elk die de ondervinding raadpleegt zal, dunkt mij, moeten zeggen dat er het eerste meer deel aan heeft dan het laatste.

Een beroemd schrijver heeft aangemerkt dat de geestdrijverij,° de theologische meent hij, ontstaat uit *melancholie* of zwaarmoedigheid, vermengd met *devotie*. En ik geloof vastelijk dat de melancholie, zijnde zekere lichamelijke ongesteldheid, de eigenlijke en voornaamste oorzaak van de geestdrijverij of dweperij is: ten dele omdat de dwepers doorgaans zelf van een zwaarmoedige gesteldheid zijn, veel zuchten en stenen,° en akelige gedachten en verbeeldingen voeden, ten dele ook omdat zij zelden ingang vinden dan bij lieden van gelijke zwaarmoedige gesteldheid. Doch hetzij men het hierin met mij eens zij of niet, het is tot mijn tegenwoordig oogmerk genoeg dat men mij toe-

staat dat de dweperij iets lichamelijks, iets stoffelijks, niet iets zuiver verstandelijks tot haar eigenlijke oorzaak heeft. Hierin bestaat de nieuwe gedachte van mijn filosofische vriend, die ik de lezer thans wat nader zal openleggen zonder de politieke en theologische dweperij angstvallig te onderscheiden, alzo zij beide een stoffelijke oorzaak hebben, schoon de politieke dweperij zeldzamer uit melancholie ontstaat dan de theologische.

Het is een eigenaardig kenmerk van dweperij dat men, om ons van gevoelen of gedrag te doen veranderen, zich niet toelegt op het verlichten van ons verstand maar enkelijk werkt op ons lichaam, op onze verbeelding, op onze tochten,° met één woord, op iets dat meer overeenkomst heeft met het dierlijke en stoffelijke dan met het redelijke en verstandelijke deel van ons wezen. Wanneer dit plaatsheeft, gebeurt het niet zelden dat onze daden, zo ze anders die naam dragen mogen, niet door onze wil maar door zekere werktuiglijke beweging, door anderen in ons verwekt, afhangen, en derhalven niets prijselijks in zich hebben.

Als ik een streek doe op mijn Viool de Gambe,° geeft een andere die voor mij ligt en op gelijke toon gesteld is, gelijk° geluid zonder dat haar snaren door iets anders dan door de lucht die ik in een trillende beweging gebracht heb, aangeroerd zijn geworden. Mijn vriend, die bij mij aan de haard zit, begint te geeuwen en ik gaap hem op hetzelfde ogenblik na, zonder of mogelijk tegen mijn wil. Hij lacht en ik kan mij niet weerhouden van met hem te lachen. Ik vergelijk deze bewegingen, daden durf ik ze niet noemen, met het geluid van de stilliggende viool. En ik acht dat men hiermee volkomen gelijkstellen moet, de schuddingen en trekkingen van een bijzondere soort van dwepers hier te lande, aan welke men de naam van *Bevers*° gegeven heeft. Ik heb iemand gekend die onder deze gezindheid° verkeerd had en mij verzekerd heeft, dat de een het beven van de anderen leerde of overnam; of liever, dat de zenuwen van de een nauwelijks aan het trillen geraakt waren of deze beweging werd de zenuwen van een ander, op gelijke toon gespannen, insgelijks

ingedrukt; en dit werk,° in zichzelf niet prijslijker dan mijn geeuwen terwijl mijn vriend geeuwt, kreeg de schone naam van *devotie*.

In deze voorbeelden bespeurt men niet dat de wil enigszins werkzaam is. Men kan er enige bijvoegen waarin de wil meer schijnt te werken. De schrandere *Erastus*° let zo nauwkeurig op hetgeen hem verhaald wordt en neemt er zoveel deel in dat hij, schier ongevoelig, dezelfde gemoedsdriften aanneemt die in de verteller doorsteken.° Verhaal hem iets droevigs, straks zal hem het hart beklemmen, en hij zal zijn ogen somtijds niet weerhouden kunnen van wenen. Verhaal hem iets vrolijks, terstond toont hij een blij gelaat. Hij ziet u aan. Zijn ogen volgen de uwe. Al de trekken van uw wezen zijn overgeschilderd op het zijne. Brandt gij, hij is vol vuur. Men sprak hem onlangs zo smakelijk van de krijgsdienst dat hem het bloed kookte in de aders, en het dus of zo was,° of hij zou zich hebben laten aandienen om vaandrig° onder de waardgelders° te worden. Doch het leed niet lang, of hij bespeurde dat zijn drift meer aan een stoffelijke dan aan een verstandelijke oorzaak toe te schrijven was, en derhalve niet behoorde ingevolgd te worden.

De dweperij van de naaktlopers° hier ter stede is haar oorsprong grotendeels aan een dergelijke *mechanique* werking op het stoffelijk gedeelte van het menselijk gestel, verschuldigd. Het vuur dat *Dirk den Snijder*° de ogen uitblonk, zijn stoute° taal, zijn heftige bewegingen veroorzaakten een geweldige gisting in het bloed en in de vochten van de domme hoop mannen en vrouwen, die hem hoorden en zagen en zich niet konden weerhouden van hem na te doen hetgeen hij hen voordeed. Iets dergelijks heeft men dikwijls in een bedaarder soort van dwepers bespeurd. Zij willen u gaarne tot hun gevoelen overhalen of van gedrag doen veranderen. Gij zoudt verwachten, dat zij u teneinde daarvan hun gevoelen klaarlijk voorstellen en bondiglijk bewijzen zouden, of dat zij u zouden zoeken te tonen waarin uw gedrag te misprijzen zij. Doch, gij bedriegt u. Zij slaan een

Afbeelding 11 Trijn van Leemput als aanvoerster van de Utrechtse vrouwen die optrekken naar kasteel Vredenburg.

gans andere weg in. Zij zien u vriendelijk aan. Zij drukken u aan de hand. Zij verzekeren u, met veel ernst, dat zij de waarheid hebben. Zij beloven u veel zoets en troostelijks, zo gij hun mening toevalt. Zij betuigen, hoog en duur, dat liefde tot uw heil hen alleen bij u gebracht heeft. Hun vriendelijke gebaren werken op het stoffelijk gedeelte van uw gestel. Dezelfde drift die hen ontsteekt, wordt in u ontstoken: gij krijgt hen lief, gij begint u te verbeelden dat zij waarheid spreken, gij gelooft hen zonder dat gij in staat zijt, om enig redelijk bewijs te geven voor de waarheid van hetgeen gij gelooft. Uw geloof is louter dweperij.

De politie heeft ook haar dweperij. Zij vertoont zich in het leger, in de steden, onder de boeren op het platteland, op de beurs onder de kooplieden, met één woord overal. De oude Romeinen waren gewoon het krijgsvolk ten strijde aan te moedigen, door een gepaste aanspraak die wel op de tochten werkte doch tevens het verstand verlichten kon. Deze gewoonte is niet geheel gestorven. Doch vele bevelhebbers verwachten de goede uitslag van hun ondernemingen enkel en alleen van een werktuiglijke beweging van het bloed en van de zenuwen en spieren. Een halve roes, op het ruimst gerekend, een woest geschreeuw, het steken van de trompet, en wat er meer in het werk gesteld wordt om dierlijke driften gaande te maken, is het enige waarop zij zich verlaten. Mag men dit, op zichzelf en zo er niets meer bijkomt, geen *militaire dweperij* noemen? Een helleveeg, trommelende met talhouten° op een ledig halfvat° dat haar voor het lijf gebonden is, brengt geheel een dorp, een ganse stad in beweging. Haar schorre stem, haar vurige ogen, haar driftige gang werken op de domme menigte. Men raakt gaande. *Het geldt° hier*, roept men, *de eer, de welstand van de ganse burgerij.* Een ontelbare menigte vloeit samen. Doch de meesten weten niet wat zij willen. Niemand tenminste weet op welke reden zijn begeerte steunt. *Trijn Boshond,°* zegt een goede slokker,° *zou zo hels niet gekeken, zo hard niet geschreeuwd hebben, als er niet iets van gewicht te doen geweest was.* Wat zijn toch zulke bewegingen

anders dan loutere dweperij? Gelijkt zulk een onstuimige menigte niet beter naar een hoop ontstelde machines dan naar wezens, die door rede en verstand bestierd en geleid worden? *Jochem Gietleugen*° stelt de beurs in rep en roer, door het verspreiden van een valse tijding. Men gelooft hem, omdat men wenst dat zijn zeggen waar zijn mocht. Maar iets te geloven omdat men het wenst, zonder enige andere reden, is al mede dweperij. En wie heeft sedert enige tijd niet kunnen opmerken, welke geweldige gistingen deze dweperij in vele kooplieden en anderen die de beurs frequenteren, verwekt heeft?

Indien ik de gedachten van mijn filosofische vriend verder uitbreiden en met meer voorbeelden ophelderen wilde, zou ik mogelijk het geduld van sommige van mijn lezers, niet zeer gewoon aan filosofische speculatiën, al te veel vergen. Uit het gezegde zal, acht ik, genoeg gebleken zijn dat zijn begrip van de politieke dweperij hierop uitkomt, dat er in de burgerstaat zowel als in de kerk mensen gevonden worden, die tot het geloven, voorstaan en drijven van zekere gevoelens of tot het houden van zeker gedrag bewogen worden, niet door klare en gegronde begrippen van hun verstand, maar doordien er op hun tochten en driften, op het lichamelijk en stoffelijk gedeelte van hun gestel gewerkt wordt.

Mijn redelijke landslieden zullen hieruit, vertrouw ik, afnemen° kunnen dat de politieke dweperij, zowel als alle andere, de achting van verstandige wezens ten enenmale onwaardig is. Nooit kunnen wij gerust zijn dat wij wel doen, nooit kunnen onze daden enig lof verdienen, dan wanneer zij gevolgen zijn van de besluiten van een verlicht verstand. Tevergeefs vleien we ons dat wij het vaderland liefhebben, als wij niets voor het vaderland doen dan waartoe wij door de onverstandige drift van anderen worden aangezet. Al strekten onze bedrijven° waarlijk tot algemeen nut, wij zouden er in het minst niet over te prijzen zijn en op zijn best de naam van *patriottische dwepers*° verdienen. Het verstandigste soort van mijn lezers zal dit lichtelijk° begrijpen. Doch ik wanhoop niet dat ik er zelfs de eenvoudigsten van zal kunnen overtuigen, na het gesprek welk ik over dit onderwerp gehad heb met *Joris Goedbloed*,° van wie ik nog eens gewag heb gemaakt. Ik vertoonde hem de redeloosheid en de schandelijkheid van de politieke dweperij in meer dan een opzicht zo klaar, dat hij bewogen werd om een briefje te tekenen, van welk ik een afschrift hier bij zal voegen, en welk ik van zins ben hem tot verversing van zijn geheugen van tijd tot tijd eens voor te lezen. Dus luidt het:

'Door de redenen° van de HEER PATRIOT *klaarlijk en volkomen overtuigd geworden zijnde van de dwaasheid van de politieke dweperij in verscheidene bijzonderheden, beloof ik, ondergeschrevene, nooit iemands gevoelen te zullen toestemmen omdat hij mij een glas brandewijn geschonken heeft, en nooit enige nieuwe tijding te zullen geloven omdat iemand zijn hals erom verbeuren wil zo zij niet waar is. Ook zal ik nimmer denken dat iemand gelijk heeft, omdat hij hard schreeuwt, zijn hoed dwars zet, met de hand op de tafel klopt, en een paar gloeiende blikken opslaat tegen elk die hem tegenspreekt. Een bloot° straatgeroep,* Wie mij lief heeft volge mij, *zal mij nimmer bewegen om de voeten voor de deur te zetten. Nimmer zal ik onder het vendel van een blauw schorteldoek° optrekken. Maar in alle gevallen die van enig belang zijn en enig gevolg kunnen hebben, zoeken te verstaan wat er gedaan moet worden en om welke goede redenen, eer ik mij tot doen bewegen laat. In kennis van dit mijn voornemen, heb ik deze eigenhandig ondertekend.*

Joris Goedbloed.'

IETS OVER DE AANDOENLIJKHEID

Bijdragen tot het Menschelijk Geluk
(VI, 1791)

De aandoenlijkheid° is een van de schadelijkste krankheden van de mensenziel. Zij verslapt de oorspronkelijke en gezonde denkkracht, maakt ons veel te week voor de wereld welke wij bewonen, vertedert° en vergiftigt onze verbeelding, en voert de zinnelijkheid van onze natuur buiten haar behoorlijke palen.° Hoe gevoeliger wij zijn, des te meer verliezen wij de edele en eigenlijke werkzaamheid van onze natuur; wij lopen des te groter gevaar om, tegen onze algehele aanleg, voor de algemeen nuttige bedrijven van het werkzame leven ongeschikt te worden. Aandoenlijke moeders zijn de ellendigste opvoeders van hun kinderen, veranderlijke en gemelijke° echtgenotes voor hun mannen, en dweepachtige vriendinnen van elke gevoelvolle geestdrijver die zich bij hen aandient. Gevoelige meisjes worden doorgaans ongelukkige slachtoffers van de verleiding, en zijn volstrekt buiten staat een man van een vast karakter in de echtelijke staat gelukkig te maken. Aandoenlijke jongelingen zijn tot geen ambt hoegenaamd geschikt dat ernst vordert, en blijven in elke wetenschap altijd armhartige sukkelaars.

Wanneer wij de oorzaken van deze zielziekte, welke terecht de pest van onze tegenwoordige tijden mag genoemd worden, nasporen, dan zullen wij bevinden dat velerlei omstandigheden zich verenigd hebben, om dit vreselijk onheil te stichten. Dezelve zijn deels *lichamelijk*, deels *zedelijk*.

Tot de eerstgenoemde behoort de vertedering van het lichaam, welke inderdaad zeer algemeen in de opvoeding van fatsoenlijke lieden heerst: het onmatig gebruik van warme dranken waardoor de zenuwen van het kind reeds in zijn eerste jeugd verslappen; gekruide spijzen die de zinnen° te sterk aandoen,

en de daardoor bij de jeugd zo algemeen en dikwerf° veel vroeger dan men zich wel verbeeldt plaatsgrijpende geneigdheid, tot allerlei ongeoorloofde kitteling.° Zonder zelf geneesheer te zijn, meen ik bij opmerking in het algemeen vrij zeker te mogen beweren, dat de meeste aandoenlijken *onanisten*° geweest zijn, of nog zijn, en dat dit bijzonderlijk het geval bij de vrouwelijke sekse is. Door zulk een prikkeling wordt de vastheid van het lichaam ondermijnd, al de delen verslapt, de zinlijkheid uitermate vermeerderd, en de verbeelding onophoudelijk met wellustige beelden gevoed. Het zenuwgestel is onbestand zelfs tegen de geringste zinnelijke indrukselen, het nadenken wordt verzwakt, het ontglipt de ongelukkigen elk ogenblik en laat voor hem na een kort ogenblik van genot niets anders achter, dan een eeuwigheid van rampzalige gewaarwordingen. Deze toestand heeft op het ganse gedrag, op alle gezellige aandoeningen van de mens een zichtbare invloed. Hij die ziekelijk is, bevindt zich ook zeer zeker niet zo welgehumeurd, oneenpariger en veranderlijker van gedrag, en geestelozer dan de gezonde. – Het oog van de aandoenlijke stort tranen bij het gezicht van elk lijdend diertje, zonder dat hij ze bedwingen kan; met een overdreven inwendige smart moet hij de rampspoedige verlaten, zonder hem immer te kunnen troosten; hij zucht in plaats van te helpen, en is met al zijn gevoeligheid niet zelden wezenlijk onbarmhartig, terwijl hij doorgaans te week is om zich de nood van anderen met ernst te kunnen aantrekken.

Vraagt men hoe zulk een aandoenlijkheid, welke voornamelijk uit lichamelijke oorzaken geboren wordt, het beste kan genezen worden? De middelen daartoe zijn inderdaad zeer moeilijk op te geven, hoezeer de genezing voor veel mensen ten uiterste gewichtig zij. Immers, elke verandering van lucht, elke omstandigheid welke hun niet dagelijks voorkomt, elk teder vreugdegenot, elke adem van vriendschap of liefde, is de aandoenlijke schadelijk en brengt zijn allerprikkelbaarste zenuwen in wanorde. Dikwijls geneest de tijd een ziekte, welke voor de

geneesheer onherstelbaar was. Aandoenlijke meisjes worden doorgaans door het huwelijk genezen. Het voornaamste middel is mijns oordeels gelegen in aanhoudende lichamelijke arbeid en oefeningen,° en wel zodanige met welke de beweging van het lichaam gepaard gaat. Een zittend leven is voor de kwaal dodelijk. Door overdenkingen, oefening van het verstand, overweging van plicht, en alle soortgelijke middelen bij welke de ziel ingespannen moet zijn, wordt de kwaal zo niet erger, tenminste nimmer genezen. Alle gebreken die uit het lichamelijk gestel ontstaan, moeten insgelijks door lichamelijke werkingen te keer gegaan° worden, en wij zouden dus alleen aanraden beweging in de open lucht, wandelen, paardrijden, kolven,° kegelen; in één woord, alle spelen die de omloop van het bloed door een groter gebruik van de lichamelijke krachten bevorderen. Mits men echter behoedzaam zij om deze oefeningen langzamerhand zo te richten als de krachten gedogen, zonder zich bloot te stellen aan een zeer sterke vermoeiing, waarbij ook vooral dient gezorgd te worden, dat men zich aan de menigvuldige veranderingen van het weer, zoals die bijzonderlijk in ons *Nederland* plaatshebben, behoort te gewennen.

Wat de *zedelijke* oorzaken van de aandoenlijkheid betreft, dezelve zijn zeer menigvuldig en onderscheiden. Zij werken ook bij alle aandoenlijken niet even sterk, en brengen ook niet altijd dezelfde uitwerkselen voort. Ieder mens gevoelt op een bijzondere wijze, en elke verschillende oorzaak verschaft een verschillende wijziging.

Verre de meeste *zedelijke* oorzaken van de aandoenlijkheid zijn te zoeken in de vroege jeugd en een verkeerde opvoeding. Wanneer de ouders toelaten of zelf aanleiding geven, dat de verbeeldingskracht van de kinderen, door een menigte van tedere beelden en aandoeningen te vroeg gekitteld wordt; wanneer men hen bijkans in alle opzichten te zeer aan een aangename zinlijkheid gewent; hun mededogen te vroeg ontwikkelt, en hun jeugdig hart daardoor week maakt; wanneer men hen geen

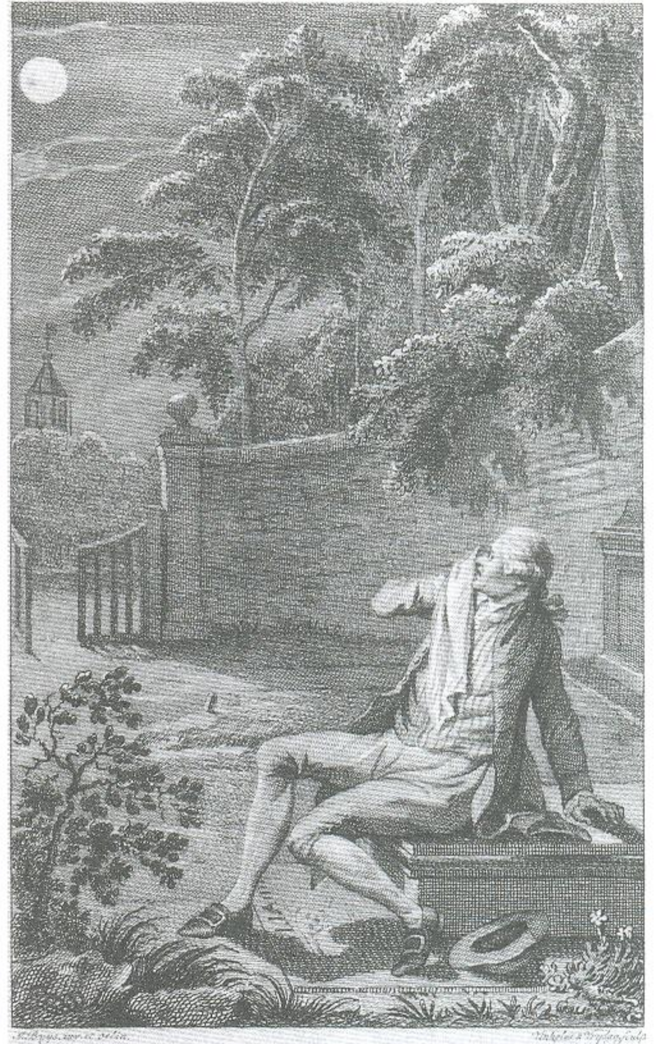
ongemakken, van welke aard ook, leert verdragen; zich in hun tegenwoordigheid geenszins matigt in de uitboezemingen van tederheid jegens anderen; kortom, wanneer men hun altijd een angstig bekommerende liefde betoont, en met hen nimmer spreekt dan op een aandoenlijke toon. In al deze gevallen moet in het doorgaans reeds zo week gestel van de kinderen, natuurlijkerwijze de grond gelegd worden tot die ziekte, welke hun mogelijk gedurende hun gehele leven tot oneer, schande, kwelling en verdriet verstrekken zal.

Behalve deze oorzaken, welke zich bijzonderlijk tot de vroege jeugd bepalen, komen ook de volgende algemene in aanmerking.

1) Een te prikkelbaar, te fijn gevoel van de geneugten en smarten van het menselijk leven, welk deels door een te levendige voorstelling, deels ook door een meer dan gewone mate van een tedere en zinlijke verbeelding, veroorzaakt en gevoed wordt; waarom de aandoenlijken, zo min bij het wezenlijke als het ingebeelde leed, de juiste maat weten te houden. De kracht van hun gevoel is altijd overspannen: zij verheugen zich onmatig, en bij de geringste vreugd dromen zij van een paradijs. Het onverwacht gezicht van een vriend brengt hen van verrukking buiten zichzelf; het aandoenlijk meisje valt, bij het verrassende bezoek van een verafgelegen vriendin in onmacht. Ontwaakt zij uit haar bezwijming, men zou zich dan verbeelden een paar verliefden te zien, zozeer zwemt haar oog in tranen. Haar lippen beven, en zij schijnt om niets meer te denken, niets meer te gevoelen en te genieten, dan haar vriendin. Even vreemd gedraagt zich de aandoenlijke bij het lijden dat anderen of hemzelf treft. Hij gevoelt dikwijls veel meer dan de lijder zelf: elke zucht, door de lijdende geslaakt, jaagt een dolk door zijn hart en weergalmt tevens in zijn boezem. Is hij zelf rampspoedig, dan berooft hem zijn lijden ten enenmale van zijn verstand: hij acht zich de ongelukkigste die er bestaat; hij bestormt zijn vrienden met schrikkelijke klachten en hij ademt niets dan vertwijfeling over het

toekomende, zonder de middelen gade te slaan die tot zijn redding voorhanden zijn.

2) De verkering met tedere en fijngevoelige lieden. De toon van de aandoenlijkheid, haar weemoedige taal en oogwenken, haar zo hartelijk en innemend voorkomen en houding gaat zeer lichtelijk van de een tot de ander over; men ijvert om strijd om elkander in levendigheid en vurigheid van gevoel te overtreffen, zonder dat men bemerkt dat de een om de wil van de ander een dwaas wordt. Vindt de aandoenlijke in zijn tedere en dweepachtige omgang juist geen zodanige vrienden als hij verlangt, dan vormt hij zich *idealen* van mannen en vrouwen met welke hij, zowel in dit aardse tranendal als eenmaal in een andere wereld die hem de aangenaamste dromen verschaft, gaarne wenste en zich waarlijk voorstelt te zullen verkeren. Met deze beelden is hij gemeenzaam, alsof de personen dadelijk° bestonden; al het vuur van zijn verbeelding is tot dat einde° werkzaam; daaruit berekent hij alles wat vriendschap heet; maar ook des te onverdraaglijker, des te koeler, des te gevoellozer en wreder komen hem de mensen voor, zoals zij gewoonlijk zijn. Hij vindt in hun omgang niet het minste voedsel voor zijn geest. De wereld is hem overal te eng, te bepaald, te verbasterd, te verachtelijk. Al wie niet zo aandoenlijk is als hij, is in zijn ogen een jammerhartig wezen. Hij veracht eenieder in koelen moede, en de *romaneske* helden° welke zijn verbeelding schept, gaan al de dagelijkse wezens die hem omringen oneindig ver te boven. Langs deze weg verliest niet alleen de wereld bij hem de waarde, welke zij wezenlijk bezit; maar hij wordt volstrekt ongeschikt om zowel de diensten welke hij ongemerkt van haar ontvangt, wederkerig te vergelden, als een menigte van geneugten te smaken welke zij anderszins geredelijk aanbiedt. Hoe licht derhalve vervalt hij tot een wezenlijke mensenhaat, zonder dat hij hen welke

Afbeelding 12 De natuur treft de gevoelige mens tot in het diepst van zijn ziel.

hij veroordeelt, immer behoorlijk heeft leren kennen!

3) Een al te levendig en tevens wanschapen gevoel van de bekoorlijkheden van de natuur. Zo weldadig en zielroerend de gewaarwordingen zijn welke ons God voor de schoonheid, de pracht en orde van zijn werken heeft ingeboezemd, zo buitensporig en belachelijk moet ons de mens voorkomen die op het gezicht van een bloempje, bij het schijnen van de maan, bij een ruisend beekje, en bij alle soortgelijke tonelen geheel verrukking wordt; die over een verwelkt roosje of bloemknopje schreit, en een gestorven kanarievogeltje maandenlang betreurt. Al wie een hart bezit, vatbaar voor het schone en bekorende van de natuur, moet zich allerzorgvuldigst in acht nemen om niet tot dergelijke dwaasheden en kinderlijkheden te vervallen. Misschien heeft de liefde en ons eigen lichaamsgestel aan dit gevoel geen gering deel, terwijl de ondervinding leert dat de lente op de aandoenlijkheid van veel mensen een geweldige invloed heeft, en het zinlijke van de liefde meermalen het verstand doet zwijgen.

4) Het lezen van *romans*. Hebben onze tegenwoordige dagen veel meer aandoenlijke helden en dwazen opgeleverd dan de vorigen, het aanhoudend en overbodig lezen van *romans* welk thans zelfs tot de geringe° burgerstand is overgeslagen, is gewisselijk daarvan de voornaamste oorzaak: de aandoenlijke toon waarin zeer vele van die verdichte geschiedenissen geschreven zijn en waardoor de onderscheiden liefdesgevallen, die meestal de hoofdonderwerpen zijn, zich bijzonderlijk onderscheiden; die zachte toon, welke zo weinig geschikt om het verstand te scherpen als daartegen juist in staat is om het teder gevoel uit te lokken en te voeden; de zinnelijke beeltenissen van de liefde, welke daarin worden afgeschetst; de verleidende taal, welke deze liefde gewoon is te spreken; dit alles stemt de ziel van de lezers, en vooral van de *lezeressen*, maar al te zeer tot soortgelijke gewaarwordingen. Men gevoelt van tijd tot tijd een heimelijke neiging om op gelijke wijs de rol van minnaar en minnares te spelen, of men is reeds zelf in dergelijke liefdesgevallen gewikkeld geweest en vindt dus – welk een grote vreugd! – zijn eigen geliefkoosd beeld in de *roman* weer. De nauwe verknochtheid van veel harten aan elkander, de geschetste *sympathie*, die allernauwste aanéénstrengeling van hart en ziel, vleit onze eigenliefde. Wij beijveren ons evenals de helden in de *roman*, veroveringen te maken, en eer wij het bemerken zijn wij reeds aandoenlijke dwazen geworden. – Welk een les voor ouders en opvoeders, om in dit stuk ten uiterste behoedzaam te wezen! –

Om aan deze *zedelijke* oorzaken hun verleidende kracht te benemen, is geen ander middel overig dan verstandige overdenking, vooreerst, van de ware aard van het menselijke leven, welks betrekkingen ook ieders bijzondere bezigheden en verrichtingen vorderen; voorts een behoorlijke kennis van mensen en wereld, door welke men de eerste zo min voor engelen als duivelen, de laatste zo min voor een paradijs als voor een tranendal zal houden; het lezen van uitgezochte goede boeken, die ons het ware genot van het bekoorlijke van de natuur en van het leven aanwijzen, zonder ons tot buitensporige verbeeldingen te vervoeren; en eindelijk° de keus van verstandige vrienden, die ons tot gidsen op deze kronkelpaden verstrekken kunnen. – Welke gewichtige dienst zouden de eerwaardige verkondigers van de beste gezellige° leer van het christendom aan onze tegenwoordige eeuw niet bewijzen, indien zij hun toehoorders in plaats van droge stof uit de bespiegelende godgeleerdheid met onderwerpen van soortgelijke aard bezighielden, die hen tegen de voornaamste bronnen van het zedenbederf beveiligen en tot nuttige en gelukkige leden van de maatschappij konden vormen!

Nawoord

Opinievorming in een verlichte tijd

Stak het achttiende-eeuwse gedachteleven anders in elkaar dan het moderne? Als we op de inhoud van de spectatoriale tijdschriften af mogen gaan, valt het met dat verschil op het eerste gezicht wel mee. Dezelfde tegenstellingen die ons nu bezighouden, verdeelden ook toen al de gemoederen. Vrouwen en mannen, hogergeplaatsten en ondergeschikten, vreemd en eigen, lichaam en geest – het zijn in zekere zin bekende discussies. Maar niet alles in deze discussies roept een gevoel van herkenning op; woorden en vormen, denkbeelden en connotaties zijn wel degelijk veranderd.

De achttiende eeuw is de geschiedenis ingegaan als de eeuw van de Verlichting, waarin het ideaal van onafhankelijk rationeel denken, rechtvaardig oordelen en verantwoordelijk handelen de plaats innam van de afhankelijkheidsrelaties die het leven in de voorgaande eeuwen bepaald hadden. De schrijvers van de Nederlandse spectators deelden dat Verlichtingsideaal, maar twijfelden er tegelijkertijd aan of het Nederlandse publiek in dit opzicht al helemaal op eigen benen kon staan. Ze zagen te veel problemen om zich heen, te veel misvattingen, te veel persoonlijk wangedrag. En dus wierpen zij zich op als hoeders van de publieke opinie. Hun periodieke geschriften waren bedoeld om de Nederlandse burgers, mannen en vrouwen, stof tot nadenken te geven en hen uiteindelijk tot de juiste verlichte keuzes in hun leven aan te zetten. Zoals ook de allereerste spectatorschrijvers, de Engelsen Steele en Addison met hun beroemde *Spectator* (1711-1712), hun tijdgenoten tot redelijk denkende en handelende burgers hadden proberen op te voeden.

Naar het voorbeeld van deze grote Engelse inspiratoren stond de Nederlandse spectator-schrijvers een breed scala aan stijlmiddelen ter beschikking. De fictieve lezersbrief, psychologische karakterschets en semi-wetenschappelijke verhandeling, het moraliserend gedicht en zedenkundig betoog, de sentimentele geschiedenis en allegorische droomvertelling – ze zijn allemaal in deze moderne bloemlezing vertegenwoordigd. Met een dergelijke veelsoortigheid was het belangrijk dat elk tijdschrift toch een samenhangende indruk maakte. Daarvoor zorgde de Heer Spectator, het fictieve schrijverspersonage dat de verschillende bijdragen aan elkaar schreef. Het woord spectator heeft daarom van begin af aan twee betekenissen gehad. Enerzijds verwees het naar de spectatoriale weekbladen zelf, anderzijds naar het hoofdpersonage dat zich in deze tijdschriften tot het lezerspubliek richtte.

Als fictieve auteur, redacteur en adviseur trad deze Heer Spectator prominent op de voorgrond en nam hij de plaats in van de werkelijke schrijver, die zijn identiteit bij voorkeur zorgvuldig verborgen hield. Wanneer het publiek immers geconfronteerd zou worden met een mens van vlees en bloed (van wie de gebreken niet lang voor critici verborgen konden blijven), zou het veel lastiger zijn om in de onpartijdigheid van deze raadgever en commentator te geloven. Want uiteindelijk was dat de bedoeling van deze schrijvers: het publiek te overtuigen van hun grote gelijk en, wat belangrijker was, het vervolgens daarnaar te laten handelen. Arrogant? Misschien wel een tikkeltje. Maar altijd, of bijna altijd, gebeurde dit met de beste bedoelingen. Het ging uiteindelijk om een verbetering van de wereld waar iedereen baat bij zou hebben en die volgens de principes van de Verlichting bij de burgers zelf moest beginnen.

Om dat doel te bereiken zorgden de spectator-schrijvers ervoor dat de voorbeelden die zij gebruikten zo universeel waren dat iedereen ze kon herkennen. Ze noemden geen namen (met uitzondering van door hen bewonderde auteurs) en vermeden het om beschrijvingen van levende personen in hun betogen op te nemen. In plaats daarvan schilderden zij, vaak met de nodige overdrijving, het gedrag en de mentale houding van bepaalde mensentypes, om die vervolgens te bekritiseren of de hoogte in te steken. Ook maakten zij tactisch gebruik van een combinatie van ernst en luim. De moraliserende boodschap werd deels in spottende vorm gebracht, teksten werden van dubbele bodems voorzien, kwinkslagen uitgedeeld. Natuurlijk was de pen van de ene auteur hier beter toe uitgerust dan die van de andere en ook leende niet elk onderwerp zich voor deze strategie. Maar dikwijls kunnen we in de spectator-schrijver een achttiende-eeuwse vertegenwoordiger herkennen van de homo ludens, de mens met een zwak voor het ludieke, het spel, het plezier.

In het veelvuldig terugkerend gebruik van de lezersbrief manifesteert zich een andere strategie om de boodschap in een overtuigend en tegelijkertijd aantrekkelijk jasje te presenteren. Een enkele keer hadden de auteurs de brief daadwerkelijk van een lezer(es) ontvangen, vaker hadden zij hem zelf geschreven. Zo konden de auteurs door gefingeerde anderen aan het woord te laten de indruk wekken dat meer mensen hun mening deelden. Dat kwam uiteraard de autoriteit van het verwoorde standpunt ten goede. Verder kon het verleidelijk zijn zich achter een fictieve correspondent(e) te verschuilen wanneer een omstreden visie te berde werd gebracht of wanneer om een andere reden kritiek van lezers te verwachten viel. Minder welkome opinies konden bovendien gemakkelijk geridiculiseerd worden wanneer men ze liet verwoorden door een verzonnen personage dat zelf het eigen standpunt al ondermijnde door dwaze drogredenen of lachwekkende taal te gebruiken. Het waren overigens vooral vrouwen, ambachts- of edellieden wie dit lot trof, met

andere woorden vertegenwoordigers uit een andere sociale groep dan waar de auteurs zelf uit afkomstig waren. In dergelijke gevallen lag de fictie er vaak zo dik bovenop dat lezers vrij snel in de gaten hadden met een verdichting van doen te hebben. Maar dat was geen belemmering voor het uiteindelijk doel: het in diskrediet brengen van bepaalde ideeën.

De rolwisselingen die op deze manier plaatsvonden, sloegen enorm aan bij het publiek. De aantrekkingskracht van het maskeradespel was zo sterk dat al snel ook lezers brieven van een fictieve ondertekening voorzagen en naar de uitgevers van de spectators begonnen op te sturen. Soms simpelweg om het eigen privé-leven af te schermen, soms ook omdat het heel verleidelijk was om eens in de huid van een ander te kruipen. Net zoals tegenwoordig in de digitale ruimtes van het internet achter de virtuele gedaante van een vrouw niet zelden een mannelijk brein schuilgaat, zo zal zich ook achter het vrouwelijk masker van een spectator-correspondente vaak een mannelijke afzender hebben verscholen. En omgekeerd.

Op deze manier opende het genre een breed spectrum van mogelijkheden voor auteurs en lezers. Zeker is dat de anonieme vorm de drempel om, al dan niet serieuze, bijdragen naar een spectator op te sturen, aanzienlijk verlaagde. En dat was in het belang van de auteurs, die vaak om kopij verlegen zaten. Maar de regie over de inhoud van hun bladen gaven zij niet uit handen. Verscholen achter de brede schouders van zijn spectatorfiguur had de werkelijke auteur uiteindelijk het laatste woord: door de ingezonden bijdragen te selecteren, redigeren, aan te passen, in te leiden en te beantwoorden, kon hij het identificatieproces in het hoofd van de lezers aanzienlijk beïnvloeden. Al bleef een tegendraadse leeswijze tot de mogelijkheden behoren, de verschillende standpunten kregen zeker niet hetzelfde gewicht toegekend. Hoewel het genre oppervlakkig gezien de indruk wekte van meerstemmigheid, gaf de stem van de Heer Spectator in laatste instantie de doorslag. Of niet natuurlijk, maar dan had de auteur gefaald in zijn streven het publiek de juiste verlichte houding bij te brengen.

Wie schreef, wie las?

Wie waren deze auteurs, die hun lezers zo aan zich probeerden te binden? Ondanks het streven naar anonimiteit is de identiteit van een deel van hen inmiddels achterhaald. De spectatorschrijvers blijken in meerderheid te hebben behoord tot de intellectuele elite van de burgerij. Onder hen vinden we medici, juristen en letterkundigen, en vooral veel predikanten uit de progressievere geledingen van de protestantse kerk. Weinig vrouwen. Een hoge (universitaire) opleiding en voldoende vrije tijd lijken omstandigheden te zijn geweest die de stap naar het spectator-schap vergemakkelijkten. Verder was er een zekere hoeveelheid idealisme, geldingsdrang en talent voor nodig, hoewel over dat laatste de meningen verdeeld zijn geweest. De spectators staan in de Nederlandse literatuurgeschiedschrijving niet bekend als literaire hoogstandjes, met uitzondering wellicht van *De Hollandsche Spectator* (1731-1735) van Justus van Effen, die in het Nederlands taalgebied als de grote trendsetter fungeerde. In hoeverre dit algemene negatieve oordeel terecht is geweest, kan de lezer op grond van deze heruitgave zelf beoordelen.

Aan belangstelling voor de spectators ontbrak het in ieder geval niet, want over de hele achttiende eeuw verspreid zijn er in Nederland meer dan honderd spectator-titels (de vertaalde meegerekend) verschenen. Hoewel er weinig bekend is over de oplagecijfers, mogen we hier toch uit afleiden dat verschillende uitgevers uit die tijd wel brood zagen in de uitgave van een spectator. In de beginperiode betrof het overigens bijna even vaak vertalingen van buitenlandse bladen als in het Nederlands geschreven werk, maar vanaf de jaren veertig kregen Nederlandse

auteurs de overhand. Doordat de meeste spectators een gemiddelde levensduur hadden van enkele jaargangen, waren er vaak meer tegelijk op de markt. In een topjaar als 1773 kon de geïnteresseerde Nederlandstalige lezer zelfs kiezen uit acht titels (inclusief drie in het Nederlands vertaalde Duitse spectators). Toch waren door de geringe omvang van de Nederlandse taalgemeenschap en de beperkte geletterdheid van het gros der Nederlanders de winstmarges voor de uitgevers smal. Doorgaans betaalden zij de auteurs dan ook niet voor hun werk. Die moesten de wekelijkse of anderszins periodieke afleveringen in hun vrije tijd in elkaar zetten. Het viel niet mee om elke keer weer onder hoge tijdsdruk dat vaste aantal pagina's tekst te produceren. Vandaar de frequente overname van bijdragen uit andere tijdschriften of boeken, soms ook buitenlandse. Vandaar ook de samenwerkingsverbanden, waarbij een aantal auteurs de handen ineensloeg om gezamenlijk een spectator-titel op de markt te brengen. En vandaar tenslotte de dankbaarheid van de auteurs voor kopij die zij van lezers toegezonden kregen.

Afgaande op de prijsstelling in de boekhandel, de voorredes van de auteurs en de schaarse informatie die via boekhandelsadministraties en boedelinventarissen over de feitelijke spectatorverspreiding is overgeleverd, moeten we die achttiende-eeuwse lezers vooral zoeken onder vertegenwoordigers van de gegoede burgerij, het regentenpatriciaat en de adel. Ambtenaren, geneesheren en predikanten, juristen, apothekers en kooplieden, ondernemers, officieren, edellieden en andere burgers met voldoende opleiding en een niet al te krappe beurs lazen vermoedelijk regelmatig een spectatoriaal weekblad – thuis of in het koffiehuis waar zij elkaar troffen om de laatste nieuwtjes uit te wisselen en zich op de hoogte te stellen van de inhoud van verschillende periodieken. Het stedelijke koffiehuis was vooral een plaats van samenkomst voor heren, niet voor dames. Maar ongetwijfeld kregen ook de echtgenotes en dochters thuis meermalen een spectator onder ogen, aangeschaft door de heer des

huizes en grootmoedig aan zijn dame(s) ter lezing afgestaan. Dat was in ieder geval de veronderstelling van verschillende auteurs, die een deel van hun betogen nadrukkelijk op mogelijke lezeressen richtten en ook de verlichting van de vrouw weloverwogen tot hun taak rekenden. Zeer waarschijnlijk zullen vrouwen daarnaast ook meer dan eens zelf het initiatief hebben genomen tot de aanschaf en lectuur van een spectator, maar daar is niet veel meer over bekend dan wat in de gepubliceerde brieven van vrouwelijke lezers naar voren komt.

Een ideale maatschappij

Het was aldus met het oog op én in samenwerking met deze lezers en correspondenten van beiderlei kunne dat het ideale maatschappijbeeld van een specifieke groep burgers in de geschriften van de Nederlandse spectator-schrijvers gestalte kreeg. Een maatschappijbeeld dat overigens nog steeds christelijk georiënteerd was, want van het deïsme van sommige Verlichtingsauteurs in het buitenland moesten de inwoners van de Republiek weinig hebben. De Nederlandse Verlichting had een christelijk-humanistisch gezicht, waarbij de principes van de rede en het christelijk openbaringsgeloof met elkaar verzoend werden.

Auteurs en lezers van de Nederlandse spectators deelden in het algemeen heersende Verlichtingsoptimisme dat benadrukte dat de menselijke natuur in principe goed was en dat sociale misstanden uit de weg geruimd konden worden door zichzelf en anderen te oefenen in het redelijk denken. Belangrijke principes naast de rede en openbaring waren dan ook het geloof in deugdzaamheid en sociabiliteit. Een sterk ontwikkeld ethisch gevoel en sterke gerichtheid op de medemens vormden de weg waarlangs de vooruitgang gerealiseerd diende te worden. Een extra hulpmiddel daarbij was de publieke dialoog, die alle ver-

schillen zou overbruggen en ieders blikveld verruimen. Met het geluk van alle mensen als ultiem doel voor ogen, hadden de Nederlandse spectator-schrijvers tolerantie en begrip voor de medemens hoog in hun vaandel staan. Ziehier de idealen van het Verlichtingsproject waarin deze auteurs met hun opiniërende, opvoedkundige teksten actief participeerden.

Wie zich tegengesteld aan deze Verlichtingsidealen gedroeg, kon echter rekenen op scherpe spectatoriale kritiek. En helaas kon naar de stellige overtuiging van onze auteurs en lezers inderdaad nog wel het een en ander verbeterd worden in de relaties tussen vrouwen en mannen, hogergeplaatsten en ondergeschikten, vreemden en Nederlanders. Ook de verhouding tussen geest en lichaam zou waar het keuzes en gedrag betrof wel wat evenwichtiger mogen. Tijdgenoten dienden in ieder geval in te zien hoe nauw geest en lichaam met elkaar verbonden waren, en hoezeer de ene mensengroep van de andere afhankelijk was. Niet dat elke spectatoriale auteur of correspondent precies hetzelfde over deze kwesties dacht, maar wel tekenen zich door de eeuw heen patronen af, die ook in de hier opgenomen teksten herkenbaar zijn.

Sekseverhoudingen

De spectator-schrijvers waren algemeen van mening dat mannen niet alleen hun eigen seksegenoten maar ook vrouwen als volwaardige leden van het menselijk geslacht tegemoet dienden te treden. Aan het begin van de Verlichting betekende dit vooral dat mannen hun misplaatste gevoel van superioriteit moesten loslaten en vrouwen niet meer uitsluitend als inhoudsloze decorstukken mochten behandelen. Dat betoogt tenminste (anoniem) de jurist Joan Duncan in de eerste tekst waarmee deze bloemlezing begint, overgenomen uit de eerste Nederlandstalige spectator *De Mensch Ontmaskert* van 1718. Volgens hem

moesten vrouwen serieus genomen worden als lezers, als gespreksgenoten en als deelnemers in het sociaal verkeer. Al wilde dat niet zeggen dat men zich niet af en toe een grapje tegenover de andere sekse mocht veroorloven.

Tegelijkertijd konden de vrouwen alleen op respect rekenen zolang zij zich in de ogen van de verlichte heren ook verstandig gedroegen. Zo stelt de zich als wijze adviseur presenterende Mentor Colendus in *De Verreezene Hollandsche Socrates* van 1741 dat de vrouw moest begrijpen dat er slechts één de baas kon zijn in het gezin: de man. Niet omdat mannen altijd wijzer waren dan vrouwen – daar waren ook toen al de meningen over verdeeld. Maar wel omdat een institutie als het huwelijk naar het idee van velen uitsluitend goed kon functioneren wanneer één persoon de leiding had. Dat dit de man was, werd als de wens van God beschouwd en was bovendien in de loop van de geschiedenis verankerd geraakt in het gewoonterecht. Daarmee was de seksestrijd lange tijd een populair thema onder de spectator-schrijvers, die talrijke verhalen publiceerden over door vrouwen in gang gezette huiselijke twisten – vaak geënt op de overbekende vertelling uit *De Hollandsche Spectator* van 21 maart 1732, die ook Mentor Colendus tot voorbeeld diende. Toch zou in de loop van de eeuw dit hiërarchische beeld van het huwelijk onder druk komen te staan. Men kreeg steeds meer oog voor de kwaliteiten van vrouwen, en gaandeweg ontstond een meer egalitair ideaal van de sekseverhoudingen, waarbij ieders inbreng in het huwelijk in gelijke mate gewaardeerd werd. In theorie althans. In de praktijk zal het er ongetwijfeld dikwijls anders hebben uitgezien.

Al met al bleef voorzichtigheid geboden bij de huwelijkskeuze. Mannen hadden zich te hoeden voor haaibaaien en aardige gezichtjes zonder hersenen. Vrouwen moesten oppassen voor slappe jongens en egotrippers zonder gevoel voor goed of kwaad. Niets nieuws dus onder de zon. Of toch wel? Lindor, de ideale echtgenoot die in het *Bataafsch Musaeum* (1771) ver-

schijnt, is niet alleen een verstandig, wellevend en oprecht edelman, maar blijkt bovendien grote moeite te hebben zijn tranen te bedwingen wanneer hij een aandoenlijke passage in een sentimentele roman leest. Hij representeert de 'man van het gevoel', een karaktertype dat onder invloed van het in de letterkunde heersende sentimentalisme in de tweede helft van de achttiende eeuw aan populariteit wint. Deze literaire stroming brengt vanaf 1770 onder de Nederlandse burgerij een ware cultus op gang van het 'sentiment', dat anders dan tegenwoordig in die tijd beschouwd wordt als een verheven opiniërend gevoelen, totstandgekomen door een wisselwerking tussen lichamelijke gewaarwordingen en cognitieve processen. Leren luisteren en handelen naar je gevoelens geeft betere mensen, zo luidt de boodschap van veel sentimentele auteurs uit de late achttiende eeuw.

In deze periode lijken de ideale man en vrouw elkaar tijdelijk wat dichter te naderen: beide seksen mogen zich beroemen op hun sensibiliteit, die positief beoordeeld wordt omdat ze volgens de sentimentele ideologie de kans op deugdzaam handelen vergroot en daarmee ook het geluk van anderen naderbij brengt. Het heroïsche gedrag van Lindor, die later in het verhaal een klein kind van de verdrinkingsdood redt, laat zien dat een gevoelig man in de publieke opinie van die dagen geen passieve zwakkeling hoeft te zijn. Weliswaar zullen andere spectators zich aan het einde van de eeuw van dit gevoelig-verlichte denkbeeld distantiëren, maar voor korte tijd vormt de 'man van het gevoel' een ideaal waarnaar de burger zich zonder gêne kan richten.

Sociale verhoudingen

Is Lindor een voorbeeld van een edelman die zich gedraagt naar de idealen van de moderne burgermaatschappij, de fictieve adellijke briefschrijver uit *De Nederlandsche Criticus* (1750) van de lutherse predikant Statius Muller lijkt uit een voorbij tijdperk afkomstig te zijn. In een tijd dat het radicalere gelijkheidsdenken ook binnen de spectators aan aanhang wint, meent hij zich nog steeds op een aangeboren blauwbloedige superioriteit te kunnen laten voorstaan. En zich te kunnen veroorloven ijdel, arrogant, onwetend en nutteloos te zijn. Voor de verlichte auteurs van de Nederlandse spectators was een dergelijke houding onverteerbaar. Een stamboom, landgoed of andere bezittingen garandeerden geen adeldom; wilde men aanspraak maken op een edel karakter, dan diende men dat door daden te bewijzen. De aloude standsverschillen spraken niet meer vanzelf. De burgerij maakte zich op voor een strijd om gelijke rechten, die aan het einde van de eeuw in verschillende politieke revoluties zou uitmonden.

Tegelijkertijd werden, heel dubbelhartig, meteen ook de grenzen voor die gelijke rechten heel duidelijk afgebakend. Wat de welgestelde burgerij betrof, strekten deze zich niet uit tot personen uit het lagere volk. Die moesten nog steeds hun door God toegewezen plaats kennen: nederig, vlijtig en trouw hoorden zij hun bazen te dienen, het voorbeeld volgend van Eusebia uit het gedicht van Agatha Deken. De onbekende auteur van *De Vaderlander* (1775) nam dit gedicht niet voor niets als motto voor zijn betoog over de dienstboden op. Naar zijn mening kwam hun gedrag voor verbetering in aanmerking, zeker nu sommigen meenden zich aan hun meerderen gelijk te kunnen stellen. Daar lag een opvoedende taak voor ouders en kerkelijke beambten. Maar werkgevers dienden zich evengoed bewust te zijn dat de plichten wederkerig waren: zij moesten goed voor hun knechten en dienstboden zorgen, zoals een medemens daar in de christelijke leer van de charitas recht op had.

Een voorbeeld van die verlicht-christelijke liefdadigheid treffen we in *De Vriendin van 't Vaderland* (1799), overigens de enige Nederlandse spectator waarvan we met zekerheid weten dat die geheel door een vrouw geschreven werd. In haar senti-

mentele vertelling over de lotgevallen van de menslievende Filant houdt Petronella Moens de burgerij een spiegel voor. Wie de ongelukkigen aan de zelfkant van de samenleving niet de hand reikt, is even schuldig aan de misdaad die uit wanhoop is begaan als de misdadiger zelf.

Andere volkeren

In de Nederlandse Republiek kreeg liefdadigheid al vroeg een institutionele vorm. Buitenlanders prezen het uitgebreide stelsel van sociale voorzieningen, verankerd in protestantse diaconieën en burgerlijke gast-, wees-, oudemannen- en oudevrouwenhuizen. Het was dit stelstel waaraan *De Nederlandsche Spectator* (1750) refereerde met de, voor het overige vrij chaotisch uitgewerkte, stelling dat Nederlanders het meest van alle volkeren genegen zijn hun bezit met anderen te delen. De auteur trekt de lijn door naar de grote aantallen buitenlandse vluchtelingen die, zoals de geschiedenis volgens hem laat zien, in de Republiek een gastvrij toevluchtsoord vonden. Tolerantie had echter ook een keerzijde. Daar waren de spectator-schrijvers zich maar al te zeer van bewust. Vooral de invloed die Franstalige vluchtelingen op de Nederlandse cultuur uitoefenden, baarde hun grote zorgen. Het verval van de Nederlandse samenleving, die veel tijdgenoten in vergelijking met de bloeiperiode van de zeventiende eeuw meenden te kunnen signaleren, schreven zij zelfs voor een groot deel aan deze buitenlandse invloeden toe. Het debat over de multiculturele samenleving is ouder dan vandaag, en deze auteur is slechts een van de velen die daar in de achttiende eeuw een persoonlijk steentje aan bijdroegen.

In andere bladen werden ideeën over verschillen in volkskarakters soms ook van een semi-wetenschappelijke onderbouwing voorzien. Zo neemt de auteur van *De Borger* (vermoedelijk de jurist Hendrik van den Heuvel) in 1780 een betoog op dat

nationale verschillen verklaart uit een samenspel van collectieve gewoontes en klimatologische omstandigheden. Aan de laatste werd een doorslaggevend effect toegedacht op de soepelheid van de menselijke lichaamsvezels en daarmee op de spanning van de zenuwen. Dat de auteur ondanks zijn wetenschappelijke retoriek niet helemaal onbevooroordeeld is, blijkt uit het positieve oordeel dat hij uitspreekt over volkeren uit de gematigde luchtstreken van Noordwest-Europa. Tegelijkertijd doen de verwijzingen naar de negatieve effecten van de koophandel, die mensen hebzuchtig en 'verwijfd' zou maken, vermoeden dat deze tekst oorspronkelijk niet door een Nederlander geschreven is en uit een buitenlandse publicatie is overgenomen.

Nederlanders hadden dus evenzeer te lijden onder de vooroordelen van anderen als vreemden onder de vooroordelen van Nederlanders. Over de onrechtvaardige aard van deze vooroordelen spreekt de doopsgezinde predikant Cornelis van Engelen in een aflevering van *De Denker* (1765). Opnieuw zien we hier een combinatie van verlichte en xenofobe denkbeelden. Maar dit keer schuift de horizon wat op en wordt de oversteek gemaakt naar het Amerikaanse continent, het woongebied van de indianen. In een opgenomen lezersbrief verschijnt de indiaan in de geïdealiseerde gedaante van de 'edele wilde', de mens die in grote eenvoud leeft en nog niet bedorven is door de kunstmatige behoeftes van de geciviliseerde wereld. Hoewel dit beeld in de spectators concurrentie had van een ander archaïscher beeld, namelijk dat van de wilde als een beestachtig wezen met ongetemde lusten, representeert deze brief de verlichte visie, die onder meer door Rousseaus werk veel aanhang zou krijgen.

Lichaam en geest

Ook de briefschrijver in *De Hollandsche Spectator* (1732) neemt ons mee naar verre oorden, in een imaginaire droomvertelling

die op allegorische wijze de strijd tussen de Rede en de Zinnen verbeeldt. Naar het voorbeeld van de Psychomachia van de vroegchristelijke dichter Prudentius (348-ca. 405), laat hij de menselijke ziel langdurig aarzelen tussen de deugdzame leiding van het verstand en de zondige verleiding van de lichamelijke zintuigen. Wie de weg van de laatste volgt, komt uit bij de eigenliefde en verliest zichzelf. In tegenstelling tot kinderen kunnen volwassenen echter de juiste keuze maken, zo luidt de niet mis te verstane strekking van deze droomvertelling.

Het lijdt geen twijfel dat voor de Nederlandse spectatorschrijvers activiteiten van de geest op een hoger plan stonden dan die van het lichaam. Toch werd er in de achttiende eeuw veel geschreven over het noodzakelijke evenwicht tussen geest en lichaam en zou het een misverstand zijn te menen dat in het Verlichtingsdenken geest en lichaam als volledig tegengestelde en van elkaar gescheiden polen gezien werden. De in het empirisme gewortelde Verlichting kende een filosofisch-materialistische tendens, die ervoor zorgde dat het lichaam serieus genomen werd als verklarende factor voor allerhande psychische verschijnselen. In hun zoektocht naar de universele basis van de menselijke natuur legden Verlichtingsauteurs een grote interesse aan den dag voor nieuwe medische inzichten die de wisselwerking tussen lichaam en geest verklaarden uit de gecombineerde werking van zenuwen, vezels en lichaamsvochten. Hoewel de hippocratische leer van de lichaamsvochten (de zogeheten humeuren) in de negentiende eeuw uit de gratie zou raken, is haar invloed nog duidelijk herkenbaar in een aantal spectator-teksten van de achttiende eeuw.

Wat de wisselwerking tussen geest en lichaam aangaat, is er een directe lijn te trekken tussen de rook van een dovende kaars, die de briefschrijver in *De Hollandsche Spectator* zijn hallucinaties bezorgt, en de tot depressieve gedachten stemmende westerstorm, die de koopman-historicus Jan Wagenaar in *De Patriot* (1747) gebruikt om zijn lezers te waarschuwen tegen het ongewenste effect van het lichaam op de psyche. Deze tekst is gericht tegen wat in de achttiende eeuw 'dweperij' genoemd werd, het religieuze en politieke fanatisme dat vanuit verlicht perspectief weinig lof verdiende en door Wagenaar als een volkomen irrationeel, ja zelfs als een uitsluitend op fysieke effecten berustend fenomeen werd voorgesteld. Dat de auteur zijn tekst schreef in een tijd van politieke onrust rond de benoeming van stadhouder Willem IV, verklaart wellicht zijn fixatie op politieke dwepers. Dat hij enkele jaren later de eerste delen van zijn bekende *Vaderlandsche Historie* (1749-1759) zou publiceren, verklaart zeker zijn voorkeur voor historische voorbeelden uit lang vervlogen tijden.

Maar het product bij uitstek van de wisselwerking tussen lichaam en geest was natuurlijk het menselijke gevoelsvermogen – die bijzondere capaciteit om fysieke gewaarwordingen te verwerken tot psychische ervaringen, gedachten en emoties, die op hun beurt weer hun invloed op het lichaam doen gelden. Binnen de Verlichtingsfilosofie werd dit menselijke gevoelsvermogen in het algemeen bijzonder hoog gewaardeerd, niet alleen als volwaardig onderdeel van de (door God geschapen) menselijke natuur maar ook als de zintuiglijke basis van alle cognitieve processen die in de hersenen plaatsvinden. Het al eerder genoemde sentimentalisme moet daarom niet als een tegenbeweging van de Verlichting geïnterpreteerd worden, maar als logisch uitvloeisel van de inzichten die reeds in de vroege beginperiode van de Verlichting waren bevochten.

Toen tegen het laatste decennium van de eeuw de *Bijdragen tot het Menschelijk Geluk* verschenen, was het sentimentalisme echter al over zijn hoogtepunt heen. Deze tekst over de 'aandoenlijkheid' (1791) getuigt dan ook vooral van de weerstanden die de soms al te modieuze uitwassen van deze gevoelsstroming hadden opgeroepen. In zijn verhandeling over de oorzaken van deze 'zielziekte' bespreekt de auteur, de remonstrantse predikant Jan Konijnenburg, verschillende lichamelijke, sociale en

psychische factoren. De inmiddels geoefende lezer herkent daarin een aantal typisch spectatoriale obsessies die door de eeuw heen steevast als bron van problemen waren aangemerkt: zwakke zenuwen, tekortschietende opvoeding, verkeerd gezelschap, slechte lectuur – ze komen nauwelijks meer als een verrassing.

Neergang van het genre

Ondertussen waren het echter niet meer uitsluitend de spectator-schrijvers die deze kwesties aan de orde stelden. Hun beschavingsarbeid was zo succesvol gebleken dat in de loop van de eeuw ook andere auteurs over die thema's gingen schrijven en hun rol van kapittelende adviseur overnamen. Daarbij deden de succesvolle opkomst van de zedenkundige briefroman, de groeiende differentiatie en specialisatie in het tijdschriftengenre en de enorme vraag naar politieke lectuur in de laatste decennia van de achttiende eeuw de verkoop van de algemener georiënteerde spectators geen goed. Hoewel de geest van de Heer Spectator nog steeds voortleeft in de columnist van moderne dag- en weekbladen, verdween hijzelf rond 1800 feitelijk van het literaire toneel, om nog slechts incidenteel voor een klein optreden hier en daar uit de coulissen tevoorschijn te komen.

Verantwoording

Zoals gebruikelijk in de Griffioen-reeks zijn in deze uitgave alle teksten herspeld en is de oude interpunctie aangepast wanneer dat voor de leesbaarheid noodzakelijk was. Waar nodig heeft een tekst bovendien een titel gekregen. Titels van tijdschriften, boeken en toneelstukken zijn niet herspeld, met het oog op de bibliografische vindbaarheid.

Waar in de oorspronkelijke uitgave bepaalde woorden of tekstgedeeltes de aandacht trekken door het gebruik van afwijkende lettertypes, is ook in de moderne uitgave voor een typografische markering gezorgd. Voor de uniformiteit zijn verder alle voorkomende titels cursief weergegeven, ook als dat in het origineel niet het geval was.

Graag wil ik Margje Smolders bedanken voor haar bijdrage aan dit project. Niet alleen zorgde zij ervoor dat alle teksten digitaal beschikbaar kwamen voor verdere bewerking, maar ook vertaalde zij samen met Leo Nellissen de Latijnse en Griekse motto's. Verder gaat mijn dank uit naar de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde in Leiden, die het werk aan deze bloemlezing financieel mogelijk maakte via haar Commissie voor Opdrachten op het Gebied van de Geschiedenis van de Nederlandse Letterkunde.

Lijst van illustraties

Illustratie op het omslag

Loquebantur omnes (Iedereen voerde het woord)
Pastel van Cornelist Troost uit de zogeheten NELRI-serie (1740), vermoedelijk in opdracht van mr. Theodoor van Snakenburg, vaste correspondent van *De Hollandsche Spectator.* Mauritshuis Den Haag, inv. nr. 188

Illustraties in het binnenwerk

Peter Altena, '"Liever een' arent dan een' kerkuil". Over *Den Adelaar* (1735) van Jacob Campo Weyerman, *De Hollandsche Spectator* (1731-1735) van Justus van Effen en de geschiedenis van de "weekelyksche schriften"'. In: *Voortgang. Jaarboek voor Neerlandistiek* 13 (1992), p. 145-171.

P.J. Buijnsters, 'Lezersbrieven aan *De Hollandsche Spectator*'. In: W. van den Berg en J. Stouten (eds.), *Het woord aan de lezer. Zeven literatuurhistorische verkenningen* (Groningen 1987), p. 127-142.

P.J. Buijnsters, *Spectatoriale geschriften* (Utrecht 1991).

P.J. Buijnsters, *Justus van Effen (1684-1735). Leven en werk* (Utrecht 1992).

P.J. Buijnsters, 'De eerste aflevering van "De Hollandsche Spectator" verschijnt. Spectatoriale geschriften in de Noordelijke Nederlanden'. In: M.A. Schenkeveld-van der Dussen (ed.), *Nederlandse literatuur. Een geschiedenis* (Groningen 1993), p. 318-322.

Edwina Hagen, 'Antikatholicisme, nationaal besef en de Nederlandse spectators, ca. 1750-1800'. In: *De Achttiende Eeuw* 30 (1998), p. 141-162.

J. Hartog, *De spectatoriale geschriften van 1741-1800* (Utrecht 1872).

G.J. Johannes, *De barometer van de smaak. Tijdschriften in Nederland 1770-1830* (Den Haag 1995).

J. Smeyers, 'In Gent verschijnt het eerste Nederlandstalige weekblad. Spectatoriale geschriften in de Zuidelijke Nederlanden'. In: M.A. Schenkeveld-van der Dussen (ed.), *Nederlandse literatuur. Een geschiedenis* (Groningen 1993), p. 351-354.

Dorothée Sturkenboom, 'Thermometers voor mannelijkheid en vrouwelijkheid. De betekenis van sekse in de spectatoriale geschriften'. In: *De Achttiende Eeuw* 26 (1994), p. 41-70.

Dorothée Sturkenboom, *Spectators van hartstocht. Sekse en emotionele cultuur in de achttiende eeuw*. Dissertatie (Hilversum 1998).

BRIEF. OF DE VROUWEN OOK MENSEN ZIJN 9
De Mensch Ontmaskert (23 mei 1718)

Vermoedelijke auteur: mr. Joan Duncan (?-1753), een jurist die later verschillende hoge functies aan het hof van prins Willem IV bekleedde. De titel van *De Mensch Ontmaskert* moet gelezen worden in de voltooide tijd, als 'de ontmaskerde mens'. Het was de allereerste spectator die in het Nederlands geschreven werd.

In deze aflevering publiceert de auteur een brief van een 'lezeres', mogelijk door hemzelf geschreven. Naar aanleiding van de brief neemt de auteur zich in ieder geval voor om in het vervolg elke maand een speciaal vrouwennummer te schrijven. Vrouwen zijn immers ook mensen – zelfs al zijn er mannen die iets anders beweren.

het gemeen het volk
vaardigheid hier: snelheid
halfblad hier: nummer of aflevering. Voor het drukken van een spectator-nummer maakte men meestal gebruik van de helft (een halfblad) van een in octavo gevouwen vel papier; standaard besloeg een spectator-aflevering dus slechts acht pagina's.
Uw Ed. afgekorte aanspreekvorm van 'Uw Edelheid', te lezen als 'U'
wat ons belangt wat ons betreft
nouvelles amours verwijzing naar de verliefdheid van de Heer Spectator, waarvan hij in de aflevering van 4 april verslag heeft gedaan.
de Spectator en de Misantrope bedoeld worden *The Spectator* (1711-1712) van de Engelsen Richard Steele en Joseph Addison en het Franstalige *Le Misantrope* (1711-1712) van de Nederlander Justus van Effen; samen met *The Tatler* (1709-1711), eveneens van Steele en Addison, waren dit de eerste spectatoriale weekbladen die op de markt verschenen.
galants minnaars
spijt ergernis, wrevel
het opdoen van mijn haar en favorite het schikken van mijn haar op favoriete wijze; hier wordt gedoeld op de gewoonte papieren papillotten in het haar te draaien om het te laten krullen.
over enige dagen enige dagen geleden
gezeg gepraat
malen schilderen
dewijl omdat
altemets zo nu en dan
Juvenalis laatste van de grote Latijnse satireschrijvers (ca. 60-140 n. Chr.)
Despreaux Boileau Despréaux (1636-1711), Frans satiredichter
de sekse hier: het vrouwelijk geslacht
misverven slecht afschilderen
gemene gewone, dagelijkse
oplopend driftig, opvliegend van karakter
ongevoelig ongemerkt
dan behalve
suffisante soufletten afdoende beledigingen (om tot een duel uit te dagen)
feint schijnbeweging
tierce, quart opwaartse schermbewegingen
pluggen lummels
van klink heftig
canaille gepeupel
versta mij beheers
rotting wandelstok van rotan
aangerand aangevallen
de Comedie de schouwburg
net van pas komen op tijd komen
de Kroon de naam van een café

petites diablesses kleine duivelinnen
minnarijen liefdesrelaties
dat de vrouwen geen mensen zijn verwijzing naar een anoniem in 1595 in Duitsland gepubliceerd Latijns traktaat dat met de stelling dat vrouwen geen mensen zijn een internationale polemiek in het leven riep, die tot in de achttiende eeuw voortduurde en grote aantallen herdrukken, vertalingen en weerleggingen genereerde; de eerste Nederlandse vertaling verscheen in 1667 onder de titel *Eenige nieuwe seer vermakelijke stellingen dat de vrouwen geen menschen en zijn*, de tweede Nederlandse vertaling verscheen onder een iets gewijzigde titel rond 1716, niet lang voor deze spectator-tekst geschreven werd.
Alle maanden zeg ik u een halfblad toe bij een verschijningsfrequentie van eens per week, beloofde de auteur hen dus elke vier weken een aflevering speciaal voor vrouwen – een belofte waar hij zich inderdaad aan gehouden heeft.
wier hoofd niet wel staat die slechtgehumeurd is
bekwaam toe is toe in staat is

HUISELIJK KRAKEEL 17
De Verreezene Hollandsche Socrates (no. 9, 27 februari 1741)

Auteur: onbekend. De titel *De Verreezene Hollandsche Socrates* is een verwijzing naar de vertaalde uitgave van *The Spectator* (1711-1712) van Steele en Addison, die tussen 1720 en 1727 onder de titel *De Spectator of verrezene Socrates* in Nederland werd uitgebracht.

Socrates (469-399 v. Chr.), een Grieks wijsgeer, was volgens de overlevering gehuwd met Xantippe, die een bijzonder driftig karakter had en haar omgeving terroriseerde. Het kon haast niet uitblijven dat ook deze spectator-schrijver, net als talloze van zijn collega's, een aflevering wijdde aan het type van de opvliegende echtgenote, die de baas probeert te spelen over haar man.

Een houding die uiteraard alleen maar afgekeurd kon worden. De tekst is overigens een bewerking van een eerder in *De Hollandsche Spectator* gepubliceerd verhaal (21 maart 1732). De bewerking van 1741 zou later nog eens opnieuw opgenomen worden in het *Zinryk en Schertzend Woordenboek* (3 juni 1760).

Si maritus vincatur ... recta est Als de man wordt overwonnen en zijn echtgenote heerst, is de vrede slecht / maar als de echtgenote haar man op zijn weg volgt, is de vrede recht. Ontleend aan de *Enarrationes in Psalmos* CXLIII.6 van de vroegchristelijke auteur en kerkvader Augustinus (354-430 n. Chr.)
assuradeurs verzekeringsagenten
moeilijk hier: ontstemd
smous jood
onthield ophield
op de portie bij mij te komen een eenvoudig burgermaal bij mij te komen mee-eten
mijn reciproque compliment had afgelegd de begroeting had beantwoord
grote middelen goedbemiddeld, welgesteld
gevoelen oordeel, mening
zinnelijk hier: zindelijk, erop gesteld zaken schoon te houden
huiskrakelen huiselijke onenigheden
lonken lokkende blikken
dewijl omdat
te zijnent bij hem thuis
salet salon
gebruid gekweld
aflaten met ophouden, uitscheiden met
meesterschap macht
het huis uit zal bruien zal weggaan
ten respecte van uit respect voor
confusie verlegenheid
hoe mijn penning gangbaar was hoeveel ik waard was

grimlach glimlach
occasie gelegenheid
mij daarnaar te kunnen reguleren daarmee rekening te kunnen houden
heuselijk hier: hoffelijk
mocht hier: kon
belangt betreft
getemperd in de juiste verhouding gemengd
hypochondrische complexie zwaarmoedige gesteldheid
kortswijlige boerterijen vrolijke schertsen
redenen motieven
dezulken die personen
peuzeltje klein kereltje
geen voeten wilt gemaakt worden op de vlucht gejaagd wilt worden
eervergeten eerloos
immermeer ooit
mijn voeten bij jou zal ondersteken mij bij jouw wil zal neerleggen
moeilijk maakte hinderde
onbescheiden onverstandig
Ut fabula qua surdo narrabatur zoals een verhaal dat men tegen een dove vertelde. Naar *Heauton Timorumenos* 222 van de Latijnse blijspeldichter Terentius (ca. 195-159 v. Chr.)
onnozele onschuldige
tederste uitdrukkingen voorzichtigste bewoordingen
het jammerde mij het speet mij
ten doel stellen aan tot mikpunt maken van
door het verlopen van het diep letterlijk: door de verandering van het getij, figuurlijk: door de verandering van omstandigheden
als een zekere Duitser ... versmeerd had verwijzing naar een verhaal waarin een man tevergeefs probeert om *Secundum Germanicum*, volgens Duits gebruik, de woede-uitbarstingen van zijn vrouw te verminderen door de liefde met haar te bedrijven. Het is onbekend aan welke Duitse auteur dit verhaal ontleend is.

Ach! hat ich sie ... Pläsier Ach! Had ik haar maar op de lijkbaar / Ik schonk haar aan de duivel voor 't nieuwe jaar / O hemel help mij! O hemel help mij hier! / want ik leef in droefheid en zonder plezier
vertoog betoog, verhandeling
het gemeen het algemene publiek
Mentor Colendus symbolische ondertekening, letterlijk: de raadsman die geëerd moet worden

DE NOODZAKELIJKHEID VAN EEN VOORZICHTIGE KEUZE IN HET HUWELIJK 25

Bataafsch Musaeum (no. 15, 8 april 1771)

Auteur: onbekend. Deze aflevering behandelt twee favoriete onderwerpen uit de spectators. Ten eerste de vraag hoe men de juiste huwelijkspartner kan kiezen, ten tweede de waarde van sensibiliteit als karaktereigenschap voor vrouwen én mannen. Het *Bataafsch Musaeum* speelde daarmee als een van de eerste Nederlandse spectators in op een nieuwe trend: de toenemende belangstelling en openheid voor het gevoel als leidraad bij belangrijke momenten in het leven.

voorzichtige wijze, weloverwogene
gemener algemener, gewoner
geredelijk licht, gemakkelijk
dewijl omdat
het geval het toeval
als als het ware
bij geval toevallig
gebeuren er gevallen vallen er dingen voor
verdichte fictieve
bemoeide hij zich spande hij zich in
merkelijk aanzienlijk

tegader tezamen
teerheid vatbaarheid voor gemoedsaandoeningen
verzocht verschoning verontschuldigde zich
boerten schertsen
Pamela verwijzing naar de eerste briefroman van Samuel Richardson, *Pamela, or virtue rewarded* (1740-1741), die al in de jaren 1742-1744 in het Nederlands vertaald werd; Richardson wordt beschouwd als een van de grondleggers van het sentimentalisme, een literaire stroming uit de tweede helft van de achttiende eeuw.
bewaard vastgehouden
eer hier: maagdelijkheid. In Richardsons roman verzet het dienstmeisje Pamela zich uit alle macht tegen de aanhoudende pogingen van haar werkgever graaf B. om haar in bed te krijgen.
aandoenlijkheid hier: ontroeringskracht
het leed niet lang het duurde niet lang
te spijzen de maaltijd te gebruiken
verdek (scheeps)dek
verlegen hier: onzeker met de situatie
bezadigdheid kalmte van geest
verwondering bewondering

MISSIVE VAN HET DOORLUCHTIG GENOOTSCHAP DER EDELEN 33
De Nederlandsche Criticus (deel II, no. 72, 1750)

Vermoedelijke auteur: ds. Ph.L. Statius Muller (1725-1776), een jonge lutherse predikant. Hij publiceerde rond 1750 maar liefst vier spectators, die goed aansloegen bij het publiek. *De Nederlandsche Criticus* werd in 1761 zelfs herdrukt, een eer die slechts weinig andere Nederlandse spectators te beurt viel.

In deze gefingeerde brief wordt verhaald over een genootschap dat een aantal edelen van het oude stempel heeft opgericht om zich te onderscheiden van de burgerij. In de beschrijving die de secretaris geeft van de bezigheden, doeleinden en ideeën van de genootschapsleden, zet hij zichzelf en zijn medeedelen te kijk als arrogant, oppervlakkig en dom. De tekst zal niet bedoeld zijn geweest als kritiek op de adel in het algemeen, maar hekelde wel diegenen die enkel op grond van hun geboorte dachten meer waard te zijn dan anderen.

het gehele vertoog van D. de auteur verwijst hier naar de voorgaande aflevering, waarin hij een gedeelte van een lezersbrief heeft opgenomen met daarin vermakelijke beschrijvingen van een aantal mannelijke karaktertypen; de brief was te lang om in zijn geheel in een aflevering van acht pagina's te kunnen worden gepubliceerd.
het gemeen het publiek
bezwaarlijk maar moeilijk
deswege daarover
den H....g. vermoedelijk Den Haag, de hofstad
de hedendaagse Diogenes de briefschrijver van de voorgaande aflevering noemde zichzelf een hedendaagse Diogenes naar de Griekse wijsgeer Diogenes (ca. 400-324 v. Chr.), die nooit een blad voor de mond nam en bekend is geworden om zijn esprit en ascetische onafhankelijkheidszin.
Spectators, Snappers of Guardiaans verwijzing naar de allereerste spectatoriale tijdschriften *The Spectator* (1711-1712), *The Tatler* (1709-1711) en *The Guardian* (1713) van Richard Steele en Joseph Addison, die in het Nederlands waren uitgegeven onder de titels *De Spectator of verrezene Socrates* (1733-1734), *De Snapper of de Britsche Tuchtmeester* (1720-1727) en *De Guardian of de Britsche Zedenmeester* (1730-1731).
bij mij in mijn ogen
Lycurgus legendarische wetgever van Sparta, die volgens de overlevering de hoofdpunten van zijn wetgeving ingegeven kreeg van het orakel van Delphi; als er een historisch persoon

achter deze naam schuilt, dan moet die in de negende eeuw v. Chr. geplaatst geworden.
Plato Grieks wijsgeer (428/427-348/347 v. Chr.), die in de *Nomoi* (De Wetten) een ideale staatsinrichting ontwierp
lichaam hier: vereniging, genootschap
railleer opschep
gasconnades grootspraken
opsnijd poch
geen middelen onbezocht geen middelen ongebruikt
bagatelles kleinigheden, zaken zonder belang
voor dertig jaar dertig jaar geleden
ellendigste armste, beklagenswaardigste
distinctieve onderscheidende, verschil aanduidende
Horatius Latijns dichter (65-8 v. Chr.)
alle hier: geheel
nobilitas sola est atque unica virtus betekent in werkelijkheid iets anders, namelijk: de enige en ware adel die er bestaat is de deugd. De tekst wordt bovendien aan de verkeerde bron toegeschreven, want hij is niet afkomstig van Horatius maar komt uit de *Saturae* VIII.20 van de Latijnse satireschrijver Juvenalis (ca. 60-140 n. Chr.), die van mening was dat adeldom niet een hoedanigheid is die men kan erven, maar zelf in zijn gedrag waar moet maken. Een achttiende-eeuwse kenner van de klassieken zal dit opzettelijke misverstand ongetwijfeld ook opgemerkt hebben.
op te schikken te tooien
Don Quichot adellijk hoofdpersoon uit de gelijknamige roman van de Spanjaard Cervantes (1547-1616). De idealistische doch wereldvreemde Don Quichot bond onder andere de strijd aan met windmolens en is als dolende antiheld de geschiedenis in gegaan.
temperament hier: compromis
van de oudheid uit de geschiedenis
affreuze vreselijke

Scythen nomadisch volk uit Noord-Iran, dat van de zevende tot en met de vierde eeuw voor Christus een uitgestrekt rijk had dat delen van het huidige Iran, Irak, Turkije, Oekraïne, Zuid-Rusland, Georgië, Armenië en Azerbeidzjan besloeg.
alschoon ofschoon
voorrecht hier: voordeel
ontdekken openbaren
geëllipseerd bedoeld wordt hier *geëclipseerd*, verduisterd
brillante equipages schitterende rijtuigen
braveren overtreffen
vers gekipte noble pas uitgekozen, pas benoemde edele
Orde van de Kousenband of het Kruis van Louis relatief jonge ridderordes die in de ogen van de briefschrijver niet meetellen
pair vazal van de Franse koningen
spijt afgunst, jaloezie
affronten beledigingen
plenipotentiaris gevolmachtigd afgezant
disputen twistgesprekken
nutte nuttige
Jus Nature het natuurrecht, een specifieke opvatting van het recht dat als universeel geldig geplaatst wordt tegenover rechtsopvattingen die meer aan tijd en plaats gebonden zouden zijn. Uitgebreide theoretische studies van het natuurrecht legden in de zeventiende en achttiende eeuw de basis voor de revolutionaire gedachte dat alle mensen in principe gelijk aan elkaar waren.
pédantesque waanwijze
monsters voorbeelden
armee leger
afweiden kaalvreten
point d'honneur punt van eer, wat het eergevoel raakt
keurig kritisch
bediening functie
verknocht verbonden

soldaat van fortuin persoon die het ver gebracht heeft door geluk in de krijgsdienst
tot het arrest te condemneren tot vrijheidsstraf te veroordelen
kohieren registers
een gemakkelijke ledigheid ... schattende een comfortabel nietsdoen waarderende boven een vermoeiende arbeid
divertissementen ontspanningen
Piket kaartspel voor twee personen
Omber kaartspel voor drie personen
progressen voortgangen
inventies uitvindingen
het heeft mij nooit gemist het is nooit tevergeefs geweest
zood vangst
doorzicht inzicht
door de druk via publicaties
resolutie besluit
superbe prachtige
hedendaagse trant mode van dit moment
in dat stuk op dat punt
deken oudste lid
discoursen verhandelingen
netste hier: scherpste
opgedaan hier: in het zicht gekregen
raam aanloop tot een sprong
stoute hier: stevige
U L. ulieden, u
kritieke stof hier: belangrijke onderwerpen

MIDDELEN TOT VERBETERING VAN DE DIENSTBODEN 43
De Vaderlander (deel I, no. 46, 13 november 1775)

Auteur: onbekend. Deze aflevering getuigt van een idee dat onder de achttiende-eeuwse burgerij wijdverbreid was, namelijk dat men soms meer last dan voordeel had van dienstpersoneel. De ingehuurde werknemers lieten zich niet helemaal vormen naar de wensen van hun superieuren en namen bij het minste of geringste ontslag. In de lezeressenbrief en het daarop volgend betoog worden verschillende suggesties gedaan om het probleem aan te pakken.

Ag. Deken Aagje (Agatha) Deken (1741-1804), ontwikkelde zich van wees en dienstmaagd tot gerespecteerd schrijfster en latere levensgezellin van Betje Wolff. Het motto is een fragment uit haar vroegst gepubliceerde (autobiografisch getinte) gedicht 'Eusebia, of de Godvruchtige Dienstmaagd', oorspronkelijk verschenen in *Hedendaagsche Vaderlandsche Letter-Oeffeningen* van 1772, en in maart 1775 herdrukt in de *Stichtelijke Gedichten* van Aagje Deken en Maria Bosch. De naam Eusebia is een verwijzing naar Eusebius, een van de christelijke kerkvaders.
34e vertoog no. 34 van 21 augustus 1775 handelde over de omgang met dienstboden
livres ponden, munteenheid die onder andere in Frankrijk, Nederland en Engeland gebruikt werd
uitgifte uitgave, hier: beloning
achterhoudendheid geneigdheid om te verzwijgen wat men denkt
oogwit oogmerk, doel
doch de minsten zelfs de minder hooggeplaatsten (die geen ambt te vergeven hebben)
bezorgt zorgt voor
douarie uitkering van geld of goederen aan een weduwe
bij hetzelve bij dat vermogen
op te leggen op te potten
verlegen is hier: niet weet
uit te leggen als bijdrage te geven
in het gemeen in het algemeen
amplecteren omhelzen, aangrijpen

gebelgd boos
onder het gemeen onder het volk
leraars predikanten
opzieners toezichthouders
armbezorgers personen belast met de zorg voor de armen
gezindheden gezindtes, geloofsgemeenschappen
ledematen personen die belijdenis hebben gedaan en opgenomen zijn in de geloofsgemeenschap
communicanten gelovigen die deelnemen aan de Avondmaalsviering
ouderlingen leden van een protestantse geloofsgemeenschap die naast de predikanten toezicht houden op de gemeente, de leer bewaken en de tucht handhaven
diakens door een protestantse geloofsgemeenschap aangestelde functionarissen, belast met de zorg voor de armen
huiszittenhuisvoogden voogden die belast zijn met het toezicht op de 'huiszittende' armen, armen die behoren tot een protestantse gemeente
beuzelachtige kinderachtige
de rede en de openbaring het verstand en de bijbel
geschikt hier: bestemd
bestelling bestuur, leiding
gewissens gewetens
de oppassing het verzorgen
Eusebia zie de toelichting bij het motto
dweperij fanatisme
onzes bedunkens naar onze mening
evenmens medemens
verschonen hier: ontzien
huur dienstbetrekking

FILANT. EEN GESCHIEDENIS 51
De Vriendin van 't Vaderland (no. 38, 1799)

Auteur: Petronella Moens (1762-1843), een gevierd schrijfster en representante van 'de gevoelige Verlichting', werkte mee aan verschillende spectators en was de hoofdauteur van *De Vriendin van 't Vaderland*.

In deze sentimentele vertelling toont Moens opnieuw haar betrokkenheid bij de arme sloebers aan de onderkant van de samenleving. De tekst laat zich lezen als een indirecte kritiek op de welgestelde burger die geen begrip heeft voor de minder bedeelde medemens. De verhaallijn nodigt de lezers uit zich te identificeren met de leden van het kansloze gezin dat door een samenloop van omstandigheden in problemen is geraakt. Goeddoen loont, is de boodschap.

ten zoen van tot boete(doening) voor
gemeenzaamheid sociale omgang
kring van de verkering groep personen waarmee men omgaat
natuurgenoten medemensen
leraren predikanten
Filant karakternaam die verwijst naar zijn menslievende inborst
duldeloze onverdraaglijke
ontroerde raakte aangedaan
vernachten de nacht doorbrengen
ondeugend slecht
behouden gespaard
dichtbelommerd dichtbeschaduwd
onderstand geldelijke ondersteuning
gemakkelijke comfortabele
minzaam gul
schoon zijn post dit niet vorderde hoewel zijn taak dit niet eiste
overheerst overmand

geplengd gestort
richters rechters
verhaastte versnelde
bewoog met medelijden vervulde
voor te stellen uiteen te zetten
eerlang spoedig
onnozelen onschuldigen
doodschuldige aan de dood schuldige
gekruiste boeteling bedoeld worden hier de moordenaars die tegelijk met Jezus gekruisigd werden op de berg Golgotha
wellust hier: zielsgenot, innerlijk welgevallen
geduldig lijdzaam
Inquisitie rechtbank van de rooms-katholieke kerk, belast met het onderzoeken en straffen van geloofsafvalligen, had in verschillende landen verschillende bevoegdheden. Terwijl de Franse Inquisitie reeds in 1772 ophield te bestaan, zou de Spaanse Inquisitie pas in de negentiende eeuw definitief opgeheven worden; wel werden in 1770 en 1784 haar bevoegdheden aanzienlijk ingeperkt en vermoedelijk heeft Moens dit opgevat als een vernietiging van deze instelling.
verbitterde maakte tot vijand
gekocht hier: losgekocht
wisselingen gebeurtenissen
op een zonderlinge wijze door het toeval

DE VERBASTERING VAN NEDERLANDSE GEWOONTEN 65
De Nederlandsche Spectator (deel II, no. 45, 1750)

Auteur: onbekend. Het dreigend verlies van traditionele vaderlandse waarden als eenvoud, eerlijkheid en zuinigheid was een zeer populair thema in de spectators. Deze auteur stelt de Nederlandse gastvrijheid en de instroom van vooral Franse vluchtelingen verantwoordelijk voor het verval van de nationale cultuur. De betoogtrant is niet al te helder: de schrijver raakt verstrikt in het onderscheid dat hij tussen verschillende soorten gastvrijheid probeert te maken.

Hoc fonte ... fluxit Ontleend aan de *Carmina* III.6.19-20 van de Latijnse dichter Horatius (65-8 v. Chr.); de Nederlandse vertaling in het motto is afkomstig van de achttiende-eeuwse auteur
herbergzaamheid vorm van gastvrijheid waarbij een vreemdeling vriendelijk en beleefd bejegend wordt; wordt in deze tekst onderscheiden van gastvrijheid in de bredere betekenis van vreemdelingen vrij laten in hun gedragingen en hun gelijke rechten verlenen.
mededeelzaamheid hier: het delen van het eigen bezit met anderen
in het gemeen in het algemeen
Hollanders inwoners van het gewest Holland, het tegenwoordige Noord- en Zuid-Holland
verlegenen personen die in tegenspoed verkeren
bezorgplaats opvangplaats
hebbelijkheden eigenschappen
stor nors, stug
straks hier: dadelijk, direct
verlustiging vermaak, ontspanning
aan zulk of zulk huis aan dat of dat huis
gemene algemene
vergaderd bijeengebracht
herwaarts hierheen
nooddruftigen behoeftigen
de afgunst zelf de jaloezie, hier allegorisch bedoeld
dadelijke aanhouding in daden uitende voortzetting
heulzoekende buitengasten heilzoekende vreemdelingen
hoofdig koppig
dewijl omdat
tegengestaan verzet eisend

Unie bedoeld is de Unie van Utrecht (1579), een belangrijk moment in de Tachtigjarige Oorlog tegen Spanje, toen verschillende steden en gewesten zich verenigden in een unie, die algemeen beschouwd wordt als het begin van de Nederlandse Republiek.
volksplantingen kolonies
straks hier: vervolgens, dat wil zeggen in 1585, toen de Spanjaarden Brussel en Antwerpen veroverden, de Schelde afgesloten werd en duizenden protestanten naar het Noorden vluchtten. Deze vluchtelingen kregen veel invloed binnen de Nederlandse elite.
trafieken hier: koopmansbedrijven
uit te bonzen met geweld uit te stoten
beweeglijke voor indrukken vatbare
koninkrijk bedoeld is Frankrijk ten tijde van de opheffing van het Edict van Nantes, dat tussen 1598 en 1685 godsdienstvrijheid verleende aan de hugenoten.
gebied hier: gezag, heerschappij
gezindheden gezindtes, geloofsgemeenschappen
schot of lot te betalen een zekere belasting te betalen, behoorlijk zijn burgerplicht te vervullen
vrijdommen privileges
uitlanderen buitenlanders
Pracht praal, het tentoonspreiden van weelde
stoute hier: brutale
gemeen hier: gewoon, doorsnee
immers tenminste, in elk geval
slechte eenvoudige
konkels vodden
slenters flarden
rechtstoelen rechtscolleges
hun ten gevalle om hun een plezier te doen
verkeerd veranderd
Franse school een schooltype voor kinderen uit de hogere Nederlandse burgerij die niet in aanmerking kwamen voor privé-onderwijs of voor de Latijnse school (de voorloper van het gymnasium); alle lessen werden er in het Frans gegeven.
voor pedanten gelaten aan betweters overgelaten
moor oorspronkelijk de benaming voor een inwoner van Mauretanië, vervolgens in gebruik geraakt als algemene benaming voor mensen met een zwarte huidskleur afkomstig uit (Noord-) Afrika.
de hondse Diogenes de Griekse wijsgeer Diogenes (ca. 400-324 v. Chr.) koos, als uiterste consequentie van zijn ascetische idealen, voor de behuizing van een eenvoudige houten ton. Hij was een van de eerste Cynici, een Griekse school van wijsbegeerte die vernoemd was naar het Atheense gymnasium Cynosarges, waar de leermeester Antisthenes en zijn volgelingen elkaar ontmoetten. 'Cynicus' betekent letterlijk 'als een hond' en had aanvankelijk geen figuurlijke bijbetekenis.
verdartelde loszinnige, wulpse
ras snel

OVER HET VOLKSKARAKTER, ZIJN NATUUR EN OORSPRONG 73
De Borger (deel II, no. 82, 17 april 1780)

Mogelijke auteur: mr. H.H. van den Heuvel (1732-1785), directeur van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen in Haarlem. Hij vervulde hoge ambtelijke functies aan het Hof van Utrecht en de Staten van Utrecht. De tekst heeft hij echter naar alle waarschijnlijkheid overgenomen uit een buitenlands werk.

Deze semi-wetenschappelijke verhandeling bespreekt, met de nodige twijfelachtige voorbeelden, het verschijnsel dat volkeren zich in hun collectieve gedragingen van elkaar plegen te onderscheiden. De auteur wijst twee hoofdoorzaken aan voor de

verschillen: enerzijds de luchtgesteldheid en vochtigheid van de streek waarin men woont (een klassiek denkbeeld), anderzijds de activiteiten waarmee een volk zich in zijn onderhoud voorziet.

dewijl omdat
gezellig een in de achttiende eeuw veelgebruikte term, verwijst hier naar de menselijke neiging het gezelschap van anderen op te zoeken en zich sociaal op te stellen.
vezelen tot de ontdekking van de cel in de negentiende eeuw werd de vezel door medici als de kleinste lichamelijke eenheid beschouwd.
werktuiglijke mechanische, onwillekeurig reagerende deel
onaandoenlijk ongevoelig
beweegvaardigheid soepelheid, flexibiliteit
ondernemingen daden
naar dat naarmate
als als het ware
gemeenlijk gewoonlijk
verwijfd onmannelijk, verweekt
bloodaardig laf, angstig
pasja hoge Turkse ambtenaar

ONBILLIJKE VOOROORDELEN 81
De Denker (deel III, no. 131, 1 juli 1765)

Vermoedelijke auteur: ds. Cornelis van Engelen (ca. 1722-1793), doopsgezind predikant. Hij schreef deze spectator overigens met een aantal anderen; daardoor kon *De Denker* relatief lang (van 1763 tot 1774) op de markt blijven.

In dit pleidooi voor meer tolerantie tussen volkeren van verschillende werelddelen haalt de auteur al zijn klassieke en encyclopedische kennis uit de kast. Onwetendheid immers is de

oorzaak van vooroordelen, zo stelt hij – vooroordelen overigens waarvan hijzelf evenmin helemaal vrij te pleiten valt. Hij beëindigt zijn pleidooi voor tolerantie met de publicatie van een lezersbrief waarin het edele gedrag van de 'wilde' indianen in Noord-Amerika aan de 'beschaafde' burgers in Europa ten voorbeeld wordt gesteld.

Hos Natura modos primum dedit De natuur gaf eerst deze vormen. Ontleend aan de *Georgica* II.20 van de Latijnse dichter Vergilius (70-19 v.Chr.)
Rica en *Ibben* de Perzische hoofdpersonen in de *Lettres Persanes* (1721) van Montesquieu
Mogoller inwoner van het grote Mogolrijk, dat zich van het midden van de zestiende tot het midden van de achttiende eeuw over een groot deel van het noorden van India uitstrekte.
Galenus Grieks geneesheer (130-ca. 210 n.Chr.), lijfarts van de Romeinse Keizer Marcus Aurelius, dankte zijn faam onder meer aan een systematische uitwerking van Hippocrates' leer der vier lichaamsvochten, humeuren genaamd. Zijn ideeën beheersten de westerse medische wetenschap tot na de Middeleeuwen.
Anacharsis een Scythische prins die op zijn reizen rond 600 v.Chr. onder meer Griekenland aandeed, bekendstond als onbedorven natuurmens en door de Grieken een wijs man werd genoemd.
Scyth nomadisch volk uit Noord-Iran, dat van de zevende tot en met de vierde eeuw voor Christus een uitgestrekt rijk had dat delen van het huidige Iran, Irak, Turkije, Oekraïne, Zuid-Rusland, Georgië, Armenië en Azerbeidzjan besloeg; de oude Grieken hadden in het algemeen geen hoge dunk van de Scythen.
snappen vertellen
Toxaris (hoofd)persoon in twee van Lucianus' dialogen, te weten *Scytha* en *Toxaris vel amicitia*
Lucianus Grieks schrijver (ca. 120-180 n.Chr.), schreef ver-

schillende dialogen, waaronder ook een getiteld *Anacharsis*, met Anacharsis en de Atheense staatsman Solon in de hoofdrol.
verwonderaars bewonderaars
recht precies
Tartaren Mongools steppenvolk
heerlijk hier: passend bij een landsheer of vorst
Kamtsjatskdalen bewoners van het Oost-Siberische schiereiland Kamtsjatka
rampzalig deerniswekkend
merken zich aan beschouwen zich als
heuse welwillende, hier ironisch bedoeld
Interets de la Patrie het dan net verschenen *Des véritables intérêts de la patrie* (Rotterdam 1764) van Comte de Forges
gemeen hier: algemeen
schoon ofschoon
onze eerste koopstad Amsterdam
het zeggen de uitspraak
Ménage Frans taalgeleerde (1613-1692)
Puisque ... médire Laten we, omdat we het zelf niet kunnen, wraak nemen en er kwaad van spreken.
vertoog betoog, verhandeling
Kakera Akotie op 23 juli 1764 was in no. 82 van *De Denker* een brief gepubliceerd van een negerslaaf genaamd Kakera Akotie, die daarin aan zijn broer Atta in Guinea het lot beschrijft dat de negerslaven in Amerika getroffen heeft.
zo aanstonds zojuist
niets euvels niets kwaads
vrekheid gierigheid
valse glimp bedrieglijke schijn
La Fiteau Frans missionaris (1681-1746), jezuïet, vergeleek in *Moeurs des sauvages amériquains comparées aux moeurs des premiers temps* (1724) de gebruiken van de Canadese indianen met die van de Grieken en Romeinen; hij wordt wel beschouwd als de eerste cultureel-antropoloog. De Nederlandse vertaling, waarnaar de auteur in de voetnoot verwijst, verscheen in 1731 in Den Haag en in 1751 nogmaals in Amsterdam.
tegenheden tegenslagen
zijn lust te boeten zijn lust te bevredigen
Abnakies de Abenaqui of Abnaki zijn verwant aan de Algonkin-indianen en leefden oorspronkelijk aan de kust van Maine in Noordoost-Amerika. Ten tijde van de kolonisatie waren ze trouwe bondgenoten van de Fransen in de strijd tegen de Engelsen.
hoop groep
wanneer op het moment dat
kunsten vaardigheden

DROOM LANGS DE WEG DER ZINNEN 93
De Hollandsche Spectator (deel III, no. 89, 1 september 1732)

Auteur: een onbekende correspondent van Justus van Effen (1684-1735), de bekendste Nederlandse spectator-schrijver, die leefde van zijn pen en zijn faam te danken heeft aan *De Hollandsche Spectator* (1731-1735). Deze tekst kreeg hij echter toegezonden van een vaste medewerker, die ons onbekend is gebleven.

De droomvertelling waarschuwt de lezers niet de weg van de zinnelijke verleidingen te volgen, maar in plaats daarvan zichzelf tot zelfonderzoek te dwingen en naar het verstand te luisteren, hoe moeilijk dat vaak ook in het leven is. Onkunde en vooringenomenheid, hartstochten en driften (in de tekst als allegorieën aanwezig) verlokken de mens weliswaar om zichzelf op de troon te zetten, maar leiden uiteindelijk tot zelfverlies.

γνῶθι σεαυτὸν Ken jezelf, lijfspreuk van Socrates (469-399 v. Chr.), Grieks wijsgeer, tevens opschrift van de Apollotempel in Delphi

zo aanstonds zojuist
gemeen hier: openbaar
laffe hoop slappe, kinderachtige groep
ineengewassen ineengegroeid
keurlijke uitstekende
ontdekten mij gaven mij te zien
landouwen aan water gelegen of door water doorsneden stukken land
lusthoven tuinen
te wijken onder te doen
Faustina mogelijk de sopraan Faustina Bordoni (1700-1781), een Italiaanse zangeres die met haar sopraan in verschillende Europese steden triomfen vierde.
spijt jaloezie
dewijl omdat
deftigheid waardigheid
Zinnen Zintuigen
onnaakbaar onbenaderbaar
kloekmoedigheid dapperheid
Onderwind u Probeer
outaar altaar
even juist
verslenst versleten
evenmatigheid gelijkmatigheid
treffelijke kostbare
gewaande vermeende
werkstellig te maken in de praktijk te brengen
schielijk plotseling, onverwacht
opdeed toonde
eens voor al eens en voor altijd
pijp buisje bovenop een kandelaar waarin de kaars wordt geplaatst

OVER DE POLITIEKE DWEPERIJ 101
De Patriot, of Politike Bedenkingen, over den Staat der Vereenigde Nederlanden in 't jaar MDCCXLVII (no. 27, 26 december 1747)

Auteur: Jan Wagenaar (1709-1773), koopman en geschiedschrijver. Hij was een van de eerste spectator-schrijvers die in zijn weekblad ook politieke onderwerpen aanpakte. Wel vermeed Wagenaar partijpolitieke standpunten, want zijn doel was juist de eendracht in het land – die door de benoeming van stadhouder Willem IV tijdelijk verstoord was – te herstellen.

Deze tekst bekritiseert het gedrag van landgenoten die zich laten meevoeren door toespraken van anderen. Of het hier de taal van religieuze of politieke fanatici, van romantische verhalenvertellers of zakelijke beursagenten betreft, maakt in de kern geen verschil: de spreker weet de ander zodanig te raken dat de emoties van het lichaam de leiding overnemen van het verstand. Met alle gevaar van dien.

qualis ... Cithaeron zoals een bacchante, opgeschrikt door het tevoorschijn halen van de heilige voorwerpen, wanneer (nadat ze Bacchus heeft gehoord) de driejaarlijkse orgieën haar opzwepen en het Cithaerongebergte haar 's nachts roept met zijn geschreeuw. Ontleend aan de *Aneis* IV.301-303 van de Latijnse dichter Vergilius (70-19 v. Chr.)
eerste vertoog in het eerste nummer van *De Patriot, of Politike Bedenkingen*, dat verscheen op 26 juni 1747, introduceerde de auteur niet alleen zichzelf maar ook een genootschap van heren met wie hij wekelijks bijeenkwam om over de toestand van het land te spreken.
oefeningen werkzaamheden
preservatief geneesmiddel
gemeen hier: openbaar
Spaanse beroerte Nederlandse Opstand (1568-1589)
Secretaris van de Staten van Holland de auteur bedoelt vermoe-

delijk Marnix van Sint-Aldegonde; het staat echter geenszins vast dat die het Wilhelmus geschreven heeft.
discoursen verhandelingen
wel goed
gemeenlijk gewoonlijk
sappen lichaamsvochten; volgens de klassieke humeurenleer van Hippocrates en Galenus hing de lichamelijke en psychische gesteldheid van een mens af van het evenwicht tussen de vier lichaamsvochten: bloed, slijm, zwarte gal en gele gal.
machine reeds de Franse filosoof Descartes (1596-1650) en ook de beroemde Nederlandse arts Boerhaave (1668-1738) hadden het menselijk lichaam vergeleken met een machine, omdat het in hun ogen volledig afhankelijk was van mechanische processen. In 1747, niet lang voor het verschijnen van deze spectator-aflevering, publiceerde de Franse arts en materialistische filosoof La Mettrie (1709-1751) bovendien zijn *l'Homme machine*, waarin deze gedachte van de mens als machine tot het uiterste werd doorgevoerd en ook op de menselijke geest van toepassing werd verklaard.
vochten lichaamsvochten
gemelijk knorrig, misnoegd
beuzeling kleinigheid
geestdrijverij blinde geloofsijver, fanatisme
stenen steunen, klagen
tochten hartstochten, emoties, gevoelens
Viool de Gambe viola da gamba, soort cello met zes à zeven snaren
gelijk hier: meteen ook
Bevers spotnaam, in de achttiende eeuw in gebruik voor verschillende protestantse minderheidsgroeperingen (quakers, piëtisten), omdat voorgangers en/of gelovigen tijdens bijeenkomsten soms een opvallende lichaamsmotoriek vertoonden.
gezindheid gezindte, geloofsgemeenschap
werk hier: verschijnsel

Erastus symbolische naam, van het Griekse 'erastès', vereerder, minnaar
doorsteken sterk uitkomen
en het dus of zo was en het niet veel scheelde
vaandrig jongste officier in een compagnie, met de eervolle taak het vaandel te dragen
waardgelders krijgslieden in dienst van een stad
naaktlopers bijnaam voor de Dopersen of Wederdopers, een radicale vleugel uit de beginperiode van de Reformatie, die de kinderdoop verwierp en alleen waarde hechtte aan de doop van volwassenen. In februari 1535 liepen vijf aanhangers in Amsterdam naakt de straat op om hun medeburgers tot boetedoening op te roepen en naar Munster te sturen. Daar was van 1533 tot 1535 een 'vrijstaat' gevestigd volgens de revolutionaire maatschappijbeginselen die door een deel van de Wederdopers aangehangen werden. De beweging werd door lekenprediking verspreid en kende veel aanhang in Zwitserland, Oostenrijk, Duitsland en Nederland, vooral onder de lagere bevolkingsklassen. Het officiële religieuze en wereldlijke gezag beschouwde de Wederdopers als een bedreiging en vervolgde hen streng.
Dirk den Snijder een van de Nederlandse leiders van de Wederdopers, vermoedelijk de Leidse kleermaker (snijder) Jan Beukelsz., die in Munster tijdelijk de macht in handen kreeg en daar met geweld een verplichte gemeenschap van goederen en polygamie invoerde. Het is echter ook mogelijk dat hier gedoeld wordt op de Fries Sikke Snijder, die in 1530 in Leeuwarden het Doperse geloof predikte en in 1531 onthoofd werd.
stoute gedurfde
talhouten aanmaakhoutjes
halfvat vat of ton, half zo groot als een vat; een vat was een vaste inhoudsmaat, die echter kon variëren afhankelijk van de opgeslagen vloeistof.
geldt raakt
Trijn Boshond Trijn van Leemput (?-1607), een Utrechtse

vrouw die volgens de legende in 1577 het voortouw nam bij de spontane sloop van het kasteel Vredenburg door de inwoners van de stad. Hoewel het stadsbestuur erop tegen was, wilde de Utrechtse bevolking het kasteel gesloopt hebben om te voorkomen dat het opnieuw gebruikt zou worden bij beschietingen van de stad, zoals tijdens de belegeringen door de Spanjaarden in december 1576.

slokker sul
Jochem Gietleugen karakternaam voor iemand die altijd leugens verspreidt
afnemen afleiden, opmaken
bedrijven daden
patriottische dwepers vaderlandslievende fanatici
lichtelijk zonder moeite
Joris Goedbloed karakternaam voor een goeiige sul
redenen hier: redeneringen, argumenten
bloot hier: simpel
vendel van een blauw schorteldoek vaandel gemaakt van een blauw schort; waarschijnlijk wordt hier gedoeld op het volksoproer onder leiding van Trijn van Leemput, die daarbij volgens Van Beverwijcks *Van de Uytnementheyt des vrouwelicken geslachts* (1643, tweede druk, deel III, p. 50) vooropging met een simpel, zelfgemaakt vaandel van een blauwe schort. De schorteldoek symboliseert een gevaarlijke, volkse vorm van patriottisme, die berust op domme dweperij in plaats van op verstandige vaderlandsliefde.

IETS OVER DE AANDOENLIJKHEID 110
Bijdragen tot het Menschelijk Geluk (deel VI, p. 101-110, 1791)

Auteur: ds. Jan Konijnenburg (1758-1831), remonstrants predikant. Hij was in 1786 medeoprichter van de Utrechtse afdeling van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, een organisatie die de Verlichtingsidealen van de spectator-schrijvers in de praktijk probeerde te brengen.

In deze filippica tegen de ál te vergaande gevoeligheid is soms letterlijk de invloed aan te wijzen van de grote Duitse Verlichtingspedagoog Campe (1746-1818), die ook in Nederland gelezen werd. Mét hem ziet Konijnenburg de 'aandoenlijkheid' als een ziekte met kwalijke gevolgen, waarvan de oorzaken aangepakt moeten worden. De tekst is een reactie op het sentimentalisme, dat in de laatste decennia van de achttiende eeuw vrij invloedrijk was.

aandoenlijkheid grote vatbaarheid voor gemoedsaandoeningen
vertedert verzwakt
behoorlijke palen grenzen der betamelijkheid
gemelijke knorrige
zinnen zintuigen
dikwerf dikwijls
kitteling prikkeling
onanisten personen die masturberen
oefeningen werkzaamheden
te keer gegaan bestreden
kolven populair balspel
dadelijk werkelijk
tot dat einde tot dat doel
romaneske helden helden als in romans, vol gevoel
geringe lage
eindelijk tenslotte
gezellige hier: maatschappelijke, sociale

GRIFFIOEN

Wie in de Republiek van de achttiende eeuw wilde meepraten met collega's en vrienden, deed er goed aan regelmatig een spectator ter hand te nemen. Als opiniebladen avant la lettre vertegenwoordigden deze deels literaire, deels betogende teksten immers een belangrijk deel van het publieke debat zoals dat in de dagen van de Verlichting in ons land gevoerd werd.

Achttiende-eeuwers worstelden veelal met dezelfde problemen als waar men zich tegenwoordig druk over maakt: de verhouding tussen mannen en vrouwen, de relatie tussen hogergeplaatsten en ondergeschikten, de kloof tussen verschillende volkeren, het noodzakelijke evenwicht tussen lichaam en geest. Ook toen was de publieke opinie daarover verdeeld, en de spectatorschrijvers speelden daar graag op in. In een doorgaans vlotte stijl hanteerden ze allerlei genres om het gedrag en de mentaliteit van hun medeburgers bij te schaven: fictieve lezersbrieven, zedenkundige betogen, psychologische karakterschetsen, populair-wetenschappelijke verhandelingen, moraliserende gedichten, sentimentele geschiedenissen en allegorische droomvertellingen – geen mogelijkheid bleef onbenut.

Of de morele overtuigingskracht van deze auteurs tegen de tijd bestand is geweest, of men iets in de discussies herkent of zich vooral verbaast over de ingenomen standpunten, is aan de moderne lezer. Wat in ieder geval gebleven is, is het leesplezier dat ook nu nog aan deze cultuurkritische teksten te beleven valt.

Een verdeelde Verlichting werd samengesteld door Dorothée Sturkenboom. Zij is historica en schreef een proefschrift over de emotionele cultuur van de spectator-schrijvers. Momenteel is ze verbonden aan de Universiteit van California in Los Angeles.

ISBN 90 253 5878 0 / NUGI 300

